

ОЧЕМіністерство освіти і науки України
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

МАЗУРЕЦЬ Юрій Олександрович

УДК 32-027.21:327:330.5(477):620.91

**ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ
У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ**

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник
Рижков Микола Миколайович,
доктор політичних наук, професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Концептуальні підходи до енергетичного виміру національних інтересів у науковому дискурсі.....	10
1.2. Забезпечення енергетичних інтересів держави у сучасних міжнародних відносинах.....	33
Висновки до Розділу 1.....	54
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ	57
2.1. Політико–економічний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері.....	57
2.2. Безпеково–інформаційний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері.....	80
Висновки до Розділу 2.....	101
РОЗДІЛ 3. ДВОСТОРОННЯ МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ	103
3.1. Тенденції та перспективи енергетичного співробітництва Україна–ЄС.....	103
3.2. Енергетична складова двосторонньої співпраці України та США.....	122
3.3. Українсько–російські відносини в енергетичній сфері.....	139
Висновки до Розділу 3.....	160
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	168

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається науковою і політичною доцільністю з'ясування перспектив забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері, що є одним зі стратегічних напрямів сучасної зовнішньої політики держави. Дослідження практики міжнародної співпраці України в енергетичній сфері зумовило розгляд політики таких міжнародних акторів, як ЄС – наднаціональне утворення, взаємодія з яким передбачає поглиблення співпраці в енергетичному секторі та інтеграцію енергетичної системи України і країн–членів об'єднання; США, співпраця з якою уможливить диверсифікацію шляхів і технологій постачання енергетичних ресурсів та підтримку щодо надходження енергоносіїв із Каспійського регіону; РФ, з якою взаємини в енергетичній сфері ускладнено внаслідок порушення територіальної цілісності України.

Важливість і значимість дослідження зумовлюють підвищений інтерес до проблематики енергетичного виміру забезпечення національних інтересів держави багатьох зарубіжних і вітчизняних теоретиків та практиків, оскільки зовнішня енергетична політика у сучасному світі є ключовим чинником міжнародної взаємодії. Окреслена проблема лише частково досліджувалася вітчизняною політичною наукою як складова наукових досліджень щодо трансформації національних інтересів України, підтримки енергетичної безпеки та забезпечення енергетичної незалежності держави. Водночас аналіз вітчизняної політологічної думки засвідчив необхідність цілісного дослідження взаємозв'язку та взаємозалежності енергетичного концепту і національних інтересів України, що стосувалося б сучасних концептуальних і прикладних аспектів щодо зовнішньої енергетичної політики держави і практики міжнародного співробітництва України в енергетичній сфері.

Таке дослідження уможливило обґрунтування сутності та особливостей міжнародної взаємодії держави з ЄС, США та РФ в енергетичній сфері, оскільки для реалізації політико–економічних ініціатив та енергетичної безпеки Україні

необхідне стратегічне партнерство для захисту національних інтересів на видиму перспективу. Відтак у роботі представлено авторський підхід до розуміння енергетичного виміру національних інтересів України на рівні визначення чинників та особливостей міжнародної взаємодії, спрямованої на просування енергетичних ініціатив України, а також окреслено специфіку енергетичного співробітництва з провідними міжнародними акторами, що впливають на зовнішньополітичну діяльність держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане в рамках Комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», затвердженої Вченою Радою Університету протоколом № 12 від 20 червня 2011 р., і науково–дослідної теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна в міжнародних інтеграційних процесах» (номер державної реєстрації 0111U007054).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження концептуальних і прикладних аспектів забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері та перспектив енергетичної взаємодії України з ЄС, США та РФ.

Досягнення поставленої мети зумовило розв'язання таких дослідницьких завдань:

- виявити і систематизувати концептуальні та методологічні підходи до сутності енергетичного виміру національних інтересів України у зарубіжній і вітчизняній політологічній науці;
- дослідити політико–економічний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері;
- проаналізувати безпеково–інформаційний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері;
- окреслити тенденції та перспективи енергетичного співробітництва

України та ЄС;

- з'ясувати потенціал двосторонньої енергетичної співпраці України з США;
- розкрити політичну сутність та суперечності українсько–російських відносин в енергетичній сфері.

З урахуванням зазначеної мети і визначених завдань, **об'єктом** дослідження є зовнішня енергетична політика України, а **предметом** – забезпечення національних енергетичних інтересів України в міжнародних відносинах.

Методи дослідження. Теоретико–методологічну основу роботи склали принципи багатofакторності, системності та об'єктивності щодо цілісного аналізу енергетичного виміру забезпечення національних інтересів України у сфері міжнародних відносин. Методологічна структура дисертації визначає аналіз наукової проблеми на концептуальному і прикладному рівнях. Для вирішення завдань, поставлених у роботі, було використано загальнонаукові, загальнологічні та спеціальні методи дослідження, зокрема, системний метод – для аналізу змін сучасної енергетичної стратегії України з урахуванням викликів і загроз для незалежності держави, інституційний метод – для виявлення політико–економічних і безпеково–інформаційних чинників підтримки національних інтересів України в енергетичному секторі, структурно–функціональний метод застосовано для з'ясування особливостей дво– та багатосторонньої взаємодії України в енергетичній сфері, компаративний метод – для аналізу перспектив співробітництва України з ЄС та США як альтернативних постачальників енергетичних ресурсів, визначення можливостей співпраці з РФ як монопольного актора енергетичних ресурсів, описовий метод – для вивчення політологічного дискурсу з енергетичного виміру сучасних міжнародних відносин.

Джерельну базу дослідження складають зарубіжні та вітчизняні наукові роботи – дисертації, монографії, статті, матеріали наукових конференцій; офіційні документи міжнародних організацій і політичних інституцій України, ЄС, США та РФ; стратегії, доктрини і програми з питань енергетичної політики та безпеки

України, ЄС, США та РФ; аналітичні розробки науково–дослідних центрів щодо розвитку світової і регіональної енергетичної сфери.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній політологічній науці цілісно досліджено сучасний стан енергетичного виміру національних інтересів України, а також обґрунтовано стратегічні і тактичні підходи українського політикуму до забезпечення національних інтересів України на рівні двосторонньої енергетичної взаємодії. У проведеному дослідженні:

Вперше:

- з'ясовано на основі політичного аналізу сучасні особливості формування енергетичного концепту національних інтересів України і встановлено, що стратегія зовнішньої енергетичної політики передбачає продовження традиційних ініціатив, а також розробку інноваційних підходів до забезпечення енергетичної незалежності України;

- представлено авторську позицію щодо забезпечення політико–економічного та безпеково–інформаційного чинників національних інтересів України в енергетичній сфері і встановлено, що за політико–економічним чинником спостерігається активізація державної діяльності щодо трансформації сфери енергетики, а за безпеково–інформаційним чинником наявна диференціація підходів українського політикуму до розширення напрямів міжнародної взаємодії для забезпечення енергетичної незалежності держави;

Удосконалено:

- концептуальні та методологічні підходи до енергетичного виміру національних інтересів України і доведено, що сучасна зовнішня енергетична політика держави залежить від політичних механізмів модернізації національного енергетичного сектору та формування якісно нових моделей дво– та багатостороннього співробітництва;

- визначення євроінтеграційного вектору як ключового напрямку реалізації національних інтересів України в енергетичній сфері і твердження про

необхідність балансування України між європейськими та національними інтересами для реалізації незалежної стратегії енергетичного розвитку держави;

Набуло подальшого розвитку:

- твердження, що американський політиком розглядає двосторонню політичну, енергетичну та економічну взаємодію США з Україною переважно у контексті американсько–російських або американсько–європейських відносин, а тому американська підтримка при вирішенні енергетичних проблем в Україні залежить не лише від американської фінансової допомоги, а й від здатності українського уряду відстоювати національні інтереси;

- положення, що розвиток українсько–російських відносин в енергетичній сфері залежить від умов формування такої політико–економічної ситуації, за якої можна забезпечити рівноправність підходів до реалізації двостороннього співробітництва та зменшити енергетичну залежність України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та практичні висновки дисертації можуть бути використані для подальших досліджень енергетичної політики у контексті забезпечення національних інтересів у сфері міжнародних відносин. Результати дослідження можуть бути застосовані у практичній діяльності Міністерства закордонних справ України та дипломатичних представництв за кордоном, інших урядових, політичних і громадських інституцій, а також у процесі оновлення концепції зовнішньої і внутрішньої політики, а також енергетичної стратегії України. Одержано позитивний відгук від Комітету з питань паливно–енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки Верховної Ради України (№) на впровадження результатів дослідження.

Теоретичні узагальнення, матеріали, висновки та рекомендації дисертаційної роботи також можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці нормативних і спеціальних курсів з міжнародних відносин і зовнішньої політики, країнознавства, інформаційно–аналітичного забезпечення та прогнозування зовнішньої політики, геополітики для студентів вищих навчальних закладів України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної праці було апробовано на міжнародних науково–практичних конференціях, зокрема: X міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна» (29 березня 2013 р., м. Київ); міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (24 жовтня 2013 р., м. Київ); XI міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (10 квітня 2014 р., м. Київ); міжвідомчій науковій конференції «США у трансформаціях сучасного світу: геополітичний вимір» (14 квітня 2014 р., м. Київ); міжвідомчому круглому столі «Регіональні інтеграційні утворення у сучасних міжнародних відносинах» (19 травня 2014 р., м. Київ); міжвідомчому круглому столі «Безпековий вимір сучасних міжнародних відносин: політичні, економічні, інформаційні та гуманітарні аспекти» (17 червня 2014 р., м. Київ); міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Світове співтовариство: глобальні та регіональні виклики) (18 жовтня 2014 р., м. Київ); XII міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна» (2 квітня 2015 р., м. Київ); міжнародній науково–практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (22 жовтня 2015 р., м. Київ); міжнародній науково–практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна» (Світове співтовариство: глобальні та регіональні виклики) (7 квітня 2016 р., м. Київ).

Наукові узагальнення та висновки дисертації обговорювалися на семінарах, круглих столах і міжкафедральних засіданнях Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Особистий внесок здобувача. Розробка проблеми та основний зміст належить авторові дисертації, а у статті «Вплив енергетичної політики на україно–російські міждержавні відносини», надрукованій у співавторстві із науковим керівником М. М. Рижковим, особистий внесок здобувача складає 0,25 авторських аркушів.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 4,62 д. а. (з яких 4,38 д. а. належать особисто автору): 6 наукових статей (3,86 д. а., з яких 3,62 д. а. – авторські), у тому числі 5 – у фахових виданнях і 1 – в іноземному науковому періодичному виданні; 4 статті – опубліковані за результатами міжнародних науково–практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуальні підходи до енергетичного виміру національних інтересів у науковому дискурсі

Сучасні міжнародні відносини ґрунтуються на конкуренції за доступ до енергетичних ресурсів, зумовлюючи потребу захисту національних інтересів через розробку ефективних засад зовнішньої та внутрішньої енергетичної політики, що складаються з забезпечення безпеки енергетичних транзитних потоків і національної інфраструктури; диверсифікації енергетичних ринків; залучення інвестицій; видобутку і переробки енергоресурсів; розвитку національного енергетичного сектору. Оскільки міжнародні відносини у сфері енергетики нині вважаються заполітизованими, тому спостерігається активізація політичних, економічних і військових зусиль держав щодо відстоювання власних енергетичних інтересів, що призводить до асиметричності розвитку світової енергетики. Проявами такої асиметричності, на думку зарубіжних дослідників, стало зростання конкуренції на світових енергетичних ринках між енергетичними компаніями та енергетичними асоціаціями, інтенсифікація міждержавної взаємодії щодо регулювання світової енергетичної сфери, а також поява центрів глобальної і регіональної енергетичної політики [1; 2].

Вивчення проблем впливу енергетичного чинника на міжнародні відносини особливо стало актуальним на початку ХХІ ст. внаслідок розвитку кризових явищ в енергетичній сфері, що сприяло появі наукових розвідок щодо розробки ефективних заходів подолання міждержавних суперечностей і забезпечення балансу енергетичних інтересів країн. При цьому у теорії міжнародних відносин і до цього часу залишається недостатньо розробленим зовнішньополітичний взаємозв'язок між енергетичною дипломатією, енергетичною безпекою, енергетичною політикою та енергетичною незалежністю держав. Для наукового

представлення проблематики дослідження у роботі використано термінологію, яка відображена у фахових роботах щодо впливу енергетики на сучасну систему міжнародних відносин, місця та ролі міжнародних акторів у межах здійснення взаємодії в енергетичній сфері, зокрема такі терміни, як енергетична дипломатія, зовнішня енергетична політика, внутрішня/національна енергетична політика, енергетична безпека, енергетична незалежність, енергетичний суверенітет і національні інтереси будуть тлумачитись у дисертації таким чином:

- енергетична дипломатія розуміється як практична діяльність зовнішньополітичних, зовнішньоекономічних та енергетичних відомств щодо здійснення цілей і завдань зовнішньої енергетичної політики [3];

- зовнішня енергетична політика розглядається як сфера діяльності держави у міжнародних відносинах щодо захисту і відстоювання національних інтересів, зумовлених виробництвом, транспортуванням і споживанням енергоресурсів, при цьому цілі, завдання, пріоритети та напрямки зовнішньої енергетичної політики тісно пов'язані з нагальним національним зовнішньополітичним курсом [3];

- внутрішня/національна енергетична політика тлумачиться як комплекс урядових заходів, спрямованих на довгострокову стабілізацію внутрішнього енергетичного ринку та забезпечення ефективного функціонування національної економіки в умовах нестабільності світових цін на природні та поновлювані енергоносії [4];

- енергетична безпека розглядається як стан захищеності економіки держави і суспільства від зовнішніх політичних, макроекономічних, кон'юнктурних загроз для ефективного забезпечення суспільних енергетичних потреб економічно доступними енергетичними ресурсами стандартної якості, що визначаються станом функціонування енергетичного сектору [4];

- енергетична незалежність трактується як рівень самостійності керівництва держави у формуванні та здійсненні незалежної енергетичної політики, що визначається станом готовності національного паливно–енергетичного комплексу протистояти дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, які створюють

загрозу незалежній політиці держави у сфері енергозабезпечення національного господарства [5];

- енергетичний суверенітет розглядається у системі координат геополітичного суперництва, при цьому держави, що володіють мінімальним конфліктогенним потенціалом, здатні у своїй зовнішній і внутрішній енергетичній політиці будувати відносини на глибокій інтеграції національних паливно-енергетичних комплексів, що створює економічні гарантії спільності і деполітизує економічні відносини у сфері енергетики [1; 6];

- енергетичний суверенітет держав-імпортерів розуміється як забезпечення стабільності енергопостачання незалежно від політичної ситуації в окремих державах-експортерах або регіоні у цілому, що досягається за рахунок урізноманітнення ринків споживання, чесної конкуренції і стабільних політичних відносин з постачальниками [1];

- енергетичний суверенітет держав-експортерів тлумачиться як їх незалежне право на видобуток і розпорядження власними енергетичними ресурсами, що забезпечується національним контролем над методами видобутку енергоресурсів, володінням передовими технологіями видобутку, конкурентоспроможністю на світових ринках, транзитною незалежністю або диверсифікацією транзитних шляхів [1];

- енергетичний суверенітет держав-транзитерів розглядається як доступ держави-транзитера до енергопоставок і наявність їх різноманітності, суверенне право держави на володіння транзитними магістралями і прибутком від їх експлуатації, а також право на прокладку і демонтаж транзитних мереж або надання їх в експлуатацію самостійно обраним партнерам енергетичних ринків [1];

- національні інтереси трактуються як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в державі, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та прогресивний розвиток [7].

Зауважимо, що енергетичний концепт сучасних міжнародних відносин, на нашу думку, має зовнішній та внутрішній виміри забезпечення національних інтересів держави, зокрема, зовнішній вимір енергетичного концепту забезпечення національних інтересів виявляється у здійсненні державою такого зовнішньополітичного курсу, який дозволяє сформувати належний рівень енергетичної безпеки, підтримувати енергетичний суверенітет і незалежність через міждержавну взаємодію на міжнародному та регіональному рівнях, підписання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угод на паритетних умовах, участь країни в міжнародних енергетичних форумах, вступ до міжнародних урядових та неурядових організацій тощо; внутрішній вимір енергетичного концепту забезпечення національних інтересів виявляється у створенні державно–приватної системи управління, розподілу та організації національних енергетичних ресурсів, що формується на основі енергетичної політики, стратегії або концепції, дозволяючи підтримувати життєво важливі інфраструктурні об'єкти, володіти, обслуговувати і використовувати родовища природних ресурсів, а також запроваджувати інноваційні енергоефективні технології. Таким чином, енергетичний концепт національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах буде визначатись у роботі як парадигма національних інтересів України, що пов'язана з потребою забезпечення енергетичної незалежності держави та політикою диверсифікації енергоресурсів.

Доповненням до понятійно–категоріальних характеристик дослідження виступає структура сучасної міжнародної взаємодії акторів у енергетичній сфері, що формується на засадах існування міжнародної енергетичної стабільності або нестабільності, поєднання інтересів споживачів і постачальників ресурсів, а також узгодження підходів політичних акторів і транснаціональних енергетичних корпорацій до управління світовим енергетичним ринком. Виходячи з цього, структура сучасної міжнародної взаємодії акторів має декілька рівнів, серед яких прийнято виділяти глобальний, регіональний, державний та корпоративний, що відображає систему взаємозв'язків і взаємозалежностей у світовій енергетичній

сфері та форми участі держави для підтримки та забезпечення національних інтересів (рис. 1.1).

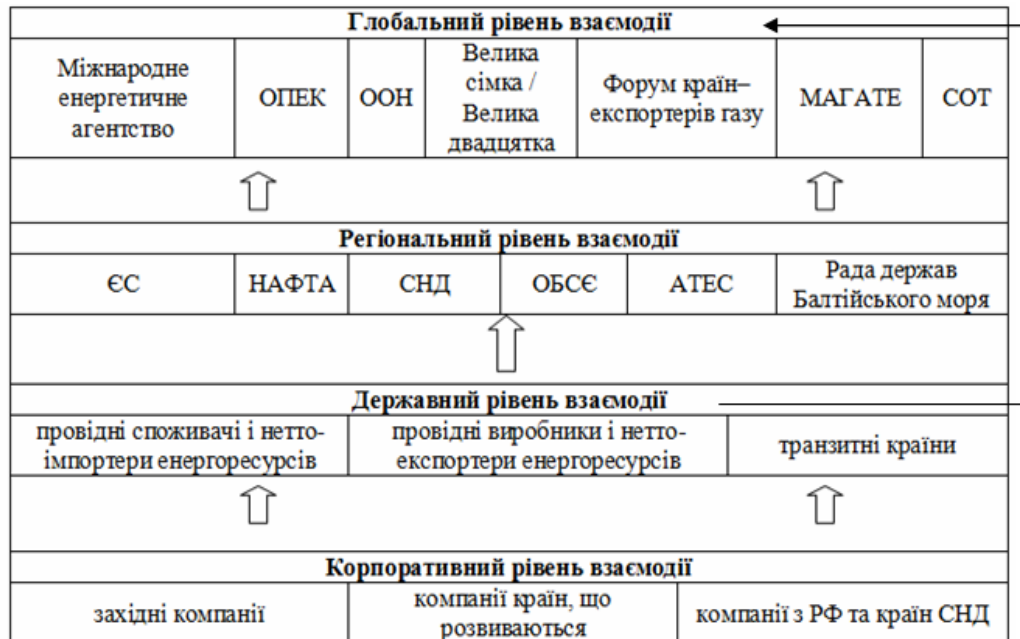

Рис. 1.1. Структура сучасної міжнародної взаємодії у енергетичній сфері

Джерело: [3].

Додамо, що, виходячи з потреб забезпечення національних інтересів у сфері енергетики, держави вступають як у двосторонні енергетичні відносини, які виникають за наявності спільних інтересів, при цьому рівновага взаємодії залежить від економіко-енергетичного потенціалу країн і діючої внутрішньої/національної енергетичної політики, так і у багатосторонні енергетичні відносини, що формуються під впливом партнерських зобов'язань між державами у рамках міжнародної або регіональної енергетичної стратегії. Окремо виділимо глобальний рівень взаємодії держав в енергетичній сфері у рамках ООН, де сформовано заборонні та обмежувальні заходи, спрямовані на деескалацію наявних або потенційних енергетичних конфліктів.

На рівні міжнародно-політологічного дискурсу сформувалось декілька концептуальних підходів до характеристики взаємозв'язку та взаємозалежності енергетичного виміру і взаємодії політичних акторів у системі міжнародних відносин щодо захисту власних зовнішньополітичних інтересів, зокрема

виокремлюють неореалістський, неоліберальний, конструктивістський, міжнародний політекономічний та неомарксистський підходи. Представники названих концепцій відзначають, що енергетичний чинник став невід'ємною частиною сучасних міжнародних відносин та ґрунтується переважно на національних інтересах і балансі сил, що може носити конфліктний або неконфронтаційний характер [8]. При цьому важливо відмітити, що сучасна світова енергетична політика тісно пов'язана не лише з забезпеченням національних інтересів держави, але й впливає на універсальні аспекти функціонування людства такі, як прагнення глобальної справедливості, подолання глобальної нерівності та вирішення глобальних проблем. Таким чином, глобальні інтереси визначаються національними інтересами держав і сприяють визначенню їх сутності [9; 10].

У рамках неореалістського концептуального підходу, представниками якого є С. Анвар, Ф. Б'юкенен, Р. Гілпін, Д. Головін, Р. Даннройтхер, А. Деденкулов, Е. Замбетакіс, Дж. Калик, Г. Кіссінджер, М. Клер, Я. Ковальський, Я. Козер, А. Кокошин, Ю. Косов, В. Маллон, Д. Моран, Г. Моргентау, Д. Нінчіч, К. Паскуаль, Дж. Рассел, С. Рафаель, Дж. Розенау, Д. Стокс, Дж. Станіслав, Е. Черненко, Е. Шопрад, Р. Шчербовський, Б. Уілсон, К. Уолтц, проаналізовано особливості формування енергетичної безпеки держави у взаємозалежності з її національними інтересами. Багатогранні аспекти дослідження енергетичного виміру міжнародних відносин стали основою сучасної концепції неореалізму, в рамках якої за ступенем формування виділимо безпековий, ресурсний та геополітичний наукові напрями.

Початково у положеннях неореалістського концептуального підходу до енергетичної сфери розкривалась безпекова сутність міжнародної взаємодії держав, зокрема термін «безпека» переважно трактувався як військова міць, потужність якої визначала рівень безпеки держави, як цілісність національної території та інститутів влади, як синонім поняття «національні інтереси» держави [11]. Представники неореалізму розглядали переважно політичні та військові відносини держави або групи держав, де питання забезпечення безпеки

вважалися похідними національних інтересів, оскільки держави діють на міжнародній арені, виходячи зі своєї структурної сили, що включає і боротьбу за доступ до природних ресурсів [12–14].

Під час першої енергетичної кризи 1973 р. можливості забезпечення енергетичної безпеки отримали не лише національний, але й міжнародно-політичний характер, оскільки відмова від постачання нафти Організацією країн–експортерів нафти до Великої Британії, Канади, Нідерландів, США та Японії стала першою формою політичного тиску на світову спільноту з метою зменшення підтримки Держави Ізраїль західними країнами. Після цих подій відбувся перегляд підходів до розуміння безпеки та поява терміну «енергетична безпека», зокрема, дослідники почали трактувати енергетичну безпеку як адекватне постачання енергії за розумною ціною; як впевненість щодо наявності енергії, необхідної для конкретної економічної кон'юнктури; як наявність можливостей постачання енергії за рахунок використання адекватних внутрішніх ресурсів та доступних і стабільних зовнішніх джерел, що доповнюються за потреби стратегічним резервом [15].

Після структурних міжнародно–політичних змін на початку 90–х рр. XX ст. було розширено рамки дослідження і до понятійно–категоріального апарату було введено енергетичний чинник забезпечення національних інтересів держави, що дозволило сформуванню різновекторне розуміння поняття «безпека» та її впливу на міжнародні відносини, зокрема у розширеному тлумаченні безпеки відбулось поєднання політичного, економічного, соціокультурного та енергетичного аспектів взаємодії держав [11]. Таким чином, формування енергетичного виміру міжнародних відносин у рамках неореалізму розпочиналося з визначення поняття безпеки, загроз національній безпеці та можливостей забезпечення національних інтересів держави, а продовжилось переходом до визначення особливостей реалізації енергетичної політики держав на міжнародній арені з метою підтримки та забезпечення національних інтересів.

Нині дослідження неореалістського концептуального підходу зосередженні на вивченні енергетичної політики держави у зовнішньому і внутрішньому

вимірах, енергетичної безпеки, військового протистояння і регіональних конфліктів у енергетичній сфері, що пов'язано з фінансовим, технологічним, економічним і військово–політичним розвитком країн. Зокрема, вчені виокремлюють пріоритети енергетичної безпеки держав–експортерів, держав–імпортерів та їх компаній, серед яких для держав–експортерів називають упевненість в стійкому видобутку вуглеводнів, доступ до дешевшої енергії, можливість створення довготривалого національного доходу, підтримка ефективної виробничо–технологічної нафтогазової інфраструктури; для держав–імпортерів називають ціновий вплив, стійкість експортних доходів, прискорений розвиток внутрішніх джерел енергії для ослаблення залежності від імпорту, можливість створення стратегічних запасів. Таким чином, держави–експортери отримують можливість використовувати енергетичний потенціал з політичною метою, а держави–імпортери можуть вдаватись до військової сили для гарантованого доступу до зовнішніх джерел енергії. Прихильники неореалізму переконані, що енергетичні конфлікти між державами є неминучими в умовах світового дефіциту вуглеводневої сировини і жорсткої конкуренції на нафтогазовому ринку, хоча вони не завжди переростають у відкрите протистояння, проте стимулюють гонку озброєнь і призводять до міжнародної нестабільності [15].

Вивчення проблем міжнародної нестабільності у зв'язку з доступом або захистом енергетичних ресурсів стало продовженням концепції неореалізму, зокрема, загроза військового протистояння, що виникла на початку ХХІ ст. у результаті конкурентної боротьби за енергетичні ресурси, спричинила формування міжнародних і регіональних конфліктних відносин між державами–імпортерами і державами–експортерами. При цьому світовий ринок енергетичної сировини виявився не захищеним від силового міждержавного протистояння за доступ до енергоресурсів [16]. До того ж неореалісти зауважували, що морська енергетична безпека як ключовий компонент забезпечення надійності енергетичних поставок потребує системної державно–приватної стратегічної взаємодії та відповідних міжнародних заходів, спрямованих створення

міжвідомчої координаційної мережі зацікавлених держав, щодо протистояння терористичним загрозам у морі [17]. Крім того, прихильники неореалізму до основних аспектів енергетичної безпеки нині відносять геополітичний, військово-політичний, фінансовий, екологічний, технологічний, економічний та гуманітарний виміри підвищення ефективності використання енергії, що має сприяти розподілу відповідальності у сфері забезпечення енергетичної безпеки та диверсифікації енергетичних зв'язків між різними країнами [18; 19]. Таким чином, складовими енергетичної безпеки є міжнародна, політична, суспільна, продуктово-сировинна та інфраструктурна компоненти, що гарантує безпеку енергопоставок, економічних розрахунків та екологічного природокористування [20–22].

Узагальнюючи безпековий напрям дослідження енергетичної сфери у рамках неореалізму, відзначимо, що початкові підходи до безпеки характеризувались дослідженням захисту національних інтересів держави від зовнішніх, переважно військових, загроз, тоді як зростання регіональної конфліктогенності та асиметрія політико-економічного розвитку держав призвели до виокремлення енергетичного політико–безпекового концепту. У цілому безпековий напрям енергетичного виміру міжнародних відносин [23–26] стосується вивчення структурного дисбалансу між доступом і контролем вуглеводневих ресурсів; аналізу діяльності міжнародних інституцій, залучених до торгівлі енергетичними ресурсами та процесів ціноутворення; дослідження шляхів транспортування енергетичних ресурсів.

Ресурсний напрям неореалізму характеризується дослідженнями ресурсного націоналізму, тобто вивченням проблем посилення прямого або опосередкованого державного контролю над національними вуглеводневими ресурсами, обмеження доступу міжнародних компаній до енергетичних ресурсів держави та вирішення суперечливих питань щодо транскордонних родовищ. З позицій неореалізму ресурсний націоналізм трактується як прагнення сировинних країн отримати максимальну політико–економічну вигоду від володіння енергоресурсами, що призводить до зменшення економічних можливостей держав–споживачів і

зростання потенційної загрози світового дефіциту вуглеводнів. Дослідники зазначають, що у другій половині ХХ ст. проблема ресурсного націоналізму була пов'язана з політикою країн Близького Сходу, тоді як на початку ХХІ ст. – стосується РФ і Венесуели, що намагаються з позицій держав–експортерів нафти та газу впливати на міжнародно–політичні процеси [27–30].

У рамках геополітичного напрямку неореалізму досліджується проблем міждержавного протистояння за енергетичні ресурси, що час від часу загрожує військовим протистоянням на міжнародному або регіональному рівнях та спричиняє формування конкуруючих міждержавних союзів. Проявом таких позицій держав можна назвати доктрину Картера (1980 р.), в якій у відповідь на введення радянських військ до Афганістану було проголошено, що спроби будь-яких зовнішніх сил отримати контроль над регіоном Перської затоки буде трактуватись як посягання на життєво важливі інтереси США, і такий напад буде відбито будь-якими необхідними засобами, в тому числі військовими [31]. При цьому вчені зазначають, що аналіз енергетичних аспектів військової стратегії США засвідчив про збереження положень доктрини Картера і поширення власного домінування в інших нафтогазоносних регіонах світу, що може спричинити ризики силового протистояння з іншими державами. Наприклад з Китаєм, що продовжує стратегію нарощування військової присутності в багатьох енергоресурсних регіонах Африки, тому єдиноможливим засобом вирішення перетину національних інтересів великих держав може стати міжнародне співробітництво. Виходячи з цього у фаховій літературі закріпився термін «енергетична геополітика», що позначає боротьбу держав за володіння енергетичними ресурсами або шляхами транспортування енергоносіїв, а також політику географічної диверсифікації енергоносіїв для забезпечення національної безпеки [32]. Неореалісти переконані, що американський контроль над ключовими постачальниками нафти, залишається гарантією глобальної енергетичної безпеки, оскільки здійснювана політика по демократизації та лібералізації економік країн, багатих нафтою, дозволяє США розширити можливості прямого і опосередкованого контролю над енергетикою відповідних

держав [33]. Фахівці вважають, що американську енергетику можна розглядати як інструмент реалізації зовнішньої політики держави [34].

З неореалістських позицій російські вчені оцінюють міжнародно–політичне значення енергетики для РФ, зокрема, вони проаналізували політичні ризики у енергетичній сфері через призму забезпечення балансу інтересів між основними енергетичними акторами. На підставі дослідження було встановлено, що енергетична геополітика РФ орієнтована на забезпечення прямого доступу до споживачів енергоресурсів на території євразійського материка; створення спільного енергетичного консорціуму з іншими енерговидобуваючими державами Євразії; введення в експлуатацію нових родовищ для нарощування видобутку нафти і газу та збереження російського контролю над Східним Сибіром; удосконалення технологічної складової російського енергетичного сектору; формування нових транзитних західних і східних шляхів; здійснення стабільних поставок вуглеводнів до країн Азійсько-Тихоокеанського регіону через збереження стійких політичних позицій РФ у Центральній Азії і Каспійському регіоні; придбання енергетичних активів за кордоном, включаючи трубопровідні системи пострадянських країн [35; 36]. Геополітичний неореалістський підхід до вивчення проблем світової енергетики також простежується й щодо ЄС, який намагається забезпечити доступ до зовнішніх енергетичних джерел внаслідок наявності залежності від російського імпортного газу та розвитку української кризи, що призвели до потреби формування оновленої енергетичної стратегії [37; 38].

Підсумовуючи неореалістський концептуальний підхід до забезпечення національних інтересів в енергетичній сфері, проаналізуємо «правила шістки» сучасної енергетичної геополітики, сутність яких зводиться до того, що будь–яке втручання держави у розподіл енергопотоків може оцінюватися за шістьма ринковими та інституційними чинниками, порівняння яких дозволяє з'ясувати тривалість такого втручання, особливості активізації акторів енергетичного ринку і можливості прийняття політичних рішень, таким чином, можна оцінити інтервенції на енергетичному ринку та їх геополітичні наслідки. При цьому перші

п'ять тактик демонструють ретроспективний огляд торгівлі енергією упродовж минулого століття, а у шостому правилі розглянуто вплив змін клімату на проблеми зовнішньої політики і потреби інвестування для підвищення конкурентоспроможності чистих і поновлюваних джерел енергії та енергоефективності [38].

Серед інституційних чинників дослідники виокремлюють: блокування доступу на енергетичні ринки держав–експортерів через введення санкцій (американо–європейські санкції проти Ірану); обмеження виробничих потужностей через стримування інвестиційних і торговельних потоків та зниження можливого зростання енергетичної галузі держав–експортерів (американо–європейські санкції щодо Росії); перенасичення ринку енергоресурсами країнами–виробниками, для чого були розроблені антидемпінгові правила СОТ; пригнічування ринку інших держав як інструмент маніпуляції держави–виробника енергоресурсів (нафтове ембарго 1973 р.; дії РФ щодо України, Болгарії, країн Балтії та Фінляндії); здійснення цілеспрямованого постачання енергії або технічної підтримки для розвитку енергетичних ресурсів держав, що потребують допомоги (розширення американського експорту скрапленого природного газу в Україну 2014 р.; програма пільгових поставок венесуельської нафти країнам Карибського басейну «Петрокарібе» 2005 р. для подолання односторонньої орієнтації на США); диверсифікація енергетичних ресурсів через зниження вартості внаслідок стимулювати інвестиційних потоків [38].

Серед ринкових чинників енергетичної геополітики фахівці виокремлюють такі, як: врахування розміру ринку, тобто чим більший відсоток експорту енергоресурсів належить державі або групі держав, тим складніше блокувати таких виробників, або чим більша кількість споживачів енергоресурсів, тим складніше обмежувати діяльність ринку, або чим менше регіон/країна, тим легше надавати допомогу і стимулювати інвестиційні потоки, або чим більша економіка, тим складніше здійснити диверсифікацію енергетичних джерел; стимулювання інвестицій, що визначає технологічні можливості розвитку національної

енергетичної інфраструктури з урахуванням кліматичних змін; формування державно–приватних коаліцій для регулювання взаємодії акторів на світовому енергетичному ринку; надання тривалої підтримки державам, що виявились залежними від недобросовісних дій країн–виробників енергоресурсів; стимулювання розвитку альтернативної енергетичної інфраструктури; проведення оцінки ризиків для власних економік країнами, що вводять санкції проти виробників енергоресурсів [38].

Отже, неореалістичний концептуальний підхід до енергетичного виміру міжнародних відносин зосереджений на вивченні глобальних, регіональних і міждержавних конфліктів в енергетичній сфері, обмеженому дослідженні засобів енергетичної міждержавної, міжкорпоративної та державно–корпоративної взаємодії, встановленні особливостей політичного розподілу влади, розміщенні та вартості енергетичних ресурсів.

Дослідження у рамках неоліберального концептуального підходу спрямовані на критику неореалістського розуміння процесів, що відбуваються у світовій енергетиці, оскільки вчення про суперництво держав за доступ до енергоресурсів, що тлумачиться у військово–силовому або геополітичному контексті, не дозволяє охопити весь спектр формування міжнародних відносин в енергетичній сфері, зокрема серед представників неолібералізму виділимо роботи Ю. Боровського, Я. Вітте, А. Голдтау, Ф. Ендрюс–Спіда, Н. Єсакової, А. Кокнара, Р. Кохена, Дж. Ная–мл., Д. Норса, К. Феттвейса та інших.

Критика неолібералами державно–центричного напряму енергетичної безпеки спрямована на те, що в ньому не враховуються ринкові умов розвитку світової енергетики і те, що з кінця 70-х рр. ХХ ст. з'явився конкурентний глобальний ринок продажу енергоносіїв. Актори, що формують попит і пропозицію, визначають обсяг інвестиційних ресурсів, розвиток світової енергетики та сприяють появі міжнародних інституцій, які визначають правила та стандарти енергетичного ринку. Вчені зазначають, що такі правила можуть мати як формальний характер, представлений у вигляді правових норм, договорів, так і неформальний характер, заснований на традиціях, але в сукупності покликані

забезпечувати механізм змушення або спонукання держав до допустимої поведінки [39; 40].

З точки зору неоліберального підходу, вивчення міжнародної енергетичної політики передбачає аналіз вразливих сторін міжнародної енергетичної галузі та конструктивного комплексу заходів у сфері управління світовою енергетикою. Виявлення уразливих сторін міжнародної енергетичної галузі ґрунтується як на парадоксі достатку, під яким прийнято розуміти стан, коли країни, що володіють значними природними ресурсами, є менш економічно розвиненими, ніж країни з невеликими запасами або з запасами, які відсутні зовсім, так і на тому, що економіка держав ґрунтується на одному ресурсі, а політичний режим є, як правило, авторитарним. Такий стан розподілу природних ресурсів призводить до ресурсних війн, тобто, коли політико–економічні та військові сили всередині країни спрямовані на перерозподіл енергетичних ресурсів. Вироблення конструктивного комплексу заходів у сфері управління світовою енергетикою пояснюється необхідністю пошуку рішень проблем, пов'язаних з громадськими і міждержавними конфліктами. Подібний комплекс заходів є зведенням рекомендацій для подальшого вироблення політичних рішень, що мають ґрунтуватись на прозорості і відкритості інформації щодо енергетичних ресурсів; міжнародно–правовому регулюванню для обмеження і стримування незаконної торгівлі; корпоративній соціальній відповідальності компаній за дотриманням правових та екологічних норм; створенні міжнародних і регіональних енергетичних інституцій [25].

У своїх дослідженнях представники неолібералізму більше уваги приділяють енергетичним об'єднанням і потенціалу відкритих правових норм, що регулюють ринкові відносини, а також регіональним і міжнародним установам. До того ж причини конфліктів в енергетичній сфері вони розглядають на національному і місцевому рівні та пов'язують з політико–економічною уразливістю держави, за якою держави поділяються на декілька груп. Зокрема, до першої групи належать країни, що експортують фінансові послуги і технології, проте імпортують енергетичні ресурси (Бельгія, ФРН, Франція, Італія, Іспанія,

США, Японія); до другої групи належать експортери нафти і газу, а також фінансових послуг і технологій (Велика Британія, Данія, Нідерланди і Норвегія); до третьої групи входять держави–виробники вуглеводнів, що експортують нафту і газ, але імпортують технології та фінансові послуги (країни ОПЕК, Азербайджан, РФ, Казахстан, Туркменістан і Узбекистан); до четвертої групи відносять країни, які імпортують товари, технології, фінансові послуги та енергетичні ресурси (країни Південно-Східної та Східної Азії) [41].

Додамо, що міжнародні політико–економічні трансформації позбавляють державних акторів можливостей контролювати ціни на енергоносії, що сприяє розвитку діяльності недержавних учасників (ТНК, фінансових інститутів, аналітичних центрів), які можуть мати значний вплив на світову систему енергопостачання. При цьому в корпоративному середовищі, як відзначають фахівці, спостерігаються дві тенденції: з одного боку, скорочення кількості компаній через злиття і поглинання, а, з другого боку, відбувається поява нових бізнес-одиниць у зв'язку з лібералізацією енергетичної сфери, а також розвитком зеленої і неконвенціональної вуглеводневої енергетики. До того ж міжнародні урядові та неурядові інституції, включаючи клуби і форуми, також сприяють вирішенню проблем в енергетичній сфері [42]. Згідно з роботами представників неолібералізму, сучасна світова система енергопостачання в цілому задовольняє основних акторів, незалежно від їх сировинного статусу. Як наслідок, вони не зацікавлені у виникненні військових конфліктів, здатних дестабілізувати глобальну або регіональну систему енергоносіїв, оскільки політичні наслідки не виправдовують цілі захоплення природних ресурсів [43].

У структурі неоліберального концептуального підходу приділяється увага також і діяльності міжнародних інституцій, що мають коригувати роботу ринку у разі надзвичайних ситуацій, наприклад йдеться про вже згадувану енергетичну кризу 1973 р., яка призвела до створення Міжнародного енергетичного агентства на противагу ОПЕК, що дозволило розробити механізм перерозподілу нафтових резервів в екстрених випадках. Міжнародні енергетичні інституції також мають підвищувати інформаційну прозорість і рівень довіри серед акторів світової

енергетичної сфери, для чого було створено Міжнародний енергетичний форум (1991 р.), який об'єднує експортерів та імпортерів енергоносіїв. Світова організація торгівлі і Договір до енергетичної хартії дозволяють визначити універсальні правила і стандарти міжнародної взаємодії акторів в енергетичній сфері [39].

У наукових роботах щодо проблем світової енергетики також досліджуються проблеми взаємозалежності держав, зокрема у сфері міжнародних енергетичних відносин така взаємозалежність є ключовим елементом формування міжнародних режимів, на якій ґрунтуються угоди постачання енергоносіїв і обумовлюються механізми забезпечення енергетичної безпеки. Таким чином, вчені встановили, що енергетичні ринки різних країн тісно пов'язані один з одним, а будь-які складнощі з поставками, зміною динаміки попиту і пропозиції, коригуванням енергобалансу в одній державі–експортері або імпортері, неминуче позначаються на інших акторах ринку, незалежно від наявності зв'язку між ними [44]. Зауважимо, що серед акторів міжнародних енергетичних відносин неоліберали виокремлюють і терористичні угруповання, що стало нині актуальним, зокрема вони виділяють недержавних політично вмотивованих енергетичних терористів, що взаємодіють зі злочинцями, та терористів, які просувають інтересів державних спонсорів, при цьому головною метою їх терористичної діяльності є руйнування або захоплення енергетичної інфраструктури [45].

Альтернативою неореалістським і неоліберальним концепціям до проблем світової енергетики є конструктивістський підхід, у рамках якого також досліджуються проблем енергетичної безпеки, зокрема, представники Б. Бузан, Д. Віктор, Ф. Дебруве, К. Курце, М. Палонкорпі, Б. Совакул, О. Уевер вважають, що основні характеристики міжнародних відносин в енергетичній сфері не можна вважати непорушними категоріями, так як вони формуються міжнародними акторами, а тому однакові проблеми у сфері енергетичної безпеки можуть неоднаково трактуватись різними учасниками міжнародних відносин. При цьому стандарти міжнародної взаємодії можуть змінюватись внаслідок діяльності

міжнародних і регіональних інституцій. Таким чином, конструктивісти приходять до висновку, що енергетична безпека є доволі суперечливим концептом, що поєднує в собі окремішні державні погляди на розуміння сутності енергетичної безпеки задля пояснення власних політико–практичних рішень, що може не лише по–різному інтерпретуватися у різних соціальних спільнотах, але і еволюціонувати [46]. На думку дослідників, національна безпека держави формується під впливом зовнішніх і внутрішніх соціальних процесів, що призводить до того, що будь-які політичні, економічні, енергетичні проблеми сприймаються міжнародними акторами як загроза власній безпеці, тому вивчення проблем енергетичної безпеки має здійснюватись не на підставі незмінних імперативів, а через дослідження уявлень акторів про характер загроз [47].

Зазначимо, що представники конструктивізму виокремлюють також виклики, які постають перед державами у сфері забезпечення національних інтересів на рівні енергетичної безпеки і стосуються проблем гарантування поставок енергоносіїв, забезпечення безпеки видобутку, транспортування і споживання енергії, підвищення енергоефективності з економіко–соціальною та екологічною метою. При цьому усвідомлення політичними елітами держав можливостей використання «енергетичної зброї» сприяє пошуку нових шляхів забезпечення національних інтересів, оскільки регіональна енергетична безпека в окремих випадках може ставати домінуючою над політичною, військовою або економічною [48–50]. На нашу думку, можна погодитись з розумінням прямої взаємозалежності між підтримкою енергетичної безпеки та можливостями забезпечення національних інтересів, про що свідчить українська криза, яка призвела не лише до пошуку альтернативних енергетичних ресурсів Україною чи ЄС, а й до трансформації зовнішньополітичних курсів США та їх союзників.

Міжнародний політекономічний концептуальний підхід до енергетичного виміру міжнародних відносин ґрунтується на роботах Р. Андерхілла, Л. Вейса, П. Евене, Т. Пемпела, С. Стрендж, Т. Скополи, Д. Хелла, Ф. Черні та ін., що досліджують з-поміж іншого питання виникнення суперечностей між різними міжнародними акторами в енергетичній сфері, а також їх вплив на засади

формування зовнішньої політики та процеси захисту національних інтересів. Представники підходу намагаються в своїх дослідженнях виявити оптимальне співвідношення між державним і ринковим впливом на владні процеси у конкретному соціумі. Зокрема, вони приходять до висновку, що нині відбувається суперництво таких первинних структур влади, як безпека, виробництво, фінанси і знання, а тому недержавні актори мають більшу перевагу, ніж держави при здійсненні своєї діяльності. При цьому енергетична сфера належить до вторинних структур влади, що має ключове значення для названих первинних структур. Таким чином, фахівці пропонують політекономічний або комбінований підхід до аналізу проблем світової енергетики, що дозволяє з'ясувати сутність політичного та економічного підґрунтя розвитку міжнародних енергетичних процесів [51].

Комбінованого підходу до аналізу світової енергетики дотримуються й прихильники геополітичного імперативу в енергетичній сфері, зокрема, вони вважають, що економічний вимір є головною причиною заполітизованості світової енергетики, оскільки наявна висока залежність одних країн від експорту, а інших – від імпорту вуглеводнів. При цьому було встановлено закономірність: якщо світова економіка починає виходити з кризи і поступально розвиватися, то виникає дефіцит нафти та загострення боротьби за стратегічний ресурс, так як країни–виробники скорочують видобуток і вкладають менше коштів у технологічний розвиток родовищ. Крім цього, вразливість шляхів транспортування вуглеводнів створює сприятливі умови для політизації світової енергетики, оскільки близько 40 % світових перевезень припадає на Ормузьку протоку, близько 28 % – на Малаккську протоку, а близько 7 % – на Баб-ель-Мандебську протоку [37].

Прихильники неомарксистського підходу С. Амін, І. Валлерстайн, Й. Галтунг, Р. Кокс, Р. Пребиш, А. Франк, Р. Хіннебуш також розглядають у своїх роботах взаємозв'язок міжнародних відносин та енергетичної сфери, при цьому вони наголошують на нерівності між країнами Півдня та країнами Півночі, оскільки розвинутим країнам потрібні лише природні, у тому числі й енергетичні, ресурси азійського або африканського континентів, тому місцеві народи

сприймаються переважно як перешкода на шляху отримання цих ресурсів [52]. Як приклад вони наводять країни Африки, Близького Сходу, а також деякою мірою РФ і КНР. Такі природноресурсні держави як правило мають експортно–ресурсну економіку та нестабільну внутрішньополітичну ситуацію, не займаються переробкою сировини та не виготовляють завершений продукт високої собівартості [53]. Представники неомарксизму наголошують на важливості геополітичного розподілу влади та розташуванні енергетичних ресурсів, при цьому критично оцінюють міжнародну та регіональну співпрацю, акцентуючи на особливій ролі держави у збереженні відповідного політичного контролю на енергетичними запасами [26]. Таким чином, у рамках концептуального підходу при аналізі впливу енергетичної сфери на міжнародні відносини підкреслюється важливість володіння державою енергетичними ресурсами та не враховуються політико–історичні, соціальні, економічні та природні чинники, що вплинули на процеси державотворення; наголошується на залежності держави від володіння або споживання енергетичних ресурсів, що позначається на особливостях забезпечення національних інтересів; виключається участь недержавних акторів міжнародної взаємодії у процесах формування світової енергетичної системи.

Зауважимо, що переважну більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень енергетичного виміру міжнародних відносин можна вважати міждисциплінарними, так як вони ґрунтуються на поєднанні декількох концептуальних підходів, зокрема серед зарубіжних дослідників виділимо роботи А. Алексєєва, В. Анненкова, Е. Ігішевої, Д. Ергіна, А. Єлібаєвої, Н. Лахтовського, М. Пека, С. Жизніна, В. Женжебіра, С. Жукова, А. Корін, Л.–М. Кремера, Г. Луфта, М. Миронова, С. Морій, І. Новицького, А. Пестова, Т. Пшави, Н. Симонії, К. Трачук та інших, тоді як серед вітчизняних дослідників виокремимо наукові розробки С. Андрущенко, В. Баранніка, С. Бєвза, Є. Бєброва, Т. Богданової, Д. Волошина, С. Галаки, В. Головченка, М. Гончарука, В. Грудза, Л. Губерського, М. Дорошка, І. Діяка, О. Закревського, М. Земляного, Є. Камінського, Є. Крижанівського, М. Ковалика, В. Копійки, О. Коппель, В. Крушинського, В. Лойко, В. Манжолі, В. Матвієнка, В. Микитенка,

О. Михайлюка, Б. Парахонського, О. Пархомчук, І. Піляєва, І. Погорської, Г. Перепелиці, М. Рижкова, Н. Ржевської, Ю. Скорохода, Є. Сухіна, О. Суходолі, Т. Темнюк, С. Федуняка, А. Чубика, А. Шевцова, С. Шергіна, Т. Шинкаренко, Л. Чекаленко, Н. Яковенко та інших. У наукових розвідках фахівці вивчають вплив державних і недержавних акторів на процеси формування міжнародної енергетичної політики, безпеки та економіки, конфліктогенний потенціал взаємодії міжнародних учасників при забезпеченні доступу до видобутку, переробки та транспортування енергетичних ресурсів, роль міжнародних і регіональних політико–економічних інституцій в енергетичній сфері тощо.

Представники зарубіжного міждисциплінарного підходу відзначають, що:

- не існує потреби у чіткому визначенні сутності енергетичної безпеки, оскільки кожна країна має власне, суб'єктивне сприйняття проблем енергопостачання, що може еволюціонувати залежно від політичних і соціоекономічних умов, а також по–різному сприйматися соціумом розвинених держав і країн, що розвиваються, таким чином, енергетичну безпеку можна вважати бажаним політичним результатом, якого прагнуть всі держави [54–56];

- енергетичні ресурси тісно пов'язані з міжнародною та національною політикою, і якщо світовій спільноті не вдасться спільно розробити і закріпити єдиний взаємоприйнятний підхід до проблем енергопостачання на міжнародному рівні і створити багатосторонній механізм контролю за його виконанням, то у перспективі можна очікувати поглиблення енергетичних конфліктів [57].

- можна виокремити військово–політичну, фінансово–економічну і техніко–екологічну складову міжнародної енергетичної безпеки, у рамках яких необхідно вивчати взаємодію міжнародних акторів щодо вирішення світових енергетичних проблем [58; 59]; зокрема, сутність військово–політичної складової полягає у визначенні функціональних напрямів зовнішньої політики держави щодо забезпечення національної енергетичної безпеки, а також у розвитку військової сфери на основі незалежних енергоресурсів; сутність фінансово–економічної складової полягає у визначенні процесів цінотворення, світових запасів, попиту та пропозиції на енергетичні ресурси; сутність техніко–екологічної складової

включає дослідження питань безпеки транзиту, постачання та видобутку енергетичних запасів [60; 61];

- стабільні енергетичні відносини ґрунтуються на правовій основі, що розроблена відповідними міжнародними та регіональними інституціями, які покликанні регулювати та координувати політичну діяльність держав, що володіють значним енергетичним потенціалом або зацікавленні у розвитку енергетичної сфери. Таким чином, інституції беруть участь у формуванні правил політичної поведінки міжнародних акторів в енергетичній сфері [25; 40];

- процеси, пов'язані з енергетичним виміром міжнародних відносин, є суперечливими і характеризуються, як боротьба за контроль над енергетичними ресурсами інших країн, що може призводити до перегляду сутності зовнішньополітичної діяльності держав, зміни пріоритетів забезпечення національних інтересів, появи міждержавних конфліктів або військово-політичного суперництва; боротьба держав за можливість самостійно розпоряджатися власними енергетичними ресурсами, що може призводити до розвитку національно-визвольних рухів на основі енергетичного чинника; боротьба за справедливий розподіл доходів від експорту енергетичних ресурсів, що може призводити до внутрішніх соціальних хвилювань або громадянських конфліктів; боротьба країн з незалежною зовнішньою енергетичною політикою за лідерство в енергетичній сфері на міжнародному та регіональному рівнях, що може призводити до зіткнення національних інтересів держав, появи енергетичних криз і посилення військово-політичного суперництва за володіння та розподіл світових енергетичних ресурсів; спроба перегляду існуючих кордонів через розширення власної території за рахунок інших держав багатих на енергетичні ресурси; зростання кількості енергонезалежних держав, що може призводити до міжнародної політичної, енергетичної, економічної або військової нестабільності внаслідок нерівномірного економічного розвитку держав та наявності ідеологічно-культурних суперечностей [62];

- міждержавні енергетичні відносини здійснюються у вигляді багатополлярної та пірамідальної моделей, зокрема багатополлярна модель є

множиною залежних одна від одної енергетичних пар держав, що характеризуються постійною зміною енергетичних ланцюжків взаємодії та появою міжнародного напруження або кризових явищ; пірамідальна модель є ієрархію держав, що сформована на основі наявності природних енергоресурсів, економічної могутності та ступеня впливу в енергетичній сфері [62].

Прихильники вітчизняного міждисциплінарного підходу зауважують, що енергетичний вимір міжнародних відносин можна розглядати за декількома науково–теоретичними напрямками – глобальний, регіональний та національний. Зокрема, у рамках глобального напрямку дослідники аналізують тенденції розвитку світової енергетики за умов поглиблення глобалізаційних процесів, вплив міжнародних інституцій на сучасну енергетичну політику; у рамках регіонального напрямку – розглядають проблеми загальної енергетичної безпеки європейських країн, азійський вимір енергетичної складової міжнародних відносин, роль пострадянських країн у процесах підтримки енергетичної безпеки; у рамках національного напрямку – вивчають енергетичну складову зовнішньої політики РФ, незалежність України у межах світової енергетичної системи, енергетичну безпеку України на початку XXI ст., умови формування двосторонніх енергетичних відносин [63; 64].

У сфері забезпечення національних інтересів України фахівці наголошують на необхідності розширення участі України в міжнародних ініціативах з питань енергетики та зміни клімату; формування та представлення стратегічних ініціатив у сфері енергетики на міжнародному рівні; відстоювання інтересів енергетичного сектору України при реалізації проектів розвитку транскордонної енергетичної інфраструктури, регіональних енергетичних ринків; проведення попередніх консультацій та переговорних процесів щодо шляхів диверсифікації джерел поставок енергоресурсів в Україну та їх експорту на зовнішні ринки [65].

Виходячи з чого, у рамках вітчизняного міждисциплінарного підходу до енергетичного виміру міжнародних відносин визначено сутність зовнішньої та внутрішньої політики енергетичної незалежності держави. Зокрема, зовнішня політика енергетичної незалежності держави, на думку дослідників, має бути

спрямована на уникнення потенційної та нейтралізація наявної енергетичної загрози самостійності країни з боку виробників, постачальників та транзитерів енергетичних ресурсів, тоді як внутрішня політика енергетичної незалежності має бути спрямована на раціональне використання енергетичних ресурсів, дотримання принципів енергоефективності, диверсифікацію поставок, використання альтернативних джерел енергії, поліпшення якості транспортної інфраструктури та умов зберігання енергетичних ресурсів. У цьому контексті національні інтереси енергетично незалежної держави включають безперервний доступу до енергоресурсів, збереження контролю над внутрішніми запасами розвіданих та нерозвіданих ресурсів та проведення заходів щодо нейтралізації зовнішніх загроз [5]. Отже, основою енергетичної безпеки України, на думку науковців, є «...енергозаощадження та енергоефективність + власні енергоресурси (вугілля, природний газ, нафта, біомаса + інші відновлювані джерела енергії) + диверсифікація імпорту + стратегічні резерви + інтеграція до енергетичного простору ЄС через спільні та синхронізовані енергетичні мережі» [66].

Зауважимо, що нині однією з умов забезпечення енергетичної незалежності держави є здатність політичного керівництва вирішувати енергетичні проблеми, при цьому збереження балансу національних інтересів держави та інтересів міжнародної спільноти дозволяє запобігати встановленню контролю над критично важливою інфраструктурою з боку акторів, що ігнорують міжнародно-правові норми в енергетичній сфері, здійснюють дестабілізацію функціонування енергетичних ринків та перешкоджають їх диверсифікації під приводом розвитку комерційних проектів [66–68].

Названі підходи до визначення енергетичного виміру міжнародних відносин дозволили проаналізувати та виокремити етапи трансформації наукових напрямів до розуміння сутності взаємозв'язку між національними інтересами та енергетичною політикою, безпекою та економікою, зокрема, встановлено, що конфлікти між експортерами та імпортерами енергетичних ресурсів є найбільшою загрозою національним інтересам держави. Оскільки потреба диверсифікації

джерел спонукає держав–імпортерів до встановлення різнобічних енергетичних відносин, що може спричиняти загрозу інтересам інших міжнародних акторів, а поява нових суб'єктів внаслідок оволодіння ними сучасними технологіями видобутку енергоресурсів може змінювати енергетичний ринок та впливати на його перерозподіл між основними акторами. Задля подолання цього учасники створюють міжнародні та регіональні механізми співпраці, що дозволяють трансформувати світову енергетичну систему та подолати конфронтаційність міжнародної взаємодії.

1.2. Забезпечення енергетичних інтересів держави у сучасних міжнародних відносинах

Джерельну базу дослідження проблем забезпечення енергетичних інтересів держави у сучасних міжнародних відносинах склали зарубіжні та вітчизняні наукові роботи у вигляді монографій, дисертацій, статей та матеріалів наукових конференцій; офіційних документів міжнародних організацій і політичних інституцій України, ЄС, США та РФ; стратегій, доктрин і програм з питань енергетичної політики та безпеки України, ЄС, США та РФ; аналітичних розробок науково–дослідних центрів щодо розвитку світової і регіональної енергетичної сфери, що дозволило детально розглянути енергетичний вимір забезпечення національних інтересів української держави.

Для аналізу проблематики дисертаційної роботи було залучено наукові розвідки українських, європейських, американських і російських фахівців щодо кризової ситуації, що склалась у паливно–енергетичній сфері України після загострення українсько–російських відносин у 2014 р. Зокрема, зарубіжні дисертаційні роботи П. Александроса, У. Бальцера, Й. Гюндча, І. Ездамара, Дж. Найман, Е. Лашапеля, Н.–Л. Сабо, Е. Стоддарда, Д. Феррара та інших присвячені теоретичним і прикладним аспектам дослідження енергетичного

виміру національних інтересів держави у сучасній системі міжнародних відносин, трактуванню енергетичної сили держави, триполярності енергетичної безпеки Євразії, європейській енергетичній безпеці, розвитку енергетичних відносин між ЄС і РФ, забезпеченню енергетичної безпеки США і країн Організації економічного співробітництва та розвитку, особливостям формування європейської енергетичної співпраці в Каспійському регіоні, енергетичній безпеці країн Центральної Азії, співпраці між Азербайджаном, Грузією і Туреччиною в галузі енергетики та транспорту.

Відзначимо, що особливості прояву енергетичної сили держави на міжнародному рівні розглядаються у дисертаційній роботі Н.–Л. Сабо «Визначення та ідентифікація сили у сучасній міжнародній системі». На прикладі РФ та Туреччини, дослідниця встановила, що енергетика вважається головним пріоритетом зовнішньої політики Росії, за допомогою якого керівництво держави формує власний політико–міжнародний вплив. Тому, якщо РФ не буде виробляти та постачати енергетичні ресурси на світові ринки, то вона втратить наявний міжнародний статус, що може призвести до погіршення відносин з ФРН та Китаєм. При цьому Туреччина для забезпечення власних національних інтересів і формування статусу впливового регіонального лідера використовує стратегічне положення країни–транзитера енергетичних ресурсів. Особливо це проявилось під час української кризи, коли Україна поступово почала втрачати транзитні позиції щодо постачання енергетичних ресурсів до Європи. Автор встановила, що володіння енергоресурсами або їх постачання дозволяє державам забезпечувати впливовий міжнародний статус та використовувати їх як ефективний політичний інструмент для досягнення національних цілей та розширення міжнародного впливу [69].

Продовженням зазначених вище тез стала робота П. Александрова «Енергетична та транспортна інтеграція Азербайджану, Грузії та Туреччини», в якій автор зауважує, що для ефективного забезпечення національних інтересів держави розвивають переважно співпрацю у сфері енергетики та транспорту, тоді як політичний, безпековий та економічний аспекти взаємодії не входять до

пріоритетних цілей зовнішньополітичної діяльності [70]. Додамо, що аналізу міждержавних підходів до енергетичної безпеки та можливостей розвитку Каспійського та Центрально–Азійського регіонів присвячено роботу І. Ездамара «Відновлення великої гри: енергетична безпека і поява триполярності в Євразії». Зокрема, науковець дослідив можливості трансформації європейської та американської зовнішньої енергетичної політики за умови посилення конфліктогенності в Ірані, Азербайджані і Грузії та встановив, що ЄС і США для забезпечення власної енергетичної безпеки ініціюватимуть заходи спрямовані на вирішення проблем правового регулювання видобутку корисних копалин Каспійського моря та можливих етнічних протистоянь в регіоні [71].

У цьому контексті можна розглянути роботу Е. Стоддарда «Європейське енергетичне співробітництво: політичні ризики, структурування та бізнесові відносини в Каспійському регіоні», в якій проаналізовано тристоронню взаємодію між європейськими інституціями, державами–членами ЄС та енергетичними компаніями країн–постачальників нафти і газу. Науковець прийшов до висновку, що європейську енергетичну політику в Каспійському регіоні можна вважати послідовною, оскільки представники бізнес–сектору ЄС зацікавлені у розвитку стабільних політико–комерційних відносин з каспійськими компаніями–виробниками вуглеводнів. Таким чином, у перспективі планується на рівні ЄС поглиблювати енергетичне співробітництво з країнами Каспійського регіону за допомогою зниження політико–економічних ризиків при взаємодії [72].

Можливості диверсифікації шляхів постачання вуглеводнів до Європи аналізуються у науковому дослідженні Д. Феррара «Енергетичні відносини ЄС–РФ: дискурсивний підхід». Зокрема, авторка, розглядаючи напруженість двосторонньої взаємодії з позицій різних акторів, які відображають різноспрямовані стратегії поведінки, вважає, що відносини ЄС–РФ характеризуються як співпраця, так і конфронтацією, що призводить до існування постійної політико–енергетичної напруги. При цьому така напруга буде спостерігатись постійно, тому що ЄС та РФ мають протилежні погляди на розвитку європейського континенту [73].

Оскільки на міжнародній арені крім ЄС в енергетичній сфері активно взаємодію США та Китай, що має безпосередній вплив на механізми енергетичного співробітництва європейських та азійських держав, то Дж. Найман вирішила це відобразити у своїй дисертаційній праці «Енергетика і безпека: дискурс та практика США і Китаю». Зокрема, державний дискурс енергетичної безпеки і практики обох країн побудовано на розгляді енергетичної сфери як ключового сектору національної безпеки, а тому економічна політика спрямована на забезпечення безпечних поставок енергетичних ресурсів за стабільними цінами, що призводить до постійного міждержавного суперництва та появи політичних, економічних, суспільних та екологічних загроз [74].

Аналізу конкурентної боротьби США, ЄС, Китаю та РФ за енергетичні ресурси Центральної Азії присвячено роботу Й. Гюндча «Енергетична безпека та Центрально–Азійська геополітика». Оскільки країни Центральної Азії переважно залежать від російських трубопроводів для експорту природного газу з Туркменістану та нафти з Казахстану, то РФ тривалий час зберігала політичні та економічні важелі впливу в регіоні. Проте після запуску у західному напрямі південно–кавказького газопроводу Баку–Тбілісі–Ерзурум (2007 р.) і нафтопроводу Баку–Тбілісі–Джейхан (2005 р.), а східному – трубопроводів Казахстан–Китай і Туркменістан–Китай відбулась диверсифікація шляхів постачання вуглеводнів, що було реалізовано за активної підтримки США. Так як головним завданням зовнішньополітичної стратегії США у регіоні є запобігання домінуванню Росії або Китаю в Центральній Азії. Автор додає, що енергетична політика США у Центральній Азії спрямована на будівництво нових трубопроводів на захід до Європи і на південь до Індійського океану, а також підтримку американських енергетичних компаній США в Казахстані та Туркменістані на протигагу російським і китайським. Тому у перспективі Центральноазійський регіон залишиться інструментом геополітичного суперництва за енергетичні ресурси між США, ЄС, Китаєм та РФ [75].

Подібну тему з позиції ЄС розкрито у дисертаціях У. Бальцера «Європейська енергетична безпека і північний потік: ризики для Європи» та

Е. Лашапеля «Енергетична безпека та екологічна політика ОЕСР: політика економії в сфері вуглецево–енергетичного оподаткування», в яких проаналізовано створення російського трубопроводу північній потік та зауважено, що реалізація проекту дозволила РФ отримати вигідні позиції в Європі для просування ідей національної енергетичної політики та розширення важелів політичного впливу в ЄС. Тому при будівництві нового трубопроводу необхідно мінімізувати політико–економічні ризики для Європи та максимізувати механізми підтримки європейської енергетичної безпеки [76; 77].

На нашу думку, для забезпечення національних інтересів щодо диверсифікації шляхів постачання енергоресурсів Україна має взяти участь у будівництві трубопровідних магістралей з Центральної Азії до Європи через участь у міжнародних консорціумах, що стане частковими способом забезпечення інтересів держави, так як спорудження будь–якого трубопроводу в обхід української держави можна оцінювати як загрозу її національними інтересам.

На початку ХХІ ст. розширилась тематика фахових російських дисертаційних робіт щодо забезпечення зовнішньополітичних інтересів та ініціатив РФ в енергетичній сфері, серед яких назвемо роботи Т. Аджиєва «Енергетичний чинник міжнародних відносин у рамках СНД» (2005 р.), А. Гусєва «Політичні аспекти енергетичного діалогу РФ і ЄС: проблеми і перспективи» (2009 р.), М. Богучарського «Енергетична дипломатія ЄС» (2005 р.), Ю. Боровського «Енергетична безпека РФ на рівні СНД» (2006 р.), П. Канигіна «Енергетична безпека ЄС та інтереси РФ» (2007 р.), С. Кондакова «Енергетичні аспекти зовнішньої політики Росії» (2012 р.), В. Семендуєва «Енергетична геополітика Росії в контексті формування нового світопорядку» (2006 р.), А. Шнирова «Зовнішня політика Росії і проблема забезпечення енергетичної безпеки» (2004 р.) та інших.

Далі проаналізуємо більш детально декілька наукових робіт російських авторів, які пов'язані з темою нашого дослідження, зокрема, у праці В. Малєєва «Енергетична політика Росії в умовах глобалізації» відзначається, що оскільки проблеми інвестицій, інновацій та модернізації економіки РФ не можна швидко

подолати, то для Росії важливо зміцнити позиції на світових енергетичних ринках; максимально ефективно реалізувати експортні можливості паливно–енергетичного комплексу; створити вигідний для РФ режим зовнішньоекономічної діяльності в енергетичному секторі для забезпечення доступу до закордонних ринків енергоресурсів, фінансів та передових енергетичних технологій; сприяти залученню на взаємовигідних умовах іноземних інвестицій в російський енергетичний сектор; підвищити ефективність використання традиційних і освоєння нових енергетичних ринків, забезпечити залучення України до світової системи обороту паливно–енергетичних ресурсів [78].

У науковому дослідженні С. Танайлова «Енергетична політика Росії як чинник забезпечення національної безпеки» відзначається, що для вирішення проблеми забезпечення енергетичної безпеки Російська Федерація повинна уточнити завдання довгострокової доктрини національної енергетичної безпеки і сучасної енергетичної стратегії Російської Федерації, в якій потрібно намітити практичні заходи щодо забезпечення сталого доступу до традиційних джерел енергії, запровадити енергозберігаючі програми та розвивати альтернативні джерела енергії. Фахівець додає, що енергетична політика РФ має бути спрямована на збільшення видобутку енергетичних ресурсів для забезпечення економіки і населення країни, розширення поставок на світовий енергетичний ринок, забезпечення технологічного розвитку економіки в енергетичній сфері, диверсифікацію структури паливно–енергетичного балансу за рахунок збільшення поставок вугілля та атомної енергії до Європи, а також газифікації східних регіонів держави для розширення частки російської участі в азійському енергетичному ринку [79].

Про енергетичну співпрацю між Росією та ЄС щодо створення взаємовигідного механізму забезпечення економіко–енергетичної безпеки йдеться у дисертації К. Братковського «Енергетична політика Росії у контексті взаємодії РФ–ЄС». Зокрема, науковець висловив думку, що для РФ розвиток енергетичного діалогу з ЄС потрібно розглядати у контексті залучення інвестицій для

розширення експорту вуглеводнів, модернізації енергетичної інфраструктури, створення сприятливих умов для переходу економіки на інноваційну модель розвитку, усунення перешкод для конкуренції в енергетичному секторі, а також формування сприятливого простору для реструктуризації природних енергетичних монополій. Тоді як для ЄС, на думку К. Братковського, взаємодія з РФ дозволить отримати доступ до російських енергетичних ресурсів і підвищити надійність енергопостачання ЄС. У цілому російська енергетична політика має бути спрямована на посилення геополітичних позицій РФ у сфері глобальної енергетичної безпеки; підвищення вимог до енергозабезпечення та енергоефективності; трансформацію ролі енергетичного сектору країни; посилення ролі держави в енергетичній сфері економіки країни; урахування можливостей коливання світових цін на вуглеводні [80].

Проблемам сучасної взаємодії на рівні РФ–ЄС присвячено працю К. Трачук «Енергетична безпека Росії в її відносинах з Європою: міжнародні аспекти (2000–2014 рр.)», в якій відзначається, що перешкодами для досягнення стратегічних цілей РФ у сфері енергобезпеки на європейському напрямку стало загострення відносин між Росією і Україною як головним транзитером природного газу до ЄС; формування нового правового контексту газового ринку ЄС без урахування інтересів РФ; підтримка наявних обсягів транзиту газу територією України; протидія європейській енергетичній політиці РФ з боку Польщі та країн Балтії, а також США. Тоді як до успіхів російської зовнішньої енергетичної політики авторка відносить прогрес щодо диверсифікації енерготранспортної інфраструктури, налагодження конструктивних відносин в енергетичній сфері з Республікою Білорусь, розвиток двосторонніх відносин у сфері енергетики з ФРН. Тому у перспективі РФ при забезпеченні власних енергетичних інтересів в ЄС буде враховувати вплив США на енергетичну політику ЄС і російсько–європейські енергетичні відносини, роль Туреччини в контексті російсько–європейської енергетичної співпраці, інтеграцію енергетичних систем України та Молдови з ЄС [81].

Виходячи з чого, основними регіональними напрямми сучасної російської енергетичної дипломатії стали Азійсько–Тихоокеанський, Близькосхідний та Каспійський вектори, про що зазначається у праці С. Черніциної «Роль енергетичної дипломатії у формуванні зовнішньої політики Росії на сучасному етапі (2000–2014 рр.)». Авторка також зауважує, що після введення санкцій сучасна зовнішня енергетична політика РФ переорієнтовується на схід для зміцнення відносин з Китаєм, а головними загрозами енергетичним інтересам РФ у світі стали коливання цін на нафту, політична нестабільність у видобувних країнах, політико–економічні труднощі держав–транзитерів, а також вразливість енергетичної інфраструктури перед природними і техногенними катастрофами [82].

У дисертації Я. Вутянової «Енергетична політика як чинник геополітичного впливу Росії» розглянуто моделі енергетичної політики держави, зокрема традиційна модель ґрунтується на експорті енергетичних ресурсів і використанні надприбутків від продажу сировини для потреб країни, до такої моделі належить РФ, Азербайджан, Туркменістан та низка арабських держав; альтернативна модель ґрунтується на зниженні частки традиційних енергоносіїв у економіці, підняті екологічних стандартів, зміцненні енергетичної незалежності та зменшенні політичного впливу країн–експортерів вуглеводнів і запроваджується в країнах Європи та США, що не володіють значними запасами природних ресурсів. У зв'язку з цим фахівець виділила сценарії розвитку енергетичної політики РФ до 2030 р., зокрема при реалізації базового сценарію передбачається зміцнення позицій країни на світовому ринку вуглеводнів, впровадження інновацій в енергетичний сектор, розвиток Північного морського шляху і проектів в Арктиці, розширення інтеграційних процесів у рамках Євразійського союзу, розвиток енергетичної співпраці з країнами Азійсько–Тихоокеанського регіону, що дозволить зміцнити міжнародні позиції РФ; при реалізації негативного сценарію передбачається здійснення недостатньої модернізації енергетичного комплексу країни, що призведе до втрати Росією міжнародних і регіональних позицій в енергетиці, загострення відносин з розвиненими країнами у результаті

«енергетичних воєн», погіршення міжнародного іміджу РФ як агресивної «енергетичної наддержави»; при реалізації позитивного сценарію передбачається формування оновленої енергетики РФ, зниження частки вуглеводнів в економіці, доведення рівня поновлюваних джерел енергії до 4,5 %, створення єдиної енергетичної системи в рамках Євразійського союзу, формування спільного енергетичного простору з ЄС, розвиток спільних проектів з країнами Азійсько–Тихоокеанського регіону, будівництво тунелю під Беринговою протокою, який дозволить Росії сформувати новий транспортний коридор [83].

Окремі проблеми теорії та практики забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері розкрито у дисертаційних роботах С. Андрущенко, В. Баранніка, Т. Биркович, В. Голюк, Є. Єнько, І. Заремби, В. Ксьонзенка, А. Кузнєцової, О. Кушнірецької, Є. Щапіна, Т. Сауляка, Р. Палагусинець, М. Рижкова та інших, в яких з'ясовано концептуальні засади та напрямки реалізації регіональної енергетичної політики держави, зовнішні аспекти енергетичної політики України, безпековий вимір євроінтеграційної політики країни, енергетична безпека країн–членів Організації Чорноморського економічного співробітництва, інноваційні механізми державного регулювання розвитку енергетики в Україні, вплив зовнішніх чинників на національний паливно–енергетичний комплекс, енергетична безпека як складова економічної незалежності країни, проблеми оптимізації енергозабезпечення держави тощо [84–87]. При цьому зауважимо, що більшість українських дисертаційних праць присвячена безпековому, економічному, екологічному та технічному аспектам розвитку енергетичної сфери держави, тоді як зовнішньополітична складова формування енергетичного виміру України розглядається фрагментарно.

У цьому контексті відзначимо роботу Є. Єнько «Зовнішні аспекти енергетичної політики України», в якій розкрито міжнародні пріоритети енергетичної політики України. Зокрема, авторка виокремлює такі напрями зовнішньої енергетичної політики держави, як розвиток рівноправного партнерства в енергетичній сфері для формування європейських стандартів купівлі і транспортування енергоносіїв; поглиблення кооперації з Польщею,

Республікою Білорусь та країнами Балтії як транзитними вузлами постачання енергетичних ресурсів до ЄС; посилення співробітництва з Азербайджаном, Казахстаном, Туркменістаном, Узбекистаном як потенційними постачальниками енергоресурсів; інтенсифікація співпраці на рівні Центральноєвропейської ініціативи та Організації Чорноморського економічного співробітництва для просування транзитного потенціалу держави; активізація взаємодії з Іраком, Іраном, Лівією, Єгиптом і країнами Аравійського півострова для участі українських компаній у розробці нафтогазових родовищ [88].

На європейському рівні Є. Єнько виокремила декілька тенденцій формування регіонального енергетичного ринку, серед яких відзначила формування спільної політики ЄС в енергетичній сфері після енергетичних криз між Україною та РФ, Азербайджаном, Республікою Білорусь, Грузією і РФ; реалізацію середньострокових двосторонніх енергетичних проєктів; диверсифікацію маршрутів постачання енергетичних ресурсів; лібералізацію енергетичного ринку інтеграційного утворення. У цілому авторка прийшла до висновку, що забезпечення енергетичної безпеки України необхідно здійснювати за допомогою політико–економічних механізмів, що впливатимуть на реалізацію зовнішньої енергетичної політики держави, оскільки Україна самостійно не вирішує регіональні енергетичні проблеми, а змушена враховувати позицію ЄС, США та РФ [88].

Регіональній енергетичній співпраці України присвячена робота Р. Палагусинця «Енергетична безпека країн–членів ЧЕС в умовах інтеграції», в якій, з урахуванням теоретико–методологічних основ забезпечення енергетичної безпеки держави, досліджено тенденції розвитку світового енергетичного ринку, проаналізовано співпрацю країн–членів організації щодо підтримки належного рівня енергетичної безпеки, визначено головні напрями енергетичного співробітництва для забезпечення енергетичної безпеки України, основою якої має стати диверсифікація поставок і маршрутів енергоресурсів [89].

Безпекові аспекти формування енергетичної безпеки України розкрито у дисертації В. Баранніка «Комплексна методика оцінки та шляхи забезпечення

енергетичної незалежності держави». Зокрема, автор проаналізував особливості формування енергетичної безпеки через призму підтримки енергетичної незалежності держави, що дозволило визначити механізми забезпечення енергетичного суверенітету України. Окремо автор проаналізував рівні енергетичної безпеки і незалежності держави та встановив, що для визначення граничних значень показників енергетичної безпеки необхідно використовувати аналоговий, законодавчий, експертний, порівняльний і розрахунковий підходи. Виходячи з чого, граничні рівні показників енергетичної безпеки залежать від наявних загроз або ризиків, а тому стан енергетичної незалежності будь-якої держави В. Бараннік характеризує як нормальний, передкризовий і кризовий [90].

У дисертації Т. Сауляка «Безпековий вимір євроінтеграційної політики України» представлено авторську концепцію диференціації проблем безпеки у відносинах між Україною та ЄС, що дозволило автору виокремити напрями безпекової проблематики. Зокрема, фахівець встановив, що безпековий вимір євроінтеграційної політики України залежить від безпеки політичних систем, регіональної безпеки та зовнішніх гарантій безпеки України, економічної безпеки, енергетичної безпеки, військового співробітництва, участі у локальних військових операціях та загальних проблем європейської безпеки. На думку автора, важливим напрямом енергетичної безпеки є транзитний статус України та низка невирішених енергетичних проблем за участю ЄС та РФ щодо довготермінового використання транзитних можливостей України [91].

Проблеми формування регіональної енергетичної політики розглянуто у роботі О. Кушнірецької «Розвиток регіональної енергетичної політики: концептуальні засади та напрями реалізації», зокрема авторкою проаналізовано зовнішні організаційно–правові і фінансово–економічні умови функціонування регіональної енергетики, визначено теоретико–методологічні засади формування регіональної енергетичної політики, встановлено особливості енергозабезпечення регіонів та визначено основні напрями реалізації регіональної енергетичної політики [92].

Продовженням окресленої теми дослідження стала робота В. Голюк «Вплив зовнішніх факторів на паливно–енергетичний комплекс України», в якій проаналізовано внутрішню структуру паливно–енергетичної системи України та особливості її розвитку під дією зовнішніх чинників, серед яких авторка виділила глобалізаційний, транснаціоналізаційний, кон’юнктурний, інфраструктурний та робочий чинники. У роботі також з’ясовано, що «...ступінь енергетичної залежності України від РФ надто високий, а тому виникає потреба у посиленні власної енергетичної безпеки шляхом зниження енергоємності національного господарства, використання альтернативних джерел енергозабезпечення, диверсифікації джерел надходження імпортованих енергоносіїв тощо» [93].

Основні критерії економічної безпеки України через оцінку стану її енергетичної незалежності окреслено в науковій праці В. Ксьонзенка «Енергетична безпека як визначальний чинник економічної незалежності України». У роботі проаналізовано політико–економічні чинники освоєння, видобутку і транспортування нафти з Каспійського регіону, а також досліджено політичні, економічні, технічні переваги і недоліки маршрутів транспортування. Автор встановив, що головною проблемою енергетичної сфери України є її недостатня забезпеченість власними енергоресурсами та зумовлена цим залежність країни від імпорту, зокрема, критична залежність від монопольного джерела енергоресурсів, а також загальний кризовий стан промислово–енергетичного комплексу України. Тому, на думку В. Ксьонзенка, пріоритетним напрямом забезпечення енергетичної безпеки України є диверсифікація джерел постачання нафти та газу з Каспійського регіону та будівництво для цього нових трубопроводів, так як собівартість видобутку каспійської нафти є меншою, що дозволяє їй стати потенційно конкурентоспроможною на світовому і регіональному ринках [94].

Для оцінки стану енергетичної безпеки України І. Заремба у своїй роботі «Проблеми оптимізації енергозабезпечення України та шляхи їх вирішення» визначив критеріальні та аналітико–інформаційні показники рівня енергетичної безпеки. Зокрема, до критеріальних показників належить рівень забезпечення

потреб України паливно–енергетичними ресурсами у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану, частка потреб у паливно–енергетичних ресурсах, що забезпечується за рахунок імпорту, наявність стратегічних запасів енергетичних ресурсів, енергоємність економіки, рівень використання існуючих виробничих потужностей промислово–енергетичного комплексу; до аналітико–інформаційних показників відноситься ресурсний потенціал енергетики і можливості його розвитку, рівень доступності світових енергетичних ресурсів, дотримання законності на всіх етапах забезпечення енергетичної безпеки, баланс економічних інтересів держави, взаємна відповідальність держави щодо забезпечення енергетичної безпеки, своєчасність і адекватність заходів, пов’язаних із захистом національних інтересів, інтеграція національної та міжнародної систем енергетичної безпеки. Проаналізувавши внутрішні та зовнішні чинники формування енергетичної безпеки України, автор встановив, що залежність України від імпорту енергетичних ресурсів з Російської Федерації є головною загрозою енергетичній незалежності держави [95].

Для методологічного забезпечення дисертаційної роботи автором також було залучено статті та монографічні дослідження зарубіжних і українських вчених, що дозволило виділити міжнародно–політичний, безпековий, економічний та екологічний наукові напрями вивчення енергетичного виміру національних інтересів держави. При цьому відзначимо, що більшість наукових праць щодо забезпечення національних інтересів країни в енергетичній сфері є міждисциплінарними, тобто спостерігається цілісне та логічне поєднання кожного з окреслених напрямів.

Вирішенню проблем енергетичної безпеки на міжнародному рівні присвячено праці таких зарубіжних авторів, як Р. Бембергера, Дж. Білецького, М. Бредшоу, Ф. Веррастра, Х. де Вріса, Д. ван Вуурена, Дж. Гаулта, Х. Гроененберга, Б. Круута, С. Ладіслава, Л. Честера, що визначили взаємозалежність між глобалізацією, геополітикою та глобальною енергетичною безпекою, проаналізували історичні умови формування міжнародної енергетичної політики, дослідили концептуальні засади енергетичної безпеки, розробили

показники визначення рівня енергетичної безпеки держави та з'ясували особливості підтримки енергетичної безпеки різних країн світу [96–102].

Важливими джерелами для розв'язання наукової проблеми дисертації стали також монографії зарубіжних фахівців, в яких розглянуто проблеми міжнародної взаємодії у сфері енергетики. Зокрема, у роботі М. Бредшоу «Глобальна енергетична дилема» розглянуто особливості розвитку світової енергетики з огляду на тісну взаємозалежність проблем, пов'язаних з глобалізацією, енергетичною безпекою та кліматичними змінами. При цьому відносини, що наразі склались між експортерами та імпортерами викопного палива, не дозволяють подолати як глобальні проблеми людства, так і вирішити екологічні питання. До того ж регулярне зіткнення інтересів розвинених держав і країн, що розвиваються, унеможливує розробку механізмів підтримки енергетичної безпеки, тому автор приходить до висновку про необхідність розробки цілісної системи управління та забезпечення енергетичної безпеки на міжнародному, регіональному та національному рівнях [103].

У науковій праці представників Оксфордського інституту енергетичних досліджень А. Венгера, Р. Орттунга, Дж. Перовіка «Енергетика і трансформація міжнародних відносин: на шляху до нової взаємодії виробників і споживачів» та Д. Ергіна «Пошуки: енергетика, безпека і перебудова сучасного світу» проаналізовано відносини між ключовими виробниками енергетичних ресурсів з Близького Сходу, РФ, Латинської Америки та Африки, а також традиційними споживачами з США і Європи та новими споживачами з Китаю та Індії. Вчені стверджують, що конфліктогенність процесу доступу до енергетичних ресурсів сприяє розвитку міжнародного співробітництва в даній сфері, проте у перспективі володіння альтернативними джерелами енергії буде визначати нову структуру взаємодії між виробниками та споживачами енергоносіїв [104; 105].

Відзначимо, що основні цілі міжнародної енергетичної політики викладено у книзі Дж. Дойтча «Криза енергетичної політики», що по суті перекликається з підходом М. Бредшоу щодо існування глобальної енергетичної дилеми. Зокрема, Дж. Дойтч виокремлює три пріоритети енергетичної політики – розробка

уніфікованого підходу до екологічних проблем, пов'язаних з енергетичною сферою, стимулювання переходу від викопних видів палива до технологій використання відновлюваних джерел енергії, а також підвищення енергоефективності для зниження рівня залежності від вуглеводневого імпорту. При цьому причиною існування енергетичних криз він називає низький ступінь узгодженості та впровадження міжнародних і національних енергетичних програм, що може бути подолано лише за рахунок поєднання світових, регіональних та національних підходів у сфері політики, економіки та техніки [106].

Продовженням названих вище проблем у сфері світової енергетики стала робота Д. Лакальє і Д. Парріля «Плаский енергетичний світ: можливості розпочати з кінця піку видобутку нафти», в якій автори здійснили спробу дослідити вплив глобалізації, індустріалізації та урбанізації на енергетичну сферу, проблеми енергетичної геополітики та енергетичної безпеки, питання перенасиченості світового ринку енергетичними запасами, можливості забезпечення спільного доступу до енергетичних ресурсів, особливості попиту та споживання енергоресурсів, а також умови їхнього транспортування [107].

У книзі А. Голдтау та Н. Сігтера «Ліберальний актор реалістичного світу: ЄС в умовах балансування між національною і глобальною енергетичною політикою» розкрито авторський погляд на процеси формування енергетичної політики на рівні ЄС через поєднання жорсткої та м'якої сили. Автори встановили, що сучасну енергетичну політику інтеграційного утворення можна охарактеризувати як поєднання м'якої сили з жорсткими заходами, тобто ринкові свободи європейського енергетичного ринку доповнюються цілеспрямованою регуляторною політикою. А. Голдтау та Н. Сігтера також приходять до висновку, що нормотворча потужність об'єднання залежить від статусу і здатності ЄС як регуляторного актора впливати на зовнішні та внутрішні енергетичні відносини, що складаються в Європі між державними і приватними акторами, при цьому приватні учасники енергетичного ринку дотримуються більш гнучкої позиції щодо енергетичної взаємодії на протигагу державним суб'єктам, які не завжди

прихильно відносяться до ліберального підходу структурування міжнародного співробітництва [108].

Додамо, що в Україні наразі сформовано оригінальну наукову школу з питань дослідження міжнародно–політичного, безпекового, економічного, екологічного, технічного та соціального рівнів забезпечення енергетичного сектору держави. У рамках дисертаційної роботи вважаємо за потрібне розглянути міжнародно–політичний та безпековий підходи до проблеми підтримки національних інтересів України в енергетичній сфері, представниками яких стали академічні, наукові та експертні кола науково–дослідних установ НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дипломатичної академії України при МЗС України, колишнього Національного інституту з проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова тощо.

Зокрема, у роботах О. Дікарева, А. Дорошкевича, В. Ціватого та А. Шевцова розкрито особливості енергетичної дипломатії України та відзначено, що для ефективного забезпечення національних інтересів українська держава володіє всіма необхідними складовими такими, як зручне стратегічне положення, наявність розвиненої енергетичної інфраструктури та нафтопереробних потужностей, володіння достатніми запасами вуглеводних, уранових і цирконієвих ресурсів тощо, а тому сучасна енергетична дипломатія України повинна бути спрямована на зміцнення двосторонніх та багатосторонніх відносин [109–111].

Відзначимо також низку робіт українських вчених щодо розвитку двосторонніх відносин України в енергетичній сфері, зокрема праці Є. Боброва С. Воронцова, Н. Данилової, А. Діка, О. Дробахи, Є. Іншекова, Р. Енверова, Т. Злуніциної, А. Журлова, О. Козуба, О. Кравченко, Д. Науменка, П. Салая, Г. Шульцова, в яких розкрито особливості енергетичного партнерства України з країнами–членами ЄС та на рівні країн Центрально–Східної Європи, стан і перспективи українсько–російського, українсько–азербайджанського та

українсько–турецького енергетичного співробітництва, а також проаналізовано міжнародний досвід формування національної енергетичної стратегії. Дослідники також зауважують, що наявні глобальні тенденції у галузі постачання енергоресурсів можуть призводити до політичного тиску, регіональних енергетичних конфліктів, терористичних актів або стихійних лих, а тому держави змушені розробляти двосторонні та багатосторонні стратегії і механізми мінімізації негативних наслідків розвитку енергетичної сфери. З огляду на, що до сфери національних інтересів держави мають належати такі пріоритети, як пошук резервів вуглеводнів і розвиток шляхів забезпечення ними [112–118].

Безпековий підхід до проблеми захисту національних інтересів України в енергетичній сфері розкрито в наукових статтях В. Баранніка, Є. Боброва, Г. Дарнопиха, М. Земляного, О. Кушнірчук-Ставнічої, А. Шевцова та інших. Зокрема, Г. Дарнопих вважає, що основу енергетичної безпеки України складає надійне функціонування нафтогазового комплексу, оскільки економіка країни залежна від імпорту вуглеводнів, а також їхнього транспортування і зберігання. Тому стратегічним завданням України у сфері енергетичної безпеки має стати стимулювання енергозбереження і пошук альтернативних джерел енергії, розвідування нових запасів газу, укладання довгострокових контрактів на постачання вуглеводнів, а також зниження податкового тиску на національний паливно–енергетичний комплекс [119].

До цього Є. Бобров додає, що для оцінки стану енергетичної безпеки держави необхідно розробити систему показників, що формується з урахуванням стратегічних цілей забезпечення енергетичної безпеки. Зокрема, складовими частинами такої системи є структура енергоносіїв в загальному об'ємі енергоспоживання, рівень освоєння та використання внутрішніх енергоресурсів, характеристика енергогенеруючих технологій, диверсифікація джерел і шляхів постачання, використання альтернативних джерел енергії, стан контролю за витратами, реалізація політики енергозбереження. На основі названих показників дослідник виокремив напрями забезпечення енергетичної безпеки держави – постачання енергоресурсів залежно від економічних потреб країн на основі

збереження стабільності енергозабезпечення; зниження енергетичних потреб економіки через підвищення її енергоефективності [120]. Екологічний чинник енергетичної безпеки представлено у праці О. Кушнірчук-Ставничої, яка під еколого–енергетичною безпекою розуміє пошук шляхів раціонального використання енергії з дотриманням екологічних норм і стандартів. До того ж дослідниця виокремила і шляхи послаблення енергозалежності України, серед яких назвала диверсифікацію транспортних коридорів, модернізацію енергетичного потенціалу держави та запровадження альтернативної енергетики [121].

Відзначимо також науковий доробок українського вченого В. Баранніка, який, вивчаючи проблеми забезпечення енергетичної безпеки України, виокремив такі її складові, як енергетична незалежність, енергозабезпеченість, фінансово–соціальна стабільність, екологічна захищеність, інвестиційно–інноваційний потенціал і демографічно–енергетичний базис, що у сукупності дозволяють досягти належного рівня захисту національних інтересів держави в енергетичній сфері [122]. При цьому А. Шевцов і М. Земляний додають, що енергетична незалежність України може бути досягнута за умови унеможливлення третіх держав здійснювати політичний, економічний або енергетичний тиск на державу–партнера або вчиняти щодо неї будь–які інші дії, спрямовані на енергетичну дестабілізацію. Науковці також наголошують, що стан енергетичної безпеки та енергетичної незалежності може бути досягнутий, якщо енергетично незалежна держава повністю забезпечує внутрішні енергетичні потреби або має диверсифіковану структуру енергоімпорту, при якому втрата одного чи декількох постачальників не порушить її енергетичний баланс [5].

Окремо відмітимо науковий здобуток науково–дослідних установ НАН України щодо захисту національних інтересів країни в енергетичній сфері, зокрема відзначимо такі колективні монографії, як «Енергетична безпека України. Світові та національні виклики» за редакцією Б. Стогнія, О. Кириленка та С. Денисюка, «Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку» за редакцією М. Ковалика, «Економічний механізм реалізації політики

енергоефективності в Україні» за редакцією В. Лір та У. Письменної, «Стратегія енергозбереження в Україні: аналітично–довідкові матеріали» за редакцією В. Жовтянського, Б. Стогнія, А. Долінського, І. Карпа, Ю. Коревої, «Перспективний паливно–енергетичний баланс – основа формування Енергетичної стратегії України до 2030 р.» за редакцією Б. Піріашвілі та С. Дорогунцова, «Енергетична безпека України: оцінка та напрямки забезпечення» за редакцією Ю. Продана і Б. Стогнія. У своїх роботах вчені проаналізували стан і перспективи розвитку світової енергетики з урахуванням впливу глобальних тенденцій розвитку сфери, розкрили особливості формування європейського енергетичного ринку та перспективи формування міждержавних електричних мереж з Україною, розглянули шляхи досягнення прийняттого рівня енергетичної безпеки України та альтернативи постачання енергетичних ресурсів, а також визначили економічні та екологічні аспекти забезпечення енергетичної безпеки держави [123–128].

На рівні Національного інституту стратегічних досліджень також вивчаються проблеми забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері, назвемо лише деякі наукові праці: «Стан і перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні: аналітична доповідь» за редакцією О. Суходолі, «Імпортно–експортна політика України в енергетичній сфері: стратегічні пріоритети» за редакцією А. Шевцова, «Енергетика України на шляху до європейської інтеграції» за редакцією А. Шевцова, М. Земляного та В. Баранніка, «Енергетична безпека України» за редакцією О. Воловича, «Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення» за редакцією А. Шевцова, М. Земляного та В. Вербинського, «Енергетична безпека України в Чорноморському регіоні» за редакцією О. Михайлюка та О. Калашнікової, «Проблеми впровадження політики енергоефективності та розвитку альтернативної енергетики на Півдні України: аналітична доповідь» за редакцією О. Калашнікової та А. Филипєнка. У цілому можна виділити такі напрями наукової діяльності Інституту в енергетичній сфері, як [129–135]:

- концептуально–теоретичний напрям, у рамках якого вчені розкрили зміст поняття енергетичної безпеки, визначили чинники впливу на її головні складові, розглянули питання стратегії розвитку енергетичної сфери, а також розвитку енергетичного балансу України, ядерної безпеки, маршрутів транспортування вуглеводнів, державного регулювання енергетичного сектору тощо;

- європейський напрям, у рамках якого вчені розробили стратегію розвитку енергетичної сфери України у контексті євроінтеграційного вибору, проаналізували сценарії приєднання України до європейських енергетичних ринків, розглянули особливості формування європейської системи енергозабезпечення та реструктуризації енергетики;

- міждержавний напрям, у рамках якого науковці дослідили можливості використання енерготранзитного потенціалу України, проаналізували співпрацю України з країнами–експортерами енергоносіїв у Чорноморсько–Каспійському регіоні та на Близькому Сході, визначили специфіку видобутку енергетичних ресурсів на морському шельфі, запропонували варіанти використання альтернативних джерел енергії та вирішення проблем енергозбереження;

- внутрішньополітичний напрям, у рамках якого вчені проаналізували питання використання «зеленої» енергетики в Українському Причорномор'ї та Придунав'ї, а також інструменти реалізації програм енергозбереження в Україні.

Окремо виділимо наукові праці колишнього Національного інституту з проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, в яких здійснено науковий аналіз українсько–російських відносин в енергетичній сфері з позиції перетину їхніх інтересів у різних регіонах світу [136], а також розглянуто теоретико–методологічні аспекти енергетичної безпеки України, проаналізовано особливості забезпечення енергетичної безпеки держави за умов трансформації економіки та запропоновано наукові засади формування національної енергетичної стратегії та політики країни [137].

Зауважимо, що сучасні наукові розробки Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова присвячені реформуванню українського енергетичного сектору, зокрема відмітимо аналітичні матеріали «Україна 2015–

2016: випробування реформами», «Енергетична галузь України: підсумки 2015 р.», «Розвиток газового сектору України в контексті євроінтеграції», а також тематичні матеріали журналу «Національна безпека і оборона», що присвячені реформуванню національної енергетичної сфери, вивченню енергетичного ринку України, аналізу законодавчих ініціатив у сфері паливно–енергетичного комплексу, прогнозуванню розвитку міжнародної взаємодії України з ЄС, РФ та США, участі України в євроінтеграційних процесах, оцінці перспектив пошуку альтернативних механізмів забезпечення енергетичної незалежності держави тощо.

Дані про сучасний стан забезпечення міжнародної та регіональної енергетичної безпеки, а також особливості захисту національних інтересів України при взаємодії з США, ЄС і РФ у сфері енергетики, було доповнено за допомогою використання статистичних та аналітичних звітів міжнародних організацій (ООН та її спеціалізованих установ, НАТО, Міжнародного енергетичного агентства, Світової енергетичної ради, Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії, ОЧЕС, ЦЄІ, ГУАМ); урядових рішень органів державного управління України на рівні Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Служби з питань економічної, соціальної та енергетичної безпеки Апарату Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Міністерства закордонних справ України та його дипломатичних представництв, Державної інспекції ядерного регулювання України, Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України; концептуальних документів урядових відомств США та РФ, а також наднаціональних інституцій ЄС.

Додамо, що для встановлення тенденцій і перспектив енергетичного співробітництва України з ЄС, США та РФ було також використано офіційні звіти та статистичні дані таких українських, європейських, американських і російських енергетичних компаній, як НАК «Надра України», НЕК «Укренерго», ДП «Енергориноук», НАК «Нафтогаз України», ВАТ «Укрнафтопродукти», ДП

«Об'єднана компанія Укрвуглереструктуризація», ДК «Укрторф», ДП НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укртрансгаз», Polenergia International S.a.r., FGSZ, Westinghouse, ПАТ «Газпром нефть», ПАТ «Газпром», ВАТ «Транснефть», ПАТ «Лукойл», АТ «Зарубежнефть», ПАТ «НК «Роснефть», «Интер РАО ЕЭС», «Росатом» і «Белтрансгаз».

Наступною групою джерел стали двосторонні і багатосторонні міжнародні документи, які регулюють взаємодію України та ЄС на рівні формування єдиного європейського енергетичного простору, двосторонні угоди з США щодо політичної, фінансової та технічної допомоги Україні для реорганізації українського енергетичного сектору, а також з Росією про формування умов для транзиту через Україну російських енергоресурсів у європейському напрямі. До названих міжнародних угод додамо також залучення оновлених нормативно-правових актів України у галузі нафти, газу, вугілля, електрики, ядерної енергії, енергоефективності та енергозбереження для аналізу політико-економічного та безпеково-інформаційного чинників формування енергетичного виміру національних інтересів України.

Підсумовуючи аналіз джерельно-документальної бази дослідження зазначимо, що формування енергетичного виміру національних інтересів України відображає об'єктивну тенденцію у необхідності посилення міжнародної взаємодії політичних акторів щодо подолання та недопущення енергетичної конфронтаційності. Опрацьований масив фахових наукових праць та офіційних першоджерел дозволили цілісно підійти до вирішення завдань дисертаційної роботи та здійснити узагальнення щодо перспектив співпраці України з ЄС, США та РФ в енергетичній сфері.

Висновки до розділу 1

З середини ХХ і до початку ХХІ ст. відбулась модифікація концептуальних підходів енергетичного виміру міжнародних відносин, що пов'язано з політико-

економічними трансформаціями системи міжнародних відносин. Для наукового представлення проблематики дослідження у роботі використано термінологію, яка відображена у фахових роботах щодо взаємозв'язку і взаємозалежності енергетики та міжнародних відносин, місця і ролі міжнародних акторів у межах здійснення взаємодії в енергетичній сфері, зокрема такі терміни, як енергетична дипломатія, зовнішня енергетична політика, внутрішня / національна енергетична політика, енергетична безпека, енергетична незалежність, енергетичний суверенітет і національні інтереси.

На рівні міжнародно–політологічного дискурсу сформувалось декілька концептуальних підходів до характеристики енергетичного виміру і взаємодії політичних акторів у сфері захисту національних інтересів, зокрема виокремлюють неореалістський, неоліберальний, конструктивістський, міжнародний політекономічний, неомарксистський та міждисциплінарний підходи. Аналіз концептуальних підходів уможливив авторський висновок про те, що енергетичний концепт сучасних міжнародних відносин має зовнішній та внутрішній виміри забезпечення національних інтересів держави. Зовнішній вимір виявляється у здійсненні державою такого зовнішньополітичного курсу, що дозволяє сформувати належний рівень енергетичної безпеки, підтримувати енергетичний суверенітет і незалежність через міждержавну взаємодію на міжнародному та регіональному рівнях, тоді як внутрішній вимір розкривається через створення державно–приватної системи управління, розподілу та організації національних енергетичних ресурсів, що дозволяє підтримувати життєво важливі інфраструктурні об'єкти, володіти, обслуговувати і використовувати родовища природних ресурсів, а також запроваджувати інноваційні енергоефективні технології. Енергетичний концепт національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах реалізується через забезпечення енергетичної незалежності держави, політику диверсифікації енергоресурсів та пошук альтернативних джерел енергії. Відзначимо, що наразі відбувається перегляд механізмів функціонування міждержавної взаємодії в енергетичній сфері

внаслідок трансформації засад міжнародної енергетичної політико–безпекової системи та створення альтернативних регіональних енергетичних мереж.

Джерельно–документальну базу дисертаційної роботи складають наукові праці зарубіжних і вітчизняних науковців, монографічні дослідження, статистичні та аналітичні звіти міжнародних організацій, урядових інституцій та енергетичних компаній України, ЄС, США і РФ, в яких проблеми трансформації світової енергетичної сфери розглядаються за пріоритетними національними напрямками. Зокрема встановлено, що значну частину фахової зарубіжної та вітчизняної літератури становлять тематичні дослідження щодо забезпечення міжнародної, регіональної та національної енергетичної безпеки держави, подолання енергетичної залежності від постачання російських ресурсів і транспортування енергоносіїв українськими трубопровідними магістралями. При цьому політична та економічна дестабілізація держав–транзитерів вуглеводнів може призводити до розбалансування не лише регіонального, але й світового енергетичного ринку з одночасним зниженням національних темпів економічного розвитку різних країн.

РОЗДІЛ 2

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

2.1. Політико–економічний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері

Політико–економічний чинник забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері формується залежно від внутрішніх і зовнішніх умов, зокрема пріоритетними національними інтересами України в енергетиці є створення рівноправної міжнародної енергетичної взаємодії; зниження рівня енергетичної залежності внаслідок забезпечення надійності постачання енергоносіїв та унеможливлення політичного тиску в енергетичному секторі; забезпечення сталого соціоекономічного розвитку через використання палива та енергії, прийнятної якості та ціни; підвищення рівня енергетичної ефективності при видобутку, транспортуванні та споживанні енергетичних ресурсів; зменшення екологічного впливу енергетичного виробництва; сприяння зниженню рівня конфліктогенності функціонуванням енергетичної сфери України [138].

Наразі для України одним з головних пріоритетів є забезпечення енергетичної незалежності держави, що дозволить покращити політико–економічний розвиток країни та змінити статус держави на міжнародній арені, оскільки до національних інтересів держави належить наявність безперервного доступу до необхідних енергетичних ресурсів у достатній кількості й необхідної якості. Енергетично незалежна держава повинна контролювати власні внутрішні запаси розвіданих і нерозвіданих енергетичних ресурсів і здійснювати захист національного простору через усунення зовнішніх загроз. При цьому енергетична незалежність може розглядатися в політичному, економічному, безпековому та інформаційному вимірах внаслідок використання державами експортного

потенціалу енергоресурсів для посилення власного міжнародно–політичного впливу.

Зауважимо, що сучасні міжнародні політико–економічні процеси деструктивно впливають на енергетичну стабільність і незалежність держав, що призводить до виникнення перманентних енергетичних конфліктів або збройних протистоянь. Фахівці стверджують, що нині формується новий енергетичний порядок у міжнародних відносинах, на який активно здійснюють вплив США через реалізацію стратегії розумного лідерства. У цілому енергетичну незалежність держави прийнято розглядати у рамках сформованої соціально–політичної системи, на яку впливають міжнародні та регіональні політичні, економічні, безпекові, науково–технологічні та соціальні процеси та в рамках якої здійснюють діяльність актори міжнародних відносин [139–141]. На нашу думку, така система виступає простором, в якому взаємодіють енергетичні актори, що пов’язані між собою енергетичними відносинами і впливають на організацію і протікання енергетичних процесів на міжнародному, регіональному та національному рівнях. У цілому прийнято виокремлювати такі підсистеми взаємодії держав у міжнародній енергетичній сфері, як підсистема держав–експортерів, підсистема держав–імпортерів та підсистема держав–транзитерів енергоресурсів.

Нинішній міжнародний енергетичний простір характеризується високим рівнем політико–енергетичної нестабільності внаслідок ескалації енергетичних міждержавних протистоянь за невідновлювані енергетичні ресурси. Аналітики відзначають, що трансформація енергетичних двосторонніх відносин здатна змінити співвідношення сил в інших енергетичних об’єднаннях, що може призводити до ефекту «багатократності пагубних енергетичних метаморфоз» або глобальної енергетичної кризи. Оскільки держави активно взаємодіють на рівні зовнішніх енергетичних зв’язків, то процеси урегулювання криз у рамках енергетичних відносин двох держав нерідко супроводжуються перемовинами за участю посередників, яких ці кризи можуть стосуватися прямо чи

опосередковано. Такі переговорні процеси характеризуються складністю через намагання акторів, захистити національні інтереси [142; 143].

Відзначимо, що зовнішня і внутрішня енергетична політика України характеризується як суперечливістю розвитку, так і невикористаним потенціалом, тому що держава, володіючи унікальним геостратегічним положенням для постачання енергоресурсів, до цього часу не змогла здійснити належну модернізацію енергетичного сектору, реформувати власні енергетичні ринки, а також трансформувати політику енергопостачання та споживання. У цілому Україна може стати енергетично незалежною державою за умови нарощування внутрішнього видобутку природного і сланцевого газу, використання енергії біомаси, підвищення рівня енергоефективності, залучення інвестицій для модернізації вугледобувної, електро– та теплогенеруючої галузей України, а також транспортування тепла та газу. При цьому удосконалення енергоефективних заходів дозволить Україні економити енергоресурси за рахунок удосконалення нормативно–правової бази, що дозволить здійснювати приватне та державне фінансування енергетичної сфери разом з поступовим скасуванням субсидій на природний газ для населення та систем централізованого теплопостачання, а у довгостроковій перспективі Україна могла б отримати вигоду від перенаправлення субсидійних коштів на підвищення власного потенціалу енергоефективності [144].

Інституціональною основою формування енергетичної незалежності України є низка міжнародних та національних нормативно–правових актів, прийнятих упродовж 1991–2016 рр., серед яких виділимо Енергетичну стратегію України на період до 2030 р., схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2013 р. Після змін у політичній, економічній та енергетичній сферах, що постали перед Україною з 2014 р., Радою національної безпеки і оборони України було прийнято рішення про перегляд стратегії та її актуалізацію. Пізніше Міністерство енергетики та вугільної промисловості України розробило проект нової енергетичної стратегії до 2035 р. на підставі проекту Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова «Нова енергетична

стратегія України до 2020 р.: безпека, енергоефективність, конкуренція», а також з урахуванням пропозицій Національного інституту стратегічних досліджень, що опублікував власний проект енергетичної стратегії України під назвою «Біла книга енергетичної політики України: безпека та конкурентоспроможність». Зокрема, запропонований проект вперше зосереджений на споживачах енергії та енергетичних послуг, хоча не повністю відповідає сучасним тенденціям в міжнародній енергетичній політиці. У цілому Міністерство енергетики та вугільної промисловості України в 2015 р. опублікувало проект концепції енергетичної стратегії до 2035 р., який формалізує політику України щодо забезпечення енергетичної безпеки, гарантування сталого розвитку енергетичного сектору та стабільного енергозабезпечення національних інтересів [145].

У документі визначено цілі забезпечення енергетичної незалежності України з урахуванням зовнішніх і внутрішніх викликів, зокрема, наголошено на необхідності визначення стану енергетичного сектору України виходячи з пріоритетів забезпечення енергетичної безпеки та реалізації євроінтеграційних прагнень України; запровадження сучасних підходів, прийнятих в країнах ЄС, до стратегічного планування та практичної діяльності в енергетичній сфері; формування цілісної системи державного управління енергетичним сектором і створення системи моніторингу за реалізацією стратегії [145].

Забезпечення енергетичної незалежності України у сфері захисту національних інтересів буде здійснюватись через низку заходів, зокрема, передбачається до 2020 р. ліквідувати монопольну залежність від поставок енергоресурсів, диверсифікувати маршрути і джерела поставок енергетичних ресурсів; до 2025 р. інтегрувати енергетичний сектор до енергетичних ринків ЄС та системи європейської енергетичної безпеки, підвищити конкурентоспроможність національного енергетичного сектору на європейському енергетичному ринку; до 2035 р. забезпечити участь енергетичного сектору України у функціонуванні європейського енергетичного ринку з вільним рухом енергоресурсів, інвестицій та технологій [145].

Для забезпечення належного функціонування енергетичного сектору України та підтримки політико–економічних національних інтересів сформовано систему органів державного управління. Зокрема, на загальнодержавному рівні головними акторами є Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна рада України, Служба з питань економічної, соціальної та енергетичної безпеки Апарату Ради національної безпеки і оборони України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; на галузевому рівні – Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство з питань житлово–комунального господарства України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство закордонних справ України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України; на корпоративно–профільному рівні – у сфері геології і розвідки надр (НАК «Надра України»), у сфері електроенергетики (НЕК «Укренерго», ДП «Енергоринок», атомні, теплові, гідроелектростанції, теплоелектроцентралі), у нафтогазовій та нафтопереробній сфері (НАК «Нафтогаз України», ВАТ «Укрнафтопродукти», державно–приватні та приватні компанії), у вугільній сфері (ДП «Об'єднана компанія Укрвуглереструктуризація», ДК «Укрторф», видобувні компанії), у ядерній сфері (ДП НАЕК «Енергоатом», атомні електростанції, гірничо–збагачувальні комбінати); на місцевому рівні – департаменти з питань житлово–комунального господарства, енергетики та інфраструктури місцевих державних адміністрацій.

На загальнодержавному рівні для підтримки політико–економічних національних інтересів України в енергетичній сфері формуються концептуальні підходи та напрями забезпечення внутрішньої та зовнішньої енергетичної політики; розробляються заходи для усунення політичних, економічних, ядерних, технічних та інформаційних загроз в енергетичній сфері; проводиться законодавче регулювання енергетичної сфери на міжнародному, національному та місцевому рівнях; ініціюються національні програми економічного, науково–технічного та екологічного розвитку енергетичної сфери; затверджується

інвестиційна політика розвитку енергетичного сектору; проводиться реструктуризація органів виконавчої влади в енергетичній сфері.

Забезпечення політико–економічних національних інтересів України в енергетичній сфері на галузевому рівні реалізується через підтримку міжнародної двосторонньої та багатосторонньої взаємодії України в енергетичній сфері; впровадження державної політики у сфері енергетики та енергозбереження; регулювання діяльності учасників національного енергетичного ринку; координацію процесів регулювання ринку енергоносіїв та захисту прав споживачів тощо.

На корпоративно–профільному рівні відбувається реалізація засад державної політики за такими напрямками, як геологія і розвідка надр, електроенергетика, нафта, газ, нафтопереробка, вугілля та ядерна енергія, що дозволяє забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань України, підтримувати функціонування і розвиток енергетичного сектору, підвищити рівень забезпечення потреб в енергетичних ресурсах, сприяти модернізації енергетичної інфраструктури тощо. Тоді як на місцевому рівні проводиться виконання накладених повноважень щодо управління енергетикою, розміщення інфраструктурних об'єктів і формування тарифів.

У цілому сучасний український політик вважає, що енергетична незалежність як складова національних інтересів України може бути сформована лише за умови інтеграції держави до європейського енергетичного ринку, за чого передбачається: впровадження Україною положень третього енергетичного пакету ЄС, спрямованих на створення конкурентних та недискримінаційних умов господарювання на внутрішньому енергетичному ринку; інтеграція об'єднаної енергетичної системи України до Союзу європейської електричної мережі, що сприятиме виходу українських виробників на європейський ринок; розширення транскордонної інфраструктури постачання газу між Україною та ЄС, що дозволить диверсифікувати постачання газу в Україну, створити на базі українських підземних сховищ газу торговий майданчик та забезпечити повноцінне входження України до європейського газового ринку; активізація

участі України у регіональних і галузевих міжнародних організаціях з метою взаємоузгодженого та скоординованого вирішення спільних проблем; входження України в європейську систему забезпечення енергетичної безпеки [145–147].

Таким чином, можемо констатувати, що з 2014 р. спостерігається активізація державної діяльності у сфері енергетики для трансформації її в прибутковий сектор національної економіки, тому планується скасувати чинну систему субсидування енергопостачання, здійснити перехід до ринкових принципів функціонування і ціноутворення, а також посилити участь незалежних регуляторів енергетичних ринків. Зокрема, з цією метою, як зазначається у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 р.» [148], відбудеться:

- на зовнішньополітичному рівні формування механізму надання енергетичних послуг для розвитку ефективної системи взаємодії між Україною та ЄС в енергетичній сфері; диверсифікація маршрутів і джерел енергопостачання, що має бути забезпечена через встановлення частки будь-якого постачальника на рівні 30 %, досягнення наявності мереж транскордонної передачі енергоресурсів на рівні не менше, ніж 15 % відносно обсягу внутрішнього ринку України, реалізацію проектів, спрямованих на зниження імпортозалежності від природного газу. Зокрема, наразі 50 % необхідного обсягу вже можна імпортувати з ЄС, проте планується посилити політичну підтримку маршрутів постачання енергоносіїв до Європи з Каспійського регіону та Центральної Азії, насамперед тих, які передбачають транзит територією України або технічно дозволяють зробити відгалуження до країни; диверсифікація способів постачання, технологій отримання та використання енергетичних ресурсів через реалізацію проектів постачання скрапленого природного газу, запровадження сучасних високоефективних технологій спалювання вугілля та його газифікації, акумулювання електроенергії, розвитку використання біопалива другого покоління, забезпечення виробництва синтетичних видів палива на основі вугілля, біомаси тощо, а також розширення використання ядерного палива та ядерних технологій неросійського виробництва;

- на внутрішньополітичному рівні запровадження ринкового ціноутворення на енергоресурси, зменшення дефіциту державного бюджету та модернізація енергетичних компаній у газовій сфері; забезпечення функціонування незалежних національних регуляторів енергетичних ринків, що дозволить збалансувати інтереси виробників, продавців та споживачів енергоресурсів; розширення використання внутрішніх енергетичних ресурсів України через формування ринкових відносин і залучення іноземних інвесторів, що сприятиме забезпеченню стабільності господарювання, обмеженню державного втручання у функціонування ринків і діяльність їхніх учасників; підвищення енергоефективності економіки для пом'якшення наслідків зростання цін на енергоресурси, забезпечення приладного обліку споживання енергоресурсів, урегулювання питання відповідальності постачальників за їх обслуговування, формування системи підтримки реалізації місцевих проектів енергоефективності [148].

Для визначення можливостей забезпечення національних інтересів України в кожній з галузей енергетики вважаємо за потрібне проаналізувати потенційні ресурси вуглеводнів, вугілля та електроенергії, а також окреслити перспективи їх використання. Зокрема, потенційні ресурси вуглеводнів України з урахуванням АР Крим оцінюються в 9,3 млрд т, хоча ресурси нафти розвідані на 37 %, газу – на 39 %, а ступінь їх виробленості – на 27,4 і 25,5 % відповідно. При цьому причинами низьких темпів нарощування видобутку українських вуглеводнів, експерти називають нестабільність внутрішньої енергетичної політики, обмеження рентабельності через зобов'язання постачати газ для потреб населення за зниженими цінами, зміну ставок податкових і рентних платежів [148]. Зауважимо, що наразі українська держава забезпечує лише частину споживання за рахунок внутрішніх ресурсів, зокрема щорічно видобувається близько 20 млрд куб м, а обсяги споживання складають приблизно 43 млрд куб м, тому Україна як енергозалежна держава змушена шукати альтернативні шляхи та джерела надходження енергоресурсів особливо в умовах загострення українсько–російських відносин (рис. 2.1) [149].

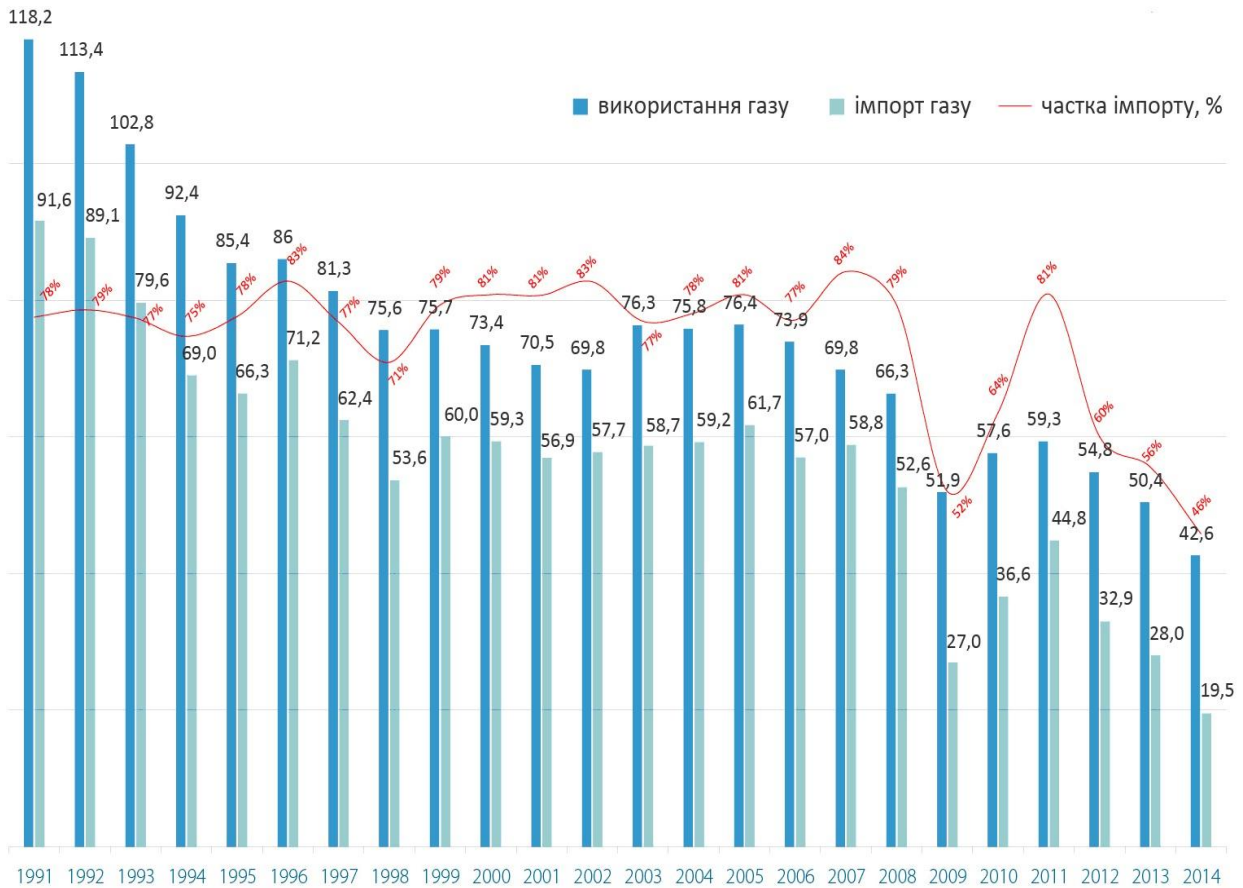

Рис. 2.1. Обсяги використання та імпорту природного газу в Україні, 1991-2014 рр. (млрд куб м)

Джерело: [149].

Водночас досягнення домовленостей з країнами-членами ЄС упродовж 2014–2015 рр. дозволили Україні імпортувати з Словаччини 8-10 млрд куб м, Польщі – 1,5 млрд куб м та Угорщини – 5,5 млрд куб м (рис. 2.2). До того ж підписання угоди про постачання норвезького природного (2014 р.) дозволило сформувати додаткову диверсифікацію європейських реверсних поставок. Вітчизняні експерти зазначають, що у перспективі можна постачати газ з Туркменістану та Казахстану територією РФ [150], проте додамо, що цей проект складно реалізувати через введення обмежень російською стороною доступу іноземних постачальників до транзитних магістралей.

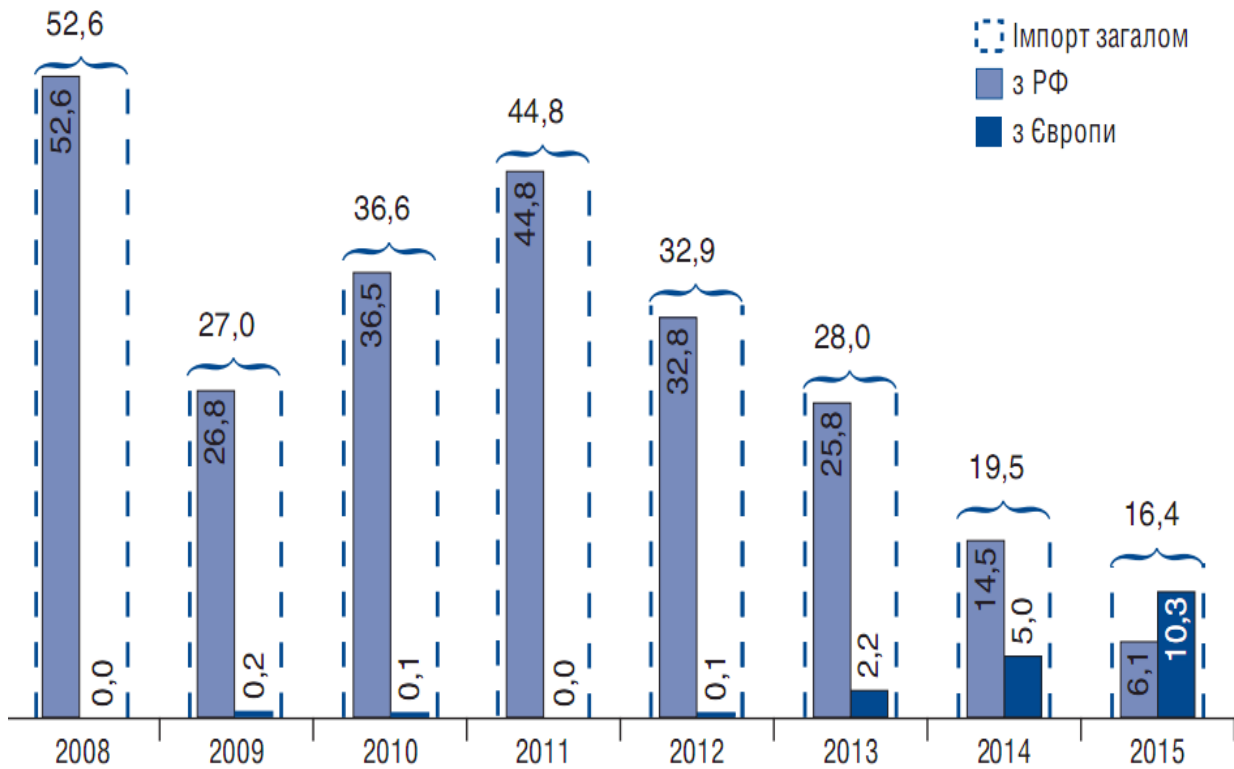

Рис. 2.2. Регіональний імпорт природного газу в Україну, 2008–2015 рр.

Джерело: [151].

Зауважимо, що ще одним з інструментом диверсифікації постачання газу до України стане будівництво сучасних газопроводів-інтерконекторів, газовимірювальних станцій і модернізація української газової інфраструктури, а у середньостроковій перспективі формування східноєвропейського газового вузла в Україні. Такий газовий вузол дозволить інтегрувати українські підземні газові сховища до європейської мережі, забезпечити завантаженість української газової системи, якщо ПАТ «Газпром» відмовиться від транзиту газу Україною (рис. 2.3), а також сформувані політико-економічні засади для укладання нових контрактів між російськими постачальниками та європейськими споживачами [150].

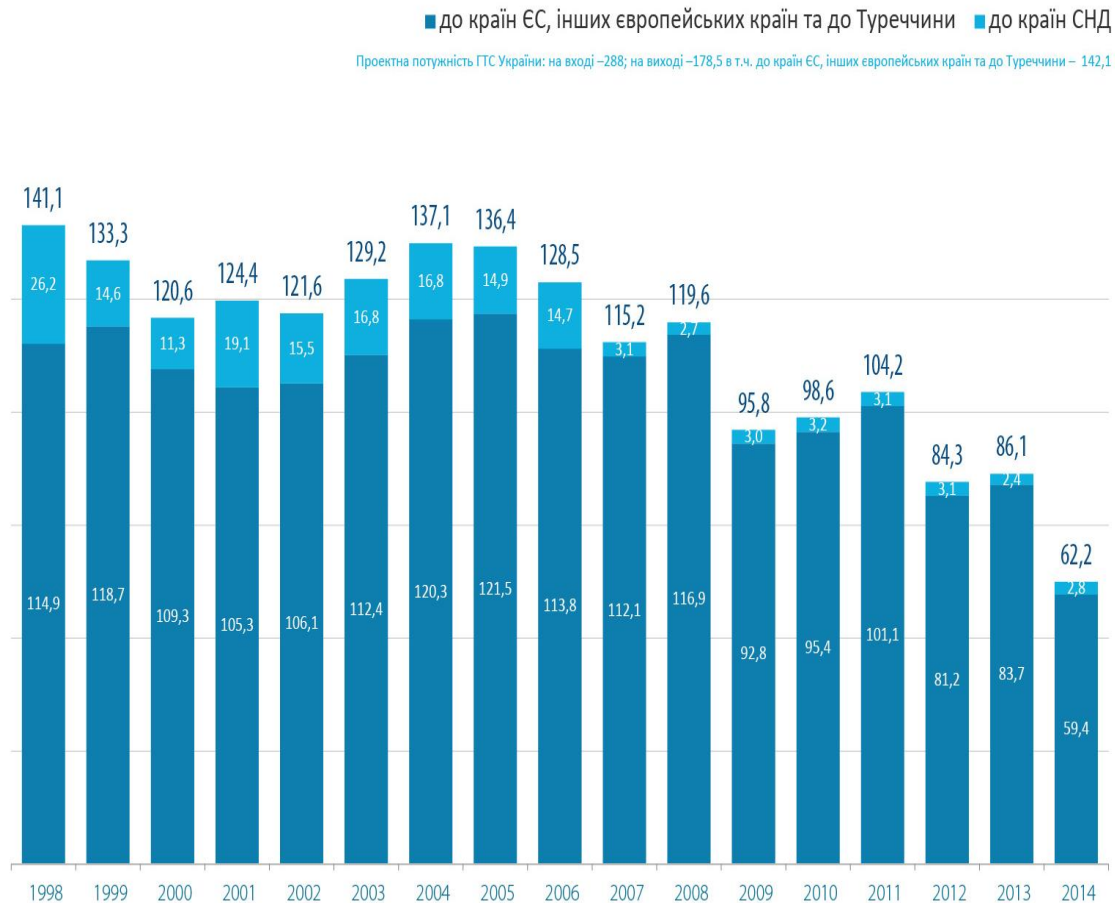

Рис. 2.3. Динаміка змін обсягів транзиту природного газу територією України, 1998–2014 рр. (млрд куб м за рік)

Джерело: [152].

Серед способів диверсифікації постачання газу виділимо можливість отримання скрапленого природного газу з США, Азербайджану, а також Єгипту, Алжиру або Катару, проте для цього потрібно побудувати сховище або LNG-термінал. Недоліками такого постачання можна стати вища вартість у порівнянні з традиційним природним газом та політичні ризики, пов'язані з Туреччиною щодо проходження танкерів протоками Босфор і Дарданелли, тоді як перевагами є формування альтернативного способу доставки газу до України, активізація виробничої діяльності та інтеграція до європейської газової мережі (рис. 2.4) [150].

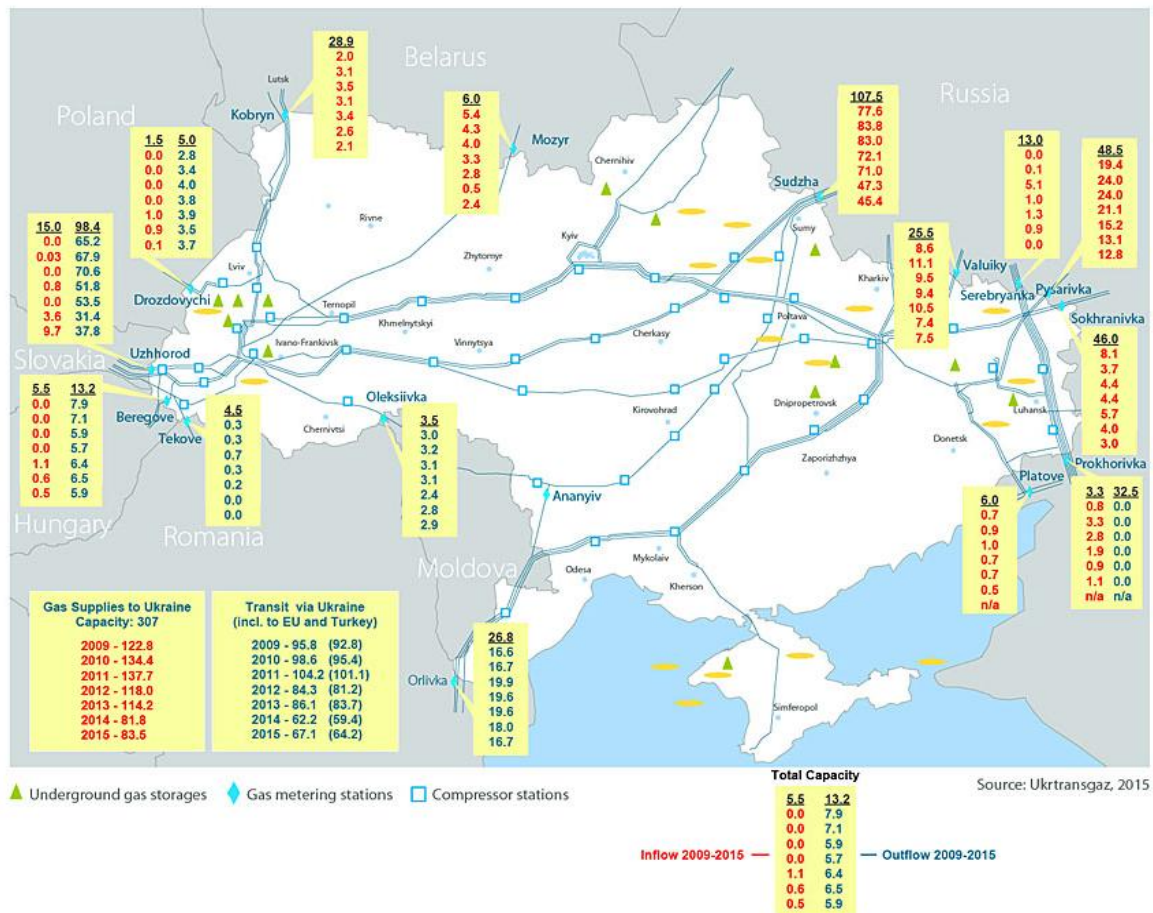

Рис. 2.4. Маршрути транзиту газу територією України, 2009–2015 рр.
Джерело: [153].

Наразі для України турецький напрям можна вважати мало перспективним, оскільки Туреччина, виходячи з питань безпеки, заблокувала проходження LNG-танкерів через протоки, причинами чого, аналітики називають, політичний тиск РФ, яка постачає 60 % газу до країни, а також зацікавленість турецького уряду в експлуатації власних сховищ скрапленого газу [150]. Альтернативою могло б стати використання польських і литовських LNG-терміналів, що мають необхідні можливості розширення постачання газу. Проте з Литви скраплений газ може надходити через газотранспортну систему Республіки Білорусь, 100 % якої належить російському ПАТ «Газпром», що блокує такий транзит. Тоді як для транспортування газу з Польщі потрібно побудувати магістральний газопровід-інтерконектор Дроздовичі–Більче–Волиця, довжиною 110 км з продуктивністю 8,0 млрд куб м на рік у напрямі Польща–Україна та 7,0 млрд куб м на рік у

напрямі Україна–Польща, при цьому попередня вартість будівництва на території України складає 245 млн дол. Реалізація цього проекту дозволить отримувати Україні й литовський газ через Польщу, проте після будівництва інтерконектору Литва–Польща [154].

Додамо, що створення інтерконектору Азербайджан–Грузія–Румунія, хоча й міг би стати альтернативою постачання скрапленого газу, але наразі його реалізація також відкладена, на нашу думку, це пов'язано з прийняттям рішення на рівні ЄС щодо будівництва трансадриатичного потоку (Азербайджан–Грузія–Туреччина–Греція–Італія), а також додаткових інтерконекторів в Болгарії, Греції, Польщі, Хорватії, Латвії та Литві [155]. При цьому альтернативне постачання скрапленого газу з США або Єгипту, Алжиру, Катару можливе лише за умови прийняття спільного політичного рішення на рівні США та ЄС, тому реальним джерелом диверсифікації може бути стати лише створення східноєвропейського газового вузла в Україні та поглиблення процесів реформування українського газового сектору.

Підсумовуючи, зазначимо, що упродовж 2014-2015 рр. Україна у сфері диверсифікації газу підписала договір між НАК «Нафтогаз України» та польським газовим оператором Gaz-System SA про будівництво інтерконектору, що залучить Україну до європейської газової системи інтерконекторів Польща–ФРН, Польща–Словаччина, Польща–Чехія, Польща–Литва, а також договір між ПАТ «Укртрансгаз» та угорським оператором газотранспортної системи FGSZ LTD щодо об'єднання транскордонних газопроводів; прийняла Закон «Про ринок природного газу», який відповідає положенням третього енергетичного пакету ЄС, що дозволить створити законодавче підґрунтя для інтеграції газотранспортної системи України та ЄС [156; 157].

При цьому експерти НАК «Нафтогаз України» зауважують, що Україна має можливість повністю відмовитися від імпорту газу за рахунок використання внутрішніх ресурсів. Проте необхідно залучити інвестиції для підвищення енергоефективності та збільшення внутрішнього видобутку газу, що залежить від прийняття відповідних нормативно–правових актів і створення сприятливого

інвестиційного клімату. У цілому обсяг інвестицій в енергозбереження та видобуток газу, що дозволить Україні отримати енергетичну незалежність упродовж десяти років, має складати близько 40 млрд дол. За оцінками експертів НАК «Нафтогаз України», комплексні заходи з енергоефективності дозволять скоротити потреби в газі для населення з 22 млрд куб м у 2014 р. до 10 млрд куб м у 2025 р. Резерви та запаси традиційного природного газу в Україні оцінюються на рівні більше 1 трлн куб м та є одними з найбільших в Європі, при цьому з урахуванням виснаження родовищ, що розробляються, завдяки інвестиціям до 2020 р. Україна зможе видобувати 27–29 млрд куб м газу в рік [158]. Реалізації окресленої вище стратегії, за оцінками вітчизняних і зарубіжних експертів, перешкоджає відсутність повноцінного правого регулювання газового ринку, не вирішеність питання власності розподільних мереж та умов приєднання до газотранспортної системи постачальників, що видобувають газ в Україні, при цьому позитивним зрушенням можна вважати початок процесу реструктуризації НАК «Нафтогаз України» [159].

Щодо забезпечення національних інтересів України у галузі нафти та нафтопродуктів відзначимо, що, за оцінками аналітиків, ринок нафтопродуктів вважається диверсифікованим і конкурентним, а тому потребує меншого законодавчого регулювання у порівнянні з газовим або вугільним ринками. У цілому нафтопродукти поступаються лише природному газу і тепловій енергії за значимістю енергоносіїв для України. При цьому на ринку нафтопродуктів також наявний дисбаланс внаслідок низької модернізації нафтопереробних заводів, що призвело до появи надлишку інфраструктурних потужностей первинної переробки нафти. Зокрема, наразі працюючим на половину потужностей є Кременчуцький нафтопереробний завод, тоді як Одеський, Херсонський, Дрогобицький та Надвірнянський НПЗ не працюють, а Лисичанський НПЗ не функціонує внаслідок агресії РФ на Сході України [150]. Додамо, що потужностей заводів вистачило б не лише для задоволення внутрішніх потреб у нафтопродуктах, але дозволило б їх експортувати. Внаслідок скорочення внутрішнього виробництва 80 % нафтопродуктів Україна змушена імпортувати,

наразі ринок зорієнтовано на Республіку Білорусь, на яку припадає приблизно 47 % імпорту, та країни ЄС – близько 30 % (рис. 2.5) [151].

Імпорт		Експорт	
Нафта або нафтопродукти сирі (2709)⁸			
Казахстан	88 943	Литва	2 647
Румунія	92		
Південний Судан	2		
Інші країни	2		
Загалом	89 039	Загалом	2 647
Нафта або нафтопродукти (2710)⁹			
Білорусь	1 733 443	Кіпр	29 904
Росія	844 647	Італія	19 845
Литва	413 913	Велика Британія	12 248
Інші країни	865 016	Інші країни	54 388
Загалом	3 857 019	Загалом	116 385
Гази нафтові (2711)¹⁰			
Німеччина	1 078 500	Казахстан	215
Угорщина	828 334	Сербія	8
Норвегія	714 882		
Інші країни	1 210 847		
Загалом	3 832 563	Загалом	223

Рис. 2.5. Імпорт та експорт нафти і газу у 2015 р., тис дол

Джерело: [151].

При цьому, навіть політичний тиск РФ на Республіку Білорусь, що займає перші місця з постачання нафтопродуктів, оцінюється нижче середнього внаслідок наявності сухопутних і морських шляхів поставок до України. Тому ринок нафтопродуктів може бути збалансований через збільшення обсягів внутрішнього видобутку та якості переробки нафти, створення резервних запасів нафти і нафтопродуктів, а також залучення інвестицій [150; 160].

У цьому контексті згадаємо про проекти України для переробки каспійської нафти та використання нафтопроводу Одеса–Броди для постачання такої нафти до західноукраїнських нафтопереробних заводів, а готових нафтопродуктів – до ЄС. Зокрема вітчизняні аналітики зауважують, що Україна не скористалась можливостями кінця 1990–х і початку 2000–рр. щодо придбання частки міжнародного консорціуму азербайджанського нафтового блоку Азері–Чираг–Гюнешлі, що призвело до втрати досягнутих позицій на рівні політичної

підтримки США у межах комісії Кучма–Гор. Отже, наразі Україна може претендувати на транзит лише тієї частини каспійської нафти, що може бути потенційно затребувана в країнах Центрально-Східної та Північно-Західної Європи. При цьому реалізувати це можливо лише на рівні українського–європейського співробітництва із залученням США, так як понад 50 % каспійської нафти належить за угодою про розподіл продукції американським компаніям. Тому Україна має створити умови залучення нафтопроводу Одеса–Броди для формування повноцінної магістралі до Гданська (Польща), хоча на заваді можуть стати США, яким економічно вигідніше здійснювати транзит нафти через протоки Чорного моря. До того ж контроль над нафтопереробними потужностями України на початку 2000–х рр. отримали російські нафтові компанії, що призвело не лише до втрати транзитних можливостей держави щодо постачання нафти, але й до закриття майже всіх українських нафтопереробних заводів. Таким чином, експерти констатують, що «...якщо Україні все ж вдасться замкнути на себе частину каспійського нафтового транзиту в Європу, то це буде сприятливим збігом зовнішніх обставин, а не результатом цілеспрямованої державної політики щодо каспійських енергоресурсів» [136]. У цілому в галузі нафти і нафтопродуктів можемо спостерігати розширення можливостей формування резервуарних сховищ, надання надр у користування та збільшення прозорості на митниці і під час публічних закупівель [159].

Підсумовуючи огляд ринку вуглеводнів, зауважимо, що для забезпечення національних інтересів України необхідно законодавчо закріпити податковий режим для учасників енергетичних ринків і узгодити умови діяльності державних і приватних енергетичних компаній, а також стимулювати видобуток вуглеводнів на виснажених родовищах, низькодебітних свердловинах і родовищах зі складними умовами видобування.

Просування національних інтересів України у вугільній галузі ускладнено внаслідок зниження рентабельності вуглевидобувних підприємств і проведення бойових дій на Сході України, що призвело до втрати провідних позицій держави–експортера кам'яного вугілля та додаткової залежності від поставок

енергоносіїв. Потенційно вугільна промисловість України спроможна забезпечити видобуток вугілля на рівні 80–100 млн т за рік, проте вона потребує технологічної реструктуризації для забезпечення ефективної роботи [148].

Зауважимо, що до 2014 р. в Україні видобувалось близько 80 млн тонн вугілля, 67 % якого використовувалося в електро- і теплоенергетиці, 17 % – для брикетування та коксохімії, а 16 % – у чорній металургії. Тому близько 45 % українських теплоелектростанцій працюють на вугіллі антрацитової групи, 35 % – на вугіллі газової групи і 20 % – на газу, що дозволяло Україні забезпечувати внутрішні потреби в енергетичному вугіллі. Внаслідок військових дій на Сході України видобуток вугілля знизився на 22 %, а видобуток антрацитової групи впав на 77,6 %, тоді як у 2015 р. ці показники знизились ще на 52,2 %, що призвело до формування вугільної залежності України. Наразі Україна змушена імпортувати вугілля, зокрема у 2013 р. частка вугілля в імпорті мінеральних палив становила 9,2 %, у 2014 р. – 11,7 %, а у 2015 р. – 14,3 % (рис. 2.6) [150].

Імпорт		Експорт	
Вугілля кам'яне, антрацит (2701)			
РФ	771 317	Греція	2 806
США	399 247	Туреччина	3 608
Казахстан	123 684	Словаччина	40 513
Інші	338 229	Інші	6 725
Загалом	1 632 478	Загалом	53 651

Рис. 2.6. Імпорт та експорт кам'яного вугілля у 2015 р., тис дол

Джерело: [151].

Для забезпечення національних інтересів України у вугільній галузі необхідно наростити поставки вугілля морським шляхом, налагодити внутрішню транспортну інфраструктуру для належного функціонування теплоелектростанцій, запровадити біржову торгівлю ресурсом для стабілізації

вугільного ринку, модернізувати діючі вуглевидобувні підприємства та знизити їх дотаційний рівень.

У галузі електроенергетики також необхідно інтенсифікувати діяльність щодо захисту національних інтересів України через оновлення нормативно-правової бази регулювання ринку електроенергії. На відміну від вуглеводневої та вугільної галузей в Україні відзначається наявність профіциту електрогенеруючих потужностей (рис. 2.7), так як 50 % електроенергії виробляється атомними електростанціями, близько 35–40 % – тепловими електростанціями та 10–15 % припадає на гідроелектростанції. При цьому зупинка теплових електростанцій внаслідок дефіциту вугілля може призвести до необхідності її імпортування на рівні 14–26 млрд кВт-год (рис. 2.8) [150].

Країна	2015р., млн. кВт-год.	2014р., млн. кВт-год.	Зміна	
			млн. кВт-год.	%
Білорусь	0,8	2 400,9	-2 400,1	-99,9
Угорщина	3 531,0	4 145,1	-614,1	-14,8
Молдова	17,6	730,7	-713,1	-97,6
Польща	66,5	685,8	-619,3	-90,3
РФ	3,8	–	3,8	–
Румунія	–	–	–	–
Словаччина	21,9	90,3	-68,4	-75,7
Загалом	3 641,7	8 052,8	-4 411,3	-54,8

Рис. 2.7. Структура експорту електроенергії з України, 2014–2015 рр.
Джерело: [150].

Проблемними секторами в українській електроенергетиці можна назвати те, що у 2016 р. завершуються терміни експлуатації трьох атомних енергоблоків, що може бути вирішено через перетікання електроенергії при паралельній роботі енергосистем України і РФ (вартість менше 90 коп за кВт-год), проте при закупівлі значних обсягів електроенергії її вартість становитиме 1,7 грн за кВт-год [150].

Імпорт		Експорт	
Електроенергія (2716)			
Росія	84 866	Угорщина	144 907
Молдова	8	Молдова	1 173
		Польща	2 722
		Інші	1 255
Загалом	84 874	Загалом	150 057

Рис. 2.8. Імпорт та експорт електроенергії у 2015 р., тис дол
Джерело: [151].

При цьому безпечне функціонування ядерних електростанцій також ускладнено залежністю від російського ядерного палива «радянського зразка», тому альтернативою може стати використання палива американської компанії Westinghouse, що працює на енергоринку України з 2000 р. Хоча реалізація цього процесу ускладнюється повільною дослідною експлуатацією модернізованого палива [150]. Додамо, що у 2015 р. ДП НАЕК «Енергоатом» і Holtec International (США) підписали додаткову угоду щодо будівництва в Україні централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива, а з польською компанією Polenergia International буде реалізовано проект введення в експлуатацію повітряної лінії 750 кВ між Хмельницькою та Жешувською атомними електростанціями та залучення інвестицій у добудову третього і четвертого енергоблоків Хмельницької АЕС [158].

Зауважимо, що значні можливості залучення енергоресурсів України можуть бути реалізовані через збільшення частки відновлюваної енергії в паливно–енергетичному секторі країни, потенціал якої, за оцінками фахівців НАН України, перевищує 60 млн т у.п./рік, що може стати одним з інструментів гарантування енергетичної незалежності держави. Тому в національному плані дій з відновлюваної енергії передбачено до 2020 р. досягти 11 % її частки від кінцевого енергоспоживання, а в довгостроковій перспективі – 20 % [148]. У сфері енергоефективності та енергозощадження розроблено проекти законів про

енергетичну ефективність будівель та про комерційний облік комунальних послуг, схвалено концепцію створення Фонду енергоефективності та ратифіковано Паризьку угоду щодо удосконалення екологічних норм і стандартів, що дозволить розвивати проекти у сфері «зеленої» енергетики [156; 159].

Для з'ясування перспектив розвитку енергетичної незалежності України проаналізуємо комплексні показники в енергетичній сфері, розроблені фахівцями Світової енергетичної ради. Зокрема Світова енергетична рада є міжнародною організацією, що складається з більше 3000 державних і приватних установ з майже 100 країн світу та досліджує глобальні, державні і регіональні стратегії для стимулювання міжурядового діалогу, спрямованого на формування збалансованої міжнародної енергетичної політики. Фахівці організації запропонували концепцію «енергетичної трілемми» для підтримки розвитку світової безпечної, доступної та екологічної енергетичної сфери. Суть концепції полягає у дослідженні та формуванні рекомендацій для різних країн світу за трьома показниками:

- енергетична безпека, що включає ефективну організацію постачання первинної енергії з національних і міжнародних джерел, надійність енергетичної інфраструктури і здатність постачальників енергії задовольнити поточний і перспективний попит;

- енергетична рівність, що проявляється через наявність і доступність енергії для населення;

- екологічна стійкість, що визначає ефективність пропозицій і попиту на енергію, а також розвиток пропозицій на енергію з поновлюваних та інших маловуглецевих джерел.

Моніторинг світових енергетичних проблем дозволив фахівцям сформулювати загальний рівень енергетичної стійкості, що дозволяє цілісно оцінити світову, регіональну та національну енергетичну сферу, а також виявити переваги та недоліки організації національних енергетичних систем для формування напрямів їх удосконалення: оцінка «А» присвоюється країнам з дуже високою енергетичною продуктивністю; оцінка «В» – країнам з високою енергетичною продуктивністю; оцінка «С» – країнам з середньою енергетичною

продуктивністю; оцінка «D» – країнам з низькою енергетичною продуктивністю. Таким чином, найвищою оцінкою за індексом є рівень «AAA», а найнижчою – рівень «DDD» [161].

Щороку у дослідженні беруть участь 129 країн, зокрема упродовж п'яти років до десятки країн з дуже високою енергетичною продуктивністю належали переважно європейські країни, а також Канада і Нова Зеландія (табл. 2.1). При цьому Україна, демонструючи середню низьку енергетичну продуктивність, упродовж 2011–2015 рр. займала від 94 до 110 місця.

Таблиця 2.1.

Індекс енергетичної трілемми, 2011–2015

	місце	країна	рівень		місце	країна	рівень
2015	1	Швейцарія	AAA	2013	1	Швейцарія	AAA
	2	Швеція	AAA		2	Данія	AAA
	3	Норвегія	AAВ		3	Швеція	AAA
	4	Велика Британія	AAВ		4	Австрія	AAВ
	5	Австрія	AAВ		5	Велика Британія	AAA
	6	Данія	AAВ		6	Канада	AAВ
	7	Канада	AAC		7	Норвегія	AAВ
	8	Франція	AAВ		8	Нова Зеландія	AAВ
	9	Фінляндія	AAВ		9	Іспанія	AAA
	10	Нова Зеландія	AAВ		10	Франція	AAВ
...110	Україна	CCD	...97	Україна	BСD		
2014	1	Швейцарія	AAA	2012	1	Швейцарія	
	2	Швеція	AAA		2	Велика Британія	
	3	Норвегія	AAВ		3	Швеція	
	4	Велика Британія	AAA		4	Австрія	
	5	Данія	AAВ		5	Данія	
	6	Канада	AAВ		6	Норвегія	
	7	Австрія	AAВ		7	Нова Зеландія	
	8	Фінляндія	ABВ		8	ФРН	
	9	Франція	AAВ		9	Франція	

	10	Нова Зеландія	ААВ		10	Канада	
	...94	Україна	BCD		...99	Україна	
2011	1	Швейцарія					
	2	Данія					
	3	Швеція					
	4	Велика Британія					
	5	Австрія					
	6	Норвегія					
	7	Франція					
	8	Канада					
	9	Нова Зеландія					
	10	ФРН					
	...95	Україна					

Джерело: складено автором за даними World Energy Council

За досліджуваний період Україна погіршила національні показники в енергетичній сфері, причиною цього стало зниження загального рівня національної енергетичної безпеки, хоча фахівці відзначають покращення якості надання послуг на електроенергію та зниження викидів в атмосферу. Відзначимо, що поліпшення екологічної ситуації в країні, на жаль, пов'язане зі зниженням темпів промислово-економічного розвитку, а не запровадженням енергозберігаючих та очисних технологій. Таким чином, енергетична продуктивність України залишається на низькому рівні внаслідок погіршення загальної політичної, економічної та соціальної ситуації (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Динаміка енергетичної продуктивності України
за індексом енергетичної трілемми, 2011–2015

	2011	2012	2013	2014	2015	тенденція	рівень
Енергетичні показники:	85	92	92	89	105	↓	
енергетична безпека	54	60	59	54	88	↓	С
енергетична рівність	70	73	73	74	65	→	С
екологічна	114	114	114	116	121	→	Д

	2011	2012	2013	2014	2015	тенденція	рівень
стійкість							
Контекстуальні характеристики:						→	
політична міць	106	104	97	110	112	→	
політична міць	106	100	99	96	107	↓	
соціальна міць	77	88	88	83	88	→	
економічна міць	110	109	101	113	110	→	
Сумарний ранг	95	99	97	94	110	↓	CCD

Джерело: складено автором за даними World Energy Council

Головними проблемами низької енергетичної продуктивності України є висока залежність від імпорту дорогого викопного палива (нафти і газу), а також неефективна інфраструктура і недостатній рівень розвитку енергетичного ринку. Зауважимо, що подолання названих проблем вже здійснюється у рамках оновленої національної енергетичної політики через заміну російського газу реверсним постачанням з Європи або вугіллям, збільшення видобутку вітчизняних нафти і газу, а також розвиток атомної енергетики. Крім того, існує необхідність зміцнення енергетичної політики в сфері енергоефективності за допомогою використання поновлюваних джерел енергії для вироблення тепла та електроенергії, а також зниження рівня споживання газу в сфері теплопостачання [162].

На нашу думку, для виконання подібних завдань уряду необхідно підготувати низку законодавчих ініціатив щодо державного регулювання енергетики, ефективного використання паливно–енергетичних ресурсів, порядку постачання природного газу населенню України тощо. Відзначимо також, що для забезпечення енергетичної незалежності Україна має розвивати багато– або двостороннє партнерство в енергетиці за такими альтернативними напрямками, як постачання енергоносіїв з Азербайджану, Казахстану, Ірану, Норвегії; розширення транзитних потоків через Україну; будівництво та обслуговування міжнародних енергетичних проектів. Таким чином, енергетична незалежність України у сфері забезпечення національних інтересів залежить від можливостей державних інституцій узгоджувати як внутрішні протиріччя, так і ефективно

долати зовнішні виклики і загрози. При цьому політико–економічна стабільність держави та диверсифікація енергопостачання і транзиту енергоносіїв по лінії Схід–Захід дозволить Україні отримати довгоочікуваний енергетичний суверенітет.

2.2. Безпеково–інформаційний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері

Сутність безпеково–інформаційного чинника національних інтересів України в енергетичній сфері розкривається через реалізацію таких положень, як розширення напрямів міжнародної співпраці, уникнення конфліктогенності при багатосторонній або двосторонній взаємодії, зниження рівня енергетичної залежності, забезпечення надійності енергопостачання, гарантування дотримання екологічних норм і стандартів. Причинами низького рівня енергетичної безпеки української держави, фахівці називають, незавершеність процесу реформування енергетичного сектору, захоплення РФ енергетичних об'єктів і ресурсів АР Крим, а також продовження воєнних дій на Сході України, що призвело до блокування поставок енергоресурсів і пошкодження енергетичної інфраструктури. Тому в перспективі для вирішення кризових ситуацій в енергетичному секторі планується залучати приватні компанії, що будуть аналізувати енергетичні ризики, забезпечувати готовність функціонування підприємств у випадку кризи та брати участь у формуванні стратегічних енергетичних ресурсів. При цьому залежність України від зовнішніх монопольних постачань є однією з головних загроз енергетичній та національній безпеці держави, задля уникнення цього необхідним є диверсифікація джерел, маршрутів і технологій транспортування енергоресурсів, поглиблення співпраці Україна–ЄС та проведення повноцінного політико–правового, технологічного та економічного реформування національного енергетичного сектору [148; 150].

Для забезпечення національних інтересів України в сфері енергетичної безпеки експертами Національного інституту стратегічних досліджень розроблено проект концепції енергетичної безпеки України, в якій зазначається, що загрозами енергетичній безпеці держави є незадовільне функціонування системи енергозабезпечення, неефективна робота органів державної влади, високий рівень енергетичної залежності країни, недосконалість нормативно-правової бази, неопрацьованість організації енергетичного імпорту, низьке фінансування енергетичних потреб, недостатній рівень енергоефективності, недотримання стандартів охорони навколишнього середовища. При цьому головними акторами енергетичної безпеки України виступають органи державної влади, що здійснюють зовнішню і внутрішню енергетичну політику та формують нормотворчу базу; керівництво національного енергетичного сектору, що розробляє стратегію і заходи підвищення рівня енергетичної безпеки; керівництво профільних галузей та підприємств постачальників і споживачів енергетичних ресурсів; громадяни-споживачі палива та енергії; громадські організації, що контролюють дотримання прав громадян та екологічних стандартів [138]. На нашу думку, наразі важливим залишається захист національних інтересів України через зменшення рівня енергетичних загроз або їх попередження, оскільки повне усунення небезпеки в енергетичній сфері держави, поки що є мало ймовірним.

Тому для забезпечення належного рівня енергетичної незалежності України мають бути сформовані рівноправні двосторонні та багатосторонні відносини з постачальниками енергетичних ресурсів; удосконалені процеси повноцінної інтеграції української та європейської енергосистем; реалізовані міжнародні енергетичні проекти з ЄС, США, Норвегією, Азербайджаном щодо диверсифікації джерел зовнішнього постачання енергоносіїв; активізовані проекти за участю України щодо розробки закордонних нафтогазових родовищ і будівництва інфраструктури видобутку та транспортування енергоносіїв; законодавчо урегульовані правила транзиту природного газу та нафти територією України; збільшені обсяги внутрішніх і забезпеченні умови використання вторинних енергоресурсів, а також формування їхніх стратегічних запасів. У сфері

енергозабезпечення національної економіки необхідно, на думку аналітиків, створити умов для фінансового оновлення енергетичних компаній і залучення кредитно–інвестиційних можливостей, сформувати ефективну інфраструктуру енергетичних ринків, удосконалити політику науково–технологічного розвитку енергетичного сектору, стандартизувати єдиний енергетичний баланс країни з урахуванням європейського досвіду [138].

Дотримання стандартів захисту навколишнього середовища при видобутку та використанні енергетичних ресурсів також належить до сфери національних інтересів України, зокрема необхідно залучити країну до розробки та використання ядерних реакторів нового покоління з належним рівнем внутрішньої безпеки, побудувати сховище відпрацьованого ядерного палива, розробляти елементи власного ядерного палива, використовувати нові засоби очищення відходів теплоелектростанцій, забезпечити відновлення екосистем районів вуглевидобутку, сприяти відкриттю українських нафтопереробних заводів та запровадженню сучасних технологій переробки, активізувати заходи щодо використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії [138; 163].

Головним державним органом, що координує та контролює загальнодержавний рівень енергетичної безпеки є Рада національної безпеки і оборони України, в складі якої виконання окреслених завдань покладено на Службу з питань економічної, соціальної та енергетичної безпеки. Зокрема, в указі Президента України № 287/2015 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» зафіксовано, що серед нагальних загроз національній безпеці країни у зв'язку з агресивними діями РФ можна виділити «...блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних постачань критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів». Виходячи з чого, виділено ризики, що не дозволяють підтримувати належний рівень енергетичної безпеки держави: «...спотворення ринкових механізмів в енергетичному секторі, недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв і технологій,

криміналізація та корумпованість енергетичної сфери, недієва політика енергоефективності і енергозабезпечення» [164].

Додамо, що крім співробітництва з ЄС у сфері енергетики в документі йдеться про взаємодію з НАТО, зокрема з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в організації, необхідним вважається поглиблення співпраці у сферах енергетичної безпеки, науки і технологій та захисту навколишнього природного середовища. На регіональному рівні для забезпечення захисту територіальної цілісності держави, а також реалізації економіко–енергетичних проектів Україна посилить кооперацію на рівні Веймарського трикутника, Вишеградської групи, ГУАМ, ЦЄІ та ОЧЕС, що дозволить сформувати умови для залучення іноземних інвестицій в енергетичний і транспортний сектори як інструменти підтримки національної безпеки [164].

У документі також виділено пріоритети забезпечення енергетичної безпеки України, серед яких виокремлено «...реформування енергетичних ринків, забезпечення прозорості господарської діяльності, конкуренції на цих ринках та їх демонополізація, інтеграція енергетичного сектору України до енергетичних ринків ЄС та системи європейської енергетичної безпеки; підвищення енергетичної ефективності та забезпечення енергозбереження; диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання, подолання залежності від Росії у постачанні енергетичних ресурсів і технологій, розвиток відновлюваної та ядерної енергетики з урахуванням пріоритетності завдань екологічної, ядерної та радіаційної безпеки; створення умов для надійного енергозабезпечення та транзиту енергоресурсів територією України, захищеності енергетичної інфраструктури від терористичної загрози; формування системи енергозабезпечення національної економіки і суспільства в особливий період». Зауважимо, що безпека критичної інфраструктури, зокрема і енергетичної, була додана до указу як один з пріоритетів системи державного безпекового управління [164].

Крім цього, на рівні Ради національної безпеки і оборони України ініційовано декілька нормативно–правових рішень «Про нову редакцію Воєнної

доктрини України» (указ Президента України № 555/2015, від 2 вересня 2015 р.), «Про Стратегію кібербезпеки України» (указ Президента України № 96/2016, від 27 січня 2016 р.) і «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» (указ Президента України № 92/2016, від 4 березня 2016 р.), в яких зафіксовано необхідність поглибити аналіз виконання концептуально–програмних документів з питань енергетичної безпеки, сприяти стабілізації енергетичних потоків через Україну, знизити енергоємність економіки та підвищити кіберзахист підприємств енергозабезпечення [165–167].

Для забезпечення промислової та екологічної енергетичної безпеки з 2014 р. було оновлено українське законодавство, зокрема:

- стандарти операційної безпеки функціонування об'єднаної енергетичної системи України та її моніторинг визначені законом про засади функціонування ринку електричної енергії України, що набере чинності з 01.07.2017 р. [168];

- основні правові, економічні та організаційні засади діяльності національної нафтогазової галузі, здатної до інтеграції з ринками держав Енергетичного Співтовариства; відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, а також рівні кризової ситуації та система заходів реагування на виявлені загрози постачання природного газу регламентуються законами про нафту та газ, ринок природного газу і природні монополії [169–171];

- правила проектування, будівництва, експлуатації, капітального ремонту та реконструкції об'єктів трубопровідного транспорту, організацію безпеки та охорони праці, дотримання діючих норм і правил безпеки та технічної експлуатації трубопроводів, правила пожежної охорони та охорони навколишнього природного середовища зафіксовані у законі про трубопровідний транспорт [172];

- пріоритети забезпечення безпеки людини та навколишнього природного середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії,

діяльність, пов'язана з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, а також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії регулюються законом про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку [173];

- вимоги безпеки під час проведення гірничих і підричних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей зафіксовані в кодексі про надра [174];

- завдання діяльності підприємств, установ та організацій паливно-енергетичного комплексу в особливий період, заходи посилення безпеки, охорони та оборони його об'єктів, а також передумов для мінімізації загроз для населення, що проживає у безпосередній близькості від об'єктів паливно-енергетичного комплексу, розглядаються у законі про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період [175].

У цілому погодимось з думкою вітчизняних експертів, що чинні нормативно-правові акти в сфері енергетичної безпеки є переважно галузевими і частково враховують зміни функціонування національного енергетичного сектору, що знижує ефективність заходів щодо протидії енергетичним загрозам України [176]. Дослідники також додають, що наразі Україна значно послабила позиції держави-транзитера енергоресурсів і потребує повної реструктуризації нафтопереробної галузь, що стало наслідком відсутності дієвої державної стратегії енергетичного розвитку, тому виходом зі складної ситуації є залучення незалежних експертів, науковців, представників галузевих об'єднань та громадських організацій [177].

Після захоплення українських енергетичних активів в АР Крим та їх знищення в Східній Україні, на думку як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, актуальним для чинного українського уряду в сфері захисту національних інтересів стало вирішення проблем формування системи державного і приватного захисту енергетичної інфраструктури держави; розширення міжнародної співпраці, зокрема з Центром передового досвіду НАТО з питань енергетичної безпеки; недопущення використання енергетики як

інструменту ведення війн нового покоління; зосередження уваги на удосконаленні системи електричних мережах України, що стали вразливим об'єктом під час гібридної війни; усунення питань, пов'язаних із завищенням ціни газу для України та створенням обхідних маршрутів транспортування вуглеводнів. Крім цього експерти зауважують, що ефективність енергетичної зброї ґрунтується на монополії зовнішніх поставок, надлишку трубопровідних потужностей та політиці ціноутворення на енергоресурси [178].

При цьому позицію європейських країн у сфері енергетичної безпеки можна охарактеризувати або як помірковану, тобто інтенсивність енергетичної взаємодії з РФ залежить від розвитку подій в Україні, представниками якої є переважно країни Центрально–Східної Європи, або як комерційну, тобто країни Північної та Західної Європи налаштовані розвивати співпрацю з РФ з огляду на економічні вигоди. Хоча у рамках обох підходів існує єдність думок щодо поглиблення європейської політики диверсифікації постачань газу та зниження залежності від РФ, зокрема проблемам підвищення готовності до захисту критичної інфраструктури та зростання енергоефективності військ, а також залучення до цих процесів України присвячено дослідження, що проводяться на рівні НАТО [178]. На нашу думку, євроатлантична спільнота усвідомила необхідність підтримки енергетичної безпеки України внаслідок її міжнародного транзитного положення і не лише енергетичних ресурсів, а тому проблеми забезпечення стабільності в Україні стали порядком денним міжнародних засідань та консультацій на рівні ЄС і НАТО.

Особливу увагу експерти звертають на кібервразливість енергетичної інфраструктури як України, так й інших країн, зокрема, на прикладі української держави можна зрозуміти, які зловмисні дії проти національної енергетичної системи можна завдавати, а саме: «...захоплення об'єктів енергетики з метою їх подальшого використання; руйнування енергетичних об'єктів, систем енерго– та водопостачання; захоплення об'єктів з метою їх демонтажу та вивезення обладнання; перешкоджання відновленню пошкодженої інфраструктури та відновленню нормального життя громадян; кібератаки, що призвели до

порушення енергопостачання окремих районів в Західній Україні». Таким чином, кібервразливість енергетичної інфраструктури однієї держави може призвести до зростання міждержавної або регіональної кіберчутливості енергетичних систем, протистояти чому можна лише через активізацію міжнародної взаємодії у сфері енергетичної безпеки, посилення боротьби з тероризмом, забезпечення захисту громадян країни або регіону, проведення контррозвідувального захисту національних інтересів держави, реалізацію заходів фізичного захисту ядерних об'єктів [178]. Додамо, що для забезпечення національних інтересів України у сфері видобутку вуглеводнів вітчизняні аналітики пропонують створити спеціальний національний фонд, в якому б відбувалось накопичення доходів держави від експлуатації надр і реалізації видобутих нафти та газу. Організація діяльності такого фонду дозволить забезпечити відкритість та контрольованість даних щодо обсягів видобутих нафти і газу, а також сплачених податків; встановити стандарти відповідальності інвесторів за сплату на користь держави грошового еквівалента від реалізації державної частини виробленої продукції і рентної плати за користування надрами; підвищити рівень соціоекономічного забезпечення населених пунктів, де знаходяться родовища [179].

Переходячи до кримської проблеми, відзначимо, що порушення територіальної цілісності та державного кордону України у зв'язку з анексією АР Крим та військовими діями на Сході України призвело до дестабілізації національної політичної, економічної, енергетичної та військової безпеки держави, появи загрози розвитку газової залежності України від РФ, позбавлення можливостей використання внутрішнього ресурсного потенціалу для підтримки енергетичної незалежності держави. Зокрема, політико–економічна дестабілізація України призвела до захоплення життєво важливої національної (кримської та донбаської) енергетичної інфраструктури і видобувних платформ на шельфі Чорного та Азовського морів, що складає 24,5 % від загальноукраїнського запасу вуглеводнів. Наслідком чого стало усунення конкурентів російських компаній, створення військово–політичних ризиків в районах перспективного видобутку традиційних і нетрадиційних вуглеводнів, кіберураження української

енергетичної інфраструктури, проведення диверсій на газопроводі Уренгой–Помари–Ужгород, активізація політичного, економічного та військового впливу РФ на країни, через які проходять чи можуть пройти неросійські транзитні магістралі вуглеводнів, тому експерти рекомендують посилити безпеку неросійських трубопровідних маршрутів постачання вуглеводнів і поглибити енергетичну співпрацю України з НАТО [178; 180].

На нашу думку, енергетична дестабілізація України призвела до неспроможності використати наявний потенціал для збільшення вітчизняного видобутку вуглеводнів і вугілля та для зменшення енергетичної залежності від РФ, що у перспективі дозволило б досягти національної енергетичної незалежності [181; 182]. Серед можливих варіантів виходу з ситуації, що склалась, вважаємо, що лише балансування між європейськими та національними інтересами дозволить Україні сформуванню незалежну стратегію енергетичного розвитку держави.

Окремим аспектом забезпечення національних інтересів України у сфері енергетичної безпеки є членство держави у міжнародних організаціях, що дозволяє брати участь в обговореннях і прийнятті рішень щодо розвитку світового енергетичного сектору, зокрема на міжнародному рівні держава є членом таких установ, як Європейська економічна комісія ООН, група Світового банку, МАГАТЕ, Група ядерних постачальників, Підготовча Комісія Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань. До того ж заплановано приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії, тоді як перспективним, на нашу думку, є вступ до Міжнародного енергетичного агентства. На регіональному рівні Україна приєдналась до Енергетичного співтовариства, ГУАМ, ОЧЕС і ЦЄІ [183].

На міжнародному рівні Україна бере участь у діяльності низки установ ООН, що дозволяє ефективніше взаємодіяти державі для забезпечення необхідних умов підтримки енергетичної безпеки. Зокрема, у рамках Європейської економічної комісії ООН та Комісії сталого розвитку ООН діяльність України спрямована на зміцнення співробітництва у сфері енергетики, транспорту,

екології та економічної інтеграції, а також отримання технічної допомоги у вказаних галузях. Важливою з цієї точки зору є співпраця з групою Світового банку, спрямована на забезпечення сталого економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності економіки, реформування державного управління та модернізацію енергетичного сектору [184].

Співробітництво України з МАГАТЕ дозволяє поглиблювати взаємодію на рівні Україна–ЄС–МАГАТЕ через об'єднання енергетичних систем, зокрема головними напрямками співпраці стало використання технічної допомоги Агентства для виведення з експлуатації енергоблоків Чорнобильської атомної електростанції, безпечне поводження з відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами на ядерних об'єктах та радіологічної підтримки відновлення територій, постраждалих від аварії; удосконалення інфраструктури та національних стандартів у сфері ядерної та радіаційної безпеки, покращення екологічного радіаційного моніторингу; запровадження науково–технічних досягнень у ядерній галузі; проведення загальної оцінки безпеки радіоактивних відходів; участь у Міжнародному проекті з інноваційних ядерних реакторів та паливних циклів. Названі напрями співпраці були реалізовані в Україні у рамках циклу Програми технічного співробітництва МАГАТЕ. При цьому упродовж 2014–2015 рр. було реалізовано такі національні проекти, як визначення цілей в галузі безпеки та стратегій регулювання для нових і тривалої експлуатації атомних електростанцій, створення інфраструктури для дезактивації, рекультивації та реконструкції діючих уранових шахт і колишніх об'єктів з видобутку урану, а також допомога в поводженні з радіоактивними відходами. Перспективними напрямками взаємодії Україна–МАГАТЕ (2016–2017 рр.) стануть проекти, спрямовані на посилення можливостей Держатомрегулювання України у сфері державної експертизи, створення національного центру біологічної дозиметрії та надання допомоги Чорнобильській атомній електростанції у сфері удосконалення системи управління, пов'язаної із забезпеченням безпеки [185].

Відзначимо, що у зв'язку з анексією АР Крим з боку РФ Постійними представництвом України проводилася активна роз'яснювальна робота на рівні

МАГАТЕ, зокрема делегація України поінформувала про потенційну загрозу національним об'єктам ядерної інфраструктури, можливу дестабілізацію сталого функціонування атомних електростанцій та ядерних установок; зобов'язалась вживати заходи щодо посилення ядерної безпеки у контексті непередбачуваних ризиків та загроз; наголосила на незмінності статусу ядерних об'єктів і матеріалів України на її тимчасово окупованій території. Результатом чого стало прийняття рішення про те, що «...Агентство продовжує застосовувати гарантії до ядерного матеріалу та установок, які знаходяться на території України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь у відповідності до Угоди між Україною та МАГАТЕ про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї та Додаткового протоколу до неї...» [185].

Наступним рівнем забезпечення національних інтересів України у сфері енергетичної безпеки стала участь в роботі Групи ядерних постачальників з 1996 р., у рамках якої Кабінет Міністрів України визначив порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання та затвердив відповідні контрольні списки [186], а також взаємодія з Підготовчою Комісією Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, що сприяло формуванню з подальшим технологічним оновленням сейсмологічної станції PS 45 і терміналу передачі такої інформації до Міжнародної системи моніторингу, а також включення до неї України; забезпеченню активної участі України у верифікаційному режимі Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань для проведення необхідних наукових досліджень у сфері техногенно–екологічної безпеки, сейсмології, гідрометеорології тощо; розвитку тренувальної та навчальної діяльності українських фахівців [187].

Додамо, що відповідно до розпорядження Президента України на початку 2016 р. було оголошено про приєднання української держави до Статуту Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (IRENA), оскільки участь України в організації дозволить подавати заявки до абудабійського фонду розвитку для отримання пільгових кредитів на проекти із відновлюваних джерел

енергії; отримати доступ до інформації щодо використання відновлюваних джерел енергії та новітніх технологій; консультуватись з розвинутими державами щодо покращення української нормативно–правової бази у сфері відновлюваної енергетики. У перспективі така взаємодія дозволить створювати за участю України спільні регіональні центри дослідження, розвитку і обміну досвідом, обмінюватись інноваціями та ефективніше планувати фінансове забезпечення програм з використання відновлюваних джерел енергії [188].

Перспективним, на нашу думку, є вступ України до Міжнародного енергетичного агентства, яке у разі потреби надає енергетичну підтримку 29 країнам–членам (Австралії, Австрії, Бельгії, Великій Британії, Угорщині, ФРН, Греції, Данії, Ірландії, Іспанії, Італії, Канаді, Люксембургу, Нідерландам, Новій Зеландії, Норвегії, Польщі, Португалії, Республіці Корея, Словаччині, США, Туреччині, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції, Естонії, Японії). Проте для того, щоб стати членом організації країна–кандидат повинна володіти як нетто–імпортер запасом сирової нафти та / або нафтопродуктів в обсязі еквівалентному 90 дням середнього нетто–імпорту нафти в минулому році, до якого уряд має безпосередній доступ у разі кризової ситуації; мати програму стримування попиту для зниження національного споживання нафти до 10 %; розробити антикризове законодавство та організаційну структуру в енергетичній сфері [189]. На нашу думку, якщо українському уряду вдасться оновити нормативно–правову базу та забезпечити її ефективне виконання, то Україна через декілька років зможе стати членом Міжнародного енергетичного агентства, що дозволить остаточно здобути національну енергетичну самостійність.

На регіональному рівні Україна співпрацює з Енергетичним співтовариством, Організацією за демократію та розвиток – ГУАМ, Організацією Чорноморського економічного співробітництва та Центральноєвропейською ініціативою. Зокрема, з 2011 р. Україна набула статусу договірної сторони в Енергетичному Співтоваристві, головним завданням якого є формування правового та економічного підґрунтя для розвитку міжнародної взаємодії країн–членів щодо енергопродуктів і матеріалів, що транспортуються магістралями.

Приєднання України до договору дозволить інтегрувати енергоринки та створити уніфікований механізм транскордонної передачі енергоресурсів, узгодити українське та європейське законодавство в енергетичній сфері, підвищити ефективність функціонування національного енергетичного ринку, фінансово стабілізувати національний енергетичний сектор, стимулювати регіональну співпрацю країн Південної та Східної Європи, а також отримати доступ до новітніх енергозберігаючих технологій [190; 191].

Членство України в ГУАМ сприяє зміцненню міжнародного статусу держави та розвитку співробітництва в енергетичній сфері на рівні Робочої групи з енергетики. Також основними цілями ГУАМ є утвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права та поваги прав людини і посилення міжнародної та регіональної енергетичної безпеки через розвиток транспортного, енергетичного і науково-технічного потенціалу [192].

Взаємодія на рівні Організації Чорноморського економічного співробітництва пов'язана із просуванням інтересів української держави в сфері транспорту, комунікацій, фінансів, енергетики, екології та туризму. Допоміжними органами організації є робочі галузеві групи, серед яких створено і Робочу групу з питань енергетики. Зокрема, під час останнього засідання групи у травні 2016 р. обговорювались питання, пов'язані зі створенням Чорноморського енергетичного ринку, забезпеченням енергоефективного розвитку держав-членів, запровадженням технологій виробництва «зеленої енергії», поглибленням міждержавного співробітництва для розвідки і видобутку вуглеводневих ресурсів Чорного моря та формуванням спільної електричної системи [193; 194].

Хоча, на нашу думку, результативність прийняття рішень в енергетичній сфері на рівні організації наразі залежить від можливостей забезпечення двосторонньої взаємодії між Україною та РФ, оскільки упродовж 2015–2017 рр. країною-координатором групи виступатиме Росія.

Пріоритетними напрямками енергетичного співробітництва України є участь у діяльності Центральноєвропейської ініціативи у сфері енергетики, промислового розвитку, науки і технологій, транспорту, транскордонного

співробітництва. Зокрема, у структурі організації сформовано Робочу групу з питань енергоефективності та відновлювальної енергії, діяльність якої зосереджена на реалізації інноваційних програм у галузі біоенергетики та біоекономіки. Відзначимо, що науковці України беруть участь у діяльності діючих у рамках ЦЄІ експертних мереж за такими напрямками як транскордонне співробітництво, транспорт, енергетика, наука і технології, тоді як наразі тривають дискусії щодо їхнього залучення до реалізації програми PRAISE з біопалива [195; 196].

Додатково вважаємо за потрібне розглянути сучасні напрями співробітництва України з країнами Каспійського регіону, оскільки їх можна вважати потенційно–перспективними постачальниками енергетичних ресурсів. Зокрема, йдеться про формування двосторонньої та багатосторонньої взаємодії України з Азербайджаном, Туркменістаном і Казахстаном. У цьому контексті зауважимо, що вагомий вплив на можливості співпраці з названими країнами здійснює РФ як країна, територією якої прокладено магістралі, що можуть з'єднувати Азербайджан, Туркменістан і Казахстан як з Україною, так і країнами Європи, а також США як країна, що бере участь у видобутку вуглеводнів у цьому регіоні та впливає на формування обхідних шляхів їх постачання як на захід, так і на схід.

Відзначимо, що основою взаємодії України з Азербайджаном у сфері енергетики став Договір про основи міждержавних відносин (1991 р.), за яким країни зобов'язались розвивати транзитні транспортні і трубопроводні шляхи для реалізації енергетичних та економічних проєктів [197]. При цьому проблемами, що ускладнюють транспортування вуглеводнів з Азербайджану до України залишаються:

- територіальний конфлікт між Азербайджаном і Вірменією, територією якої проходив свого часу єдиний трубопровід Азербайджан–Вірменія–Грузія, додамо, що нині окреслена проблема вже не є такою актуальною, так як побудовано прямі нафто– та газопроводи Азербайджан–Грузія, Азербайджан–РФ, Азербайджан–

Туреччина, проте їх з'єднання з українською трубопровідною системою ускладнено внаслідок загострення українсько–російських відносин;

- нереалізований проект єдиного Каспійсько–Чорноморсько–Балтійського енерготранзитного простору, у рамках якого планувалось сформувати транспортний шлях Баку–Супса–Одеса–Броди–Гданськ/Полоцьк з можливістю залучення енергоресурсів з Казахстану та Туркменістану; причинами відмови від проекту, на думку експертів [198], стало зволікання з будівництвом трубопроводу Броди–Гданськ/Плоцьк; ресурсна нездатність Азербайджану його заповнити, що призвело до відсутності гарантійних обсягів постачання нафти до ЄС; відсутність міжурядових угод щодо постачання і споживання нафти; переорієнтація Азербайджану на експорт нафтопродуктів через спорудження власних нафтопереробних підприємств;

- відмова азербайджанської сторони від постачання скрапленого газу до України внаслідок відсутності належної інфраструктури та політичного тиску РФ на азербайджансько–вірменські відносини, що опосередковано визначають можливості міжнародної взаємодії Азербайджан–Україна.

У липні 2016 р. у рамках офіційного візиту Президента України до Азербайджанської Республіки було знову ініційовано співпрацю у паливно–енергетичній сфері через залучення азербайджанського ресурсного потенціалу та українських транзитних можливостей, розширення доступу азербайджанських інвесторів на український енергетичний ринок, відновлення проекту Одеса–Броди як шляху для постачання нафти з Туркменістану і Казахстану до Європи, при цьому Азербайджан та України перетворюються на транзитні держави [199].

Таким чином, українська сторона ініціювала відродження багатостороннього формату взаємодії між Каспійським, Чорним і Балтійським морем, проте реалізація окресленої співпраці безпосередньо залежить від політичної волі державного керівництва країн, а також можливостей України щодо відновлення позицій регіонального лідера та перезавантаження співпраці на рівні ГУАМ.

Одним із важливих чинників забезпечення енергетичної безпеки України стало зміцнення співробітництва з Туркменістаном у сфері нафтогазової промисловості. Хоча політико–економічна позиція РФ щодо такої українсько–туркменської співпраці виявилась неоднозначною, зокрема РФ як зацікавлена сторона, через яку проходять трубопровідні магістралі, уклала з Туркменістаном, Казахстаном і Узбекистаном довгострокові угоди до 2028 р., за якими ПАТ «Газпром» скуповує на туркменському, казахському та узбецькому кордонах газ, який потім за власними цінами перепродає Україні та країнам–членам ЄС [200].

У цілому перспективними напрямами українсько–туркменського співробітництва, що визначені договором про довгострокове торговельно–економічне співробітництво (2002 р.), можна назвати «...проектування та будівництво магістральних нафтопроводів; постачання, устаткування і будівництво насосних і компресорних станцій; комплексне будівництво об'єктів облаштування нафтових і газових родовищ, морських стаціонарних платформ для буріння й експлуатації скважин у туркменському секторі Каспійського моря; сприяння у переробці вуглеводневих ресурсів, нафтохімічної і газохімічної промисловості...» [202].

Відзначимо, що Україна та Туркменістан мають ґрунтовну договірно–правову базу в енергетичній сфері щодо співробітництва в галузі електроенергетики (1998 р.), купівлі–продажу природного газу (2000–2003 рр.), про спільні технічні дослідження геологічної та геофізичної інформації по договірній території Гарабогаз (2001 р.; 2002 р.) тощо [202].

Окремо відзначимо офіційний візит Президента України до Туркменістану в жовтні 2015 р., у рамках якого наголошено на перспективності відновлення співпраці в паливно–енергетичній, будівельній, транспортній, машинобудівній сферах і переробній промисловості. При цьому виокремлено також взаємодію на рівні ООН та ОБСЄ щодо забезпечення глобальної енергетичної безпеки та протидії міжнародному тероризму [203]. Потенціал двостороннього співробітництва в паливно–енергетичній і транспортній галузях, за заявами обох Президентів, може бути реалізований через збільшення поставок до України

продукції паливно–енергетичного комплексу, так як наразі Туркменістан розробляє сучасну транспортну мережу у Східно–Західному та Північно–Південному напрямках, що мають з’єднати регіони Каспійсько–Чорноморського басейну, Північного та Балтійського морів [204].

Українсько–казахська взаємодія в енергетичній сфері спрямована на використання магістральних можливостей України, зокрема підписано угоди про участь України в розвитку нафтогазового комплексу Республіки Казахстан (1992 р.), співробітництво щодо розвитку нафтогазової промисловості (1997 р.), поставки казахстанської нафти в Україну та її транзиту територією України (2004 р.) [205]. У цілому перспективними напрямками двосторонньої енергетичної співпраці є розробка казахстанських родовищ нафти, газу, металів, урану; створення спільних підприємств у паливно–енергетичному комплексі; співпраця в ядерно–енергетичній галузі у рамках підприємства «УКРТВС» з виробництва ядерного палива [206].

Додамо, що у жовтні 2015 р. відбувся офіційний візит Президента України до Республіки Казахстан, під час якого було підписано Дорожню карту–5 щодо двосторонньої взаємодії впродовж 2015–2017 рр. [207]. Зокрема, щодо співпраці в паливно–енергетичному комплексі держави домовились вивчити можливості поставок казахстанських вуглеводнів до України та їх транзиту через територію України трубопровідним транспортом, а також транспортування туркменського та узбецького природного газу через Казахстан в Україну; розширити кооперацію в атомній сфері щодо видобутку уранових руд, постачання природного і збагаченого урану, компонентів ядерного палива і в перспективі тепловиділяючих збірок казахстанського виробництва для атомних реакторів України; проаналізувати можливості здійснення поставок казахстанського вугілля в Україну. Відповідно до дорожньої карти буде вивчено питання поставок до Казахстану української готової продукції з нафтогазового машинобудування, пропозиції щодо організації спільного виробництва нафтогазового обладнання на території Казахстану, а також можливості забезпечення Казахстану готовим гірничошахтним обладнанням [208].

Отже, встановлено, що для забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері з урахуванням політико–економічного і безпеково–інформаційного чинників уряд держави на практичному рівні закладає підґрунтя для енергетичної інтеграції України з ЄС у першу чергу через об'єднання інфраструктури України, Польщі, Словаччини та Угорщини, а також визначення США та Норвегії як альтернативних постачальників вуглеводнів до України. Тоді як Азербайджан, Туркменістан, Казахстан та Іран розглядаються українським політикумом як потенційні постачальники енергетичних ресурсів, Туреччина – як країна, що впливає на шляхи постачання енергетичних ресурсів внаслідок територіальної юрисдикції проток Босфор і Дарданелли та будівництва трансадриатичного трубопроводу до Європи, а РФ та Білорусь продовжують залишатись країнами–постачальниками енергетичних ресурсів.

Авторські узагальнення щодо перспектив забезпечення енергетичної безпеки України проведемо з урахування даних міжнародного індексу оцінки енергетичних ризиків через порівняння загроз у сфері енергетичної безпеки України з перерахованими державами упродовж 1992–2014 рр., що дозволить з'ясувати як безпеково–інформаційні перспективи української держави, так і встановити зовнішні впливи на умови формування альтернативних постачальників енергетичних ресурсів. Оскільки зростання ризиків енергетичній безпеці в одній з названих вище країн може призвести до зниження рівня енергетичної безпеки України.

Зокрема, розробкою міжнародного індексу оцінки ризиків у сфері енергетичної безпеки займається Інститут енергетики XXI ст. при Торгівельно–промисловій палаті США, що з 1970–х рр. за 29 показниками аналізує загрози енергетичній безпеці США, а з 2012 р. проводить таке дослідження для 75 країн світу (рис. 2.9).

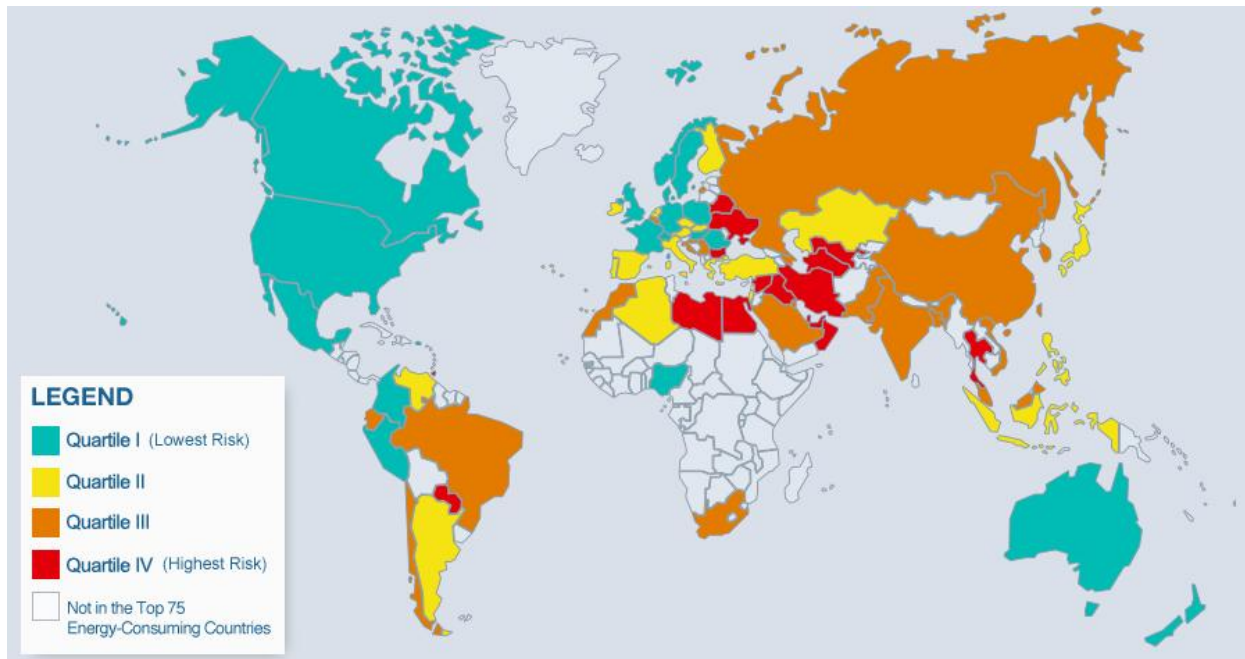

Рис. 2.9. Міжнародний індекс оцінки ризиків у сфері енергетичної безпеки, 2016 р.

Джерело: [209].

Зауважимо, що з урахуванням світових тенденцій Норвегія вважається найбільш енергетично безпечною країною з 2006 р., тоді як на другому та третьому місцях розташовуються Мексика та Велика Британія. До п'ятірки кращих енергетично безпечних країн входять також Нова Зеландія, США і Данія. При цьому до п'ятірки країн, що мають найнижчий рівень забезпечення енергетичної безпеки, належать Україна, Таїланд, Бразилія, Південна Корея та Китай [210].

Виходячи з оцінки ризиків енергетичної безпеки України, Польщі, Словаччини, Угорщини, США та Норвегії можна стверджувати, що обрання європейського напрямку диверсифікації енергетичних джерел, шляхів та технологій наразі дозволить стабілізувати енергетичний сектор України. При цьому серед обраної групи країн–експортерів енергоресурсів до України найбільш нестабільною є Словаччина, проте її показники приблизно на 50 % нижчі, ніж в самої України. Тому коливання стабільності енергетичної безпеки Польщі,

Словаччини, Угорщини, більшою мірою, а також США або Норвегії, меншою мірою, майже не вплинуть на стан енергетичної безпеки України (рис. 2.10).

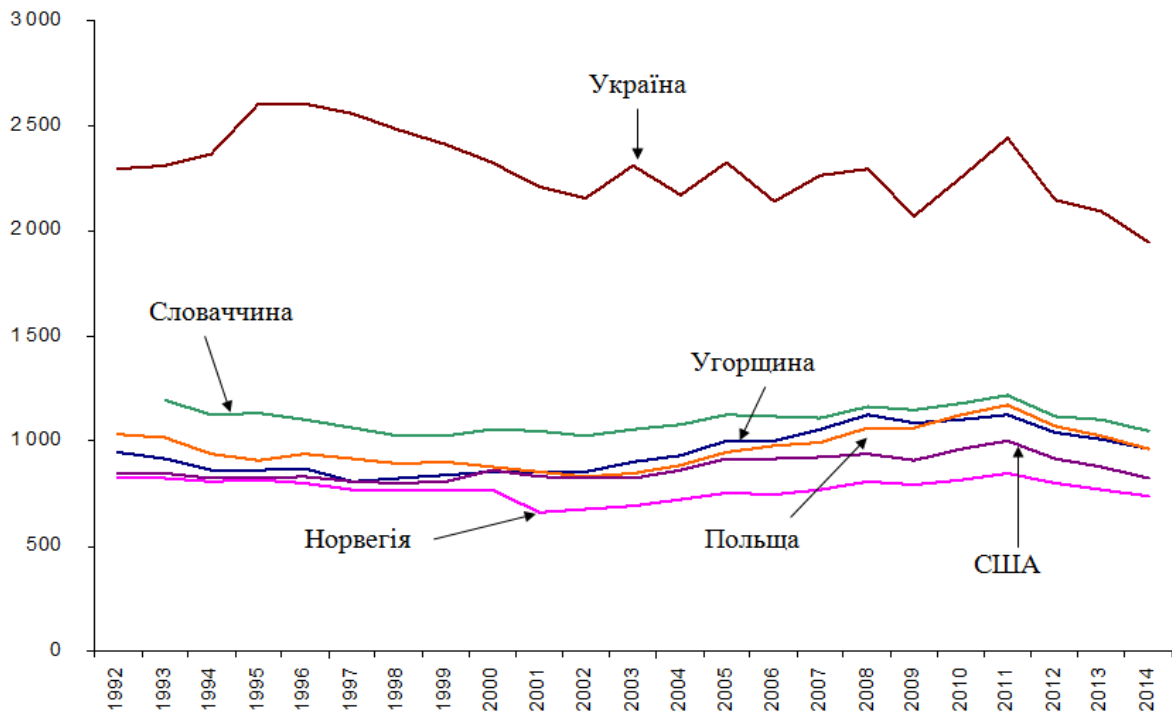

Рис. 2.10. Динаміка міжнародного індексу оцінки ризиків у сфері енергетичної безпеки за країнами, 1992–2014 рр.

Джерело: складено автором за даними Institute for 21st Century Energy.

Тоді як взаємодія України з потенційними постачальниками енергетичних ресурсів Азербайджаном, Туркменістаном та Іраном позначається меншою стабільністю, особливо це стосується Ірану та Туркменістану, причинами чого є низький рівень політичної стабільності в даних країнах, а також відсутність прямого транзитного коридору для постачання вуглеводнів. При цьому взаємодія по лінії Україна–РФ–Казахстан та Туреччина наразі є малоймовірною внаслідок загострення українсько–російських відносин, значну політико–економічну залежність Казахстану і частково Туреччини від РФ. Постачання ж енергоресурсів з Республіки Білорусь, в якій трубопровідні магістралі повністю належать ПАТ «Газпром», характеризуються також низькою стабільністю (рис. 2.11).

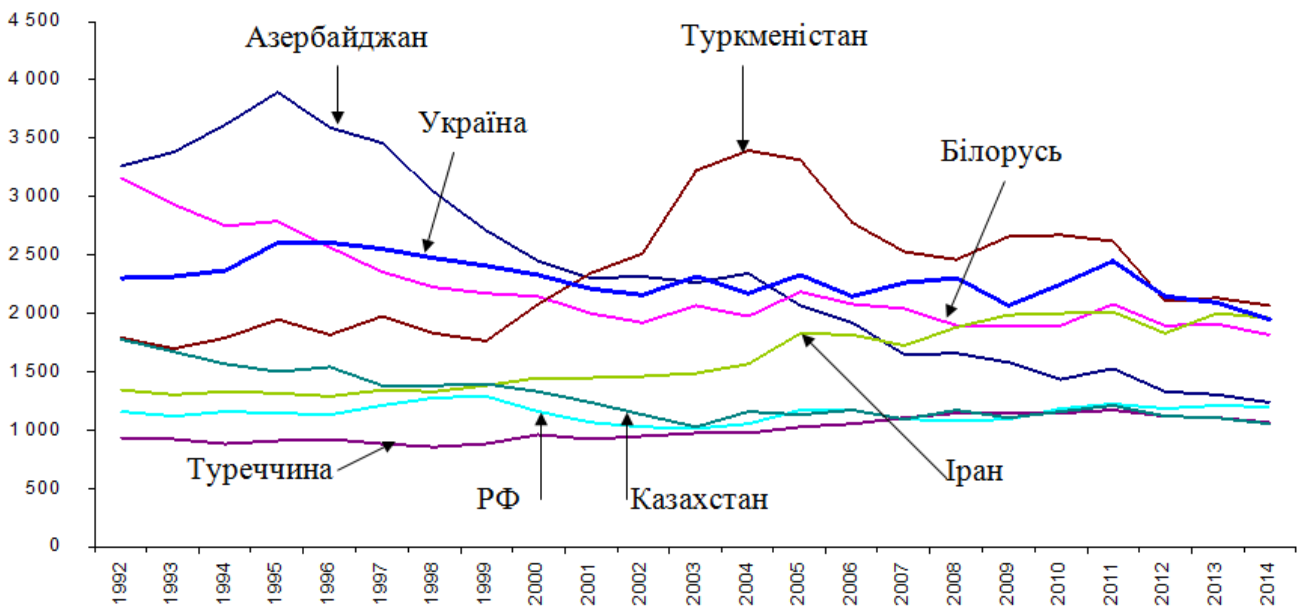

Рис. 2.11. Динаміка міжнародного індексу оцінки ризиків у сфері енергетичної безпеки за країнами, 1992–2014 рр.

Джерело: складено автором за даними Institute for 21st Century Energy.

Тому можна погодитись з думкою фахівців, що для забезпечення належного рівня енергетичної безпеки у контексті національних інтересів, українському політикуму необхідно [176]:

- на зовнішньополітичному рівні – підвищити ступінь забезпечення міжнародного супроводу заходів реалізації державної енергетичної політики через оновлення участі України в роботі міжнародних організацій, приєднання до міжнародних інституцій у сфері енергоефективності, а також перегляд наявних двосторонніх контактів у всіх галузях енергетики держави;

- на законодавчому рівні – підвищити ефективність законодавчо-інституціонального забезпечення національної політики у сфері енергетичної безпеки; забезпечити перехід від галузевого підходу законодавчого забезпечення енергетичного сектору до цілісної оцінки паливно-енергетичного комплексу України з чітко встановленою системою державного управління та контролю; запровадити систему стратегічного планування параметрів розвитку енергетичної сфери та аналізу ризиків енергетичної безпеки;

- на рівні державного управління – удосконалити методи державного оперативного реагування на загрози повноцінній роботі енергетичного сектору; налагодити принципи функціонування економіки та паливно–енергетичного комплексу під час криз; встановити єдині вимоги до суб'єктів господарювання державної і недержавної форм власності щодо розробки механізмів реагування на загрози функціонуванню енергетичної інфраструктури; увести систему показників оцінки стану енергетичної безпеки України з підготовкою щорічного огляду.

Висновки до розділу 2

У цілому можна виділити позитивні, негативні та перспективні тенденції забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері на політико–економічному рівні.

До позитивних тенденцій можна віднести скорочення частки російського газового імпорту через нарощування європейських поставок, формування організаційно–інституціональної основи торгівлі енергетичними ресурсами з ЄС, поглиблення технологічної інтеграції України до спільного європейського енергетичного ринку, ініціювання поставок неросійського ядерного палива, продовження енергоефективної програми.

Серед негативних тенденцій виокремимо низьку модернізацію та реструктуризацію енергетичного сектору України, формування несприятливого інвестиційного клімату, збереження залежності від РФ щодо поставок вугілля для українських теплоелектростанцій, підвищення тарифів на житлово–комунальні послуги для забезпечення відшкодування собівартості енергетичних ресурсів.

До перспективних тенденцій належить проведення демонополізації національного енергетичного сектору, прийняття законів про ринок електричної енергії, відокремлення окремих видів діяльності в електроенергетиці, державну

підтримку вугільної промисловості, активізація діяльності Національної комісії з питань державного регулювання сфери енергетики та комунальних послуг, запровадження національного плану скорочення викидів від великих спалювальних установок, забезпечення належного нормативно–правового регулювання інвестиційної сфери України, формування стратегічного резерву енергетичних ресурсів, продовження процесів диверсифікації джерел та шляхів постачання енергоресурсів через співробітництво з Іраном і Норвегією, стимулювання власного видобутку енергетичних ресурсів, залучення інвестицій для добудови третього та четвертого енергоблоків Хмельницької атомної електростанції, зниження рівня споживання традиційних видів палива, ініціювання переходу на енергозберігаючі технології.

Узагальнення політико–правових та практичних інструментів забезпечення енергетичної безпеки України в контексті національних інтересів дозволило автору виокремити стратегічні пріоритети держави в даній сфері, серед яких посилення заходів спрямованих на підвищення енергоефективності та енергозаощадження паливно–енергетичного комплексу України та національної економіки загалом, розвиток видобутку внутрішніх енергетичних ресурсів за рахунок залучення фінансової допомоги для модернізації гірничо–видобувної галузі, розширення можливостей використання відновлюваних джерел енергії, диверсифікація постачання енергоресурсів до України.

У цілому сучасна стратегія енергетичної безпеки спрямована на посилення позиції України в європейській системі енергетичної безпеки, що дозволить покращити рівень енергетичної незалежності держави та якісно оновити двосторонню та багатосторонню взаємодію України на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 3

ДВОСТОРОННЯ МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

3.1. Тенденції та перспективи енергетичного співробітництва Україна–ЄС

Стабільне енергозабезпечення країн–членів ЄС стало одним з пріоритетів зовнішньополітичної діяльності інтеграційного утворення внаслідок використання РФ з політичною метою імпортозалежності європейських країн від російських поставок вуглеводнів, зокрема йдеться про енергетичні протистояння з Україною та Республікою Білорусь упродовж 2000–х рр.; загострення українсько–російських відносин після анексії АР Крим і розгортання військових дій на Сході України (2014 р.); а також скорочення світових енергетичних ресурсів та пошуку альтернативних способів виробництва енергії. Виходячи з цього, на наднаціональному рівні було оновлено спільну енергетичну політику ЄС, що у перспективі сприяло поглибленню енергетичного співробітництва Україна–ЄС.

Зауважимо, що більшість країн ЄС не володіють власними запасами паливних корисних копалин: лише 12 із них мають поклади нафти, природного газу і кам'яного вугілля, при цьому енергетична залежність економіки об'єднання після розширення ЄС зросла на 10–17 % [211]. Тому, якщо з 1990–х до середини 2000–х рр. Європейська комісія ініціювала прийняття першого та другого енергетичного пакетів, що регулювали окремі питання енергозабезпечення країн–членів об'єднання для формування єдиного енергетичного ринку і участі в ньому третіх держав, то після короткотривалого припинення постачання газу до Європи на початку 2006 р. Європейська комісія розробила стратегію енергетичної політики для Європи, в якій визначено коротко– і довгострокові напрями діяльності інтеграційного об'єднання, сформовано цілі енергетичної політики ЄС, а також виокремлено загрози енергетичній безпеці утворення задля зменшення

зовнішньої залежності ЄС від імпортованих вуглеводнів. Продовженням політики забезпечення зовнішньополітичних інтересів ЄС в сфері поставок газу та електроенергії стало прийняття третього енергетичного пакету (2009 р.), що дозволило забезпечити більшу енергетичну конкурентоспроможність об'єднання, підвищити технічні стандарти та покращити інвестиційний клімат [212].

Поглибленню процесів формування спільної енергетичної політики ЄС сприяло також підписання Лісабонського договору (2007 р.), де визначено засади функціонування європейського енергетичного ринку для забезпечення безпеки постачання енергоносіїв до ЄС та об'єднання енергетичних мереж, заохочення до енергоефективності та енергозбереження, а також розвитку нових і поновлюваних видів енергії [213]. До того ж у договорі міститься положення про обов'язкову колективну відповідальність, якщо держава-учасниця ЄС стала жертвою агресії, що зобов'язує інші країни надати допомогу і підтримку всіма можливими засобами. Не зважаючи на те, що даний пункт стосується військової сфери, проте, на нашу думку, не можна виключати, що подібні зобов'язання у перспективі можуть поширитися і на забезпечення енергетичної безпеки ЄС. Додамо, що взаємозв'язок між спільною енергетичною політикою та спільною зовнішньою політикою ЄС також відображено у стратегії «Енергетика–2020» (2011 р.), де вперше йшлося про забезпечення безперервного доступу до енергетичних продуктів і послуг за прийнятною для всіх споживачів ціною [214]. Таким чином, було визначено необхідність проведення як зовнішніх, так і внутрішніх перемовин між споживачами, постачальниками та транзитерами енергоресурсів до Європи.

Після чергового загострення двосторонніх відносин між Україною та РФ на початку 2014 р. ЄС розробив європейську стратегію енергетичної безпеки, в якій окреслив головні напрями забезпечення енергетичних зовнішньополітичних інтересів об'єднання, зокрема йдеться про формування спільної зовнішньої енергетичної політики країн-членів ЄС та перегляд міжурядових енергетичних угод країн ЄС з іншими державами для запобігання тиску з боку постачальників; диверсифікацію країн-постачальників і маршрутів через підвищення

ефективності взаємодії з РФ, Норвегією та Саудівською Аравією, а також пошук нових партнерів серед країн Каспійського регіону; збільшення внутрішнього виробництва енергії в ЄС за умови досягнення належного стану енергоефективності; завершення формування внутрішнього енергетичного ринку, створення відсутніх інфраструктурних ланок для швидкого реагування на перебої у постачанні енергії, а також підвищення рівня захисту критичної інфраструктури [215]. Названі положення було покладено в основу стратегії побудови Енергетичного союзу ЄС (2015 р.) [216], що у перспективі дозволить знизити рівень енергетичної імпортозалежності об'єднання та подолати наявну енергетичну монополію з боку інших держав.

На нашу думку, сучасна спільна зовнішня енергетична політика ЄС реалізується через диверсифікацію поставок енергоносіїв для зниження залежності від РФ; відновлення атомної енергетики із застосуванням сучасних технологій будівництва для забезпечення безпеки експлуатації атомних електростанцій; розвиток сектору альтернативних і поновлюваних джерел енергії для скорочення споживання нафти і газу, забезпечення електроенергією віддалених населених пунктів, а також зниження обсягів викидів вуглекислого газу в атмосферу; впровадження енергозберігаючих технологій, що сприяє зниженню енергоємності економіки ЄС [217].

Енергетичне співробітництво України та ЄС ґрунтується на запровадженні норм європейського енергетичного законодавства, що має сприяти формуванню енергетичної незалежності України на засадах забезпечення надійності постачання енергоносіїв, функціонування конкурентного, інтегрованого до європейського, українського енергетичного ринку, розширення конкуренції відповідно до принципів свободи руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, забезпечення охорони навколишнього середовища [218]. Стратегія енергетичної взаємодії між Україною та ЄС визначається Меморандумом про взаєморозуміння щодо співробітництва у сфері енергетики (2005 р.), яким передбачено реалізацію дорожніх карт за такими напрямками, як ядерна безпека; інтеграція ринків електроенергії та газу; підвищення безпеки енергопостачання і транзиту

вуглеводнів; підвищення стандартів техніки безпеки та охорони довкілля у вугільній галузі; енергоефективність [219; 220], що можна виокремити як напрями забезпечення національних інтересів України при співпраці з ЄС.

Наступним документом, що нині визначає напрями енергетичного співробітництва Україна–ЄС, стала Угода про асоціацію (2014 р.), в якій передбачено обмін досвідом щодо створення механізму раннього попередження аварій на енергетичних об'єктах, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, використання інфраструктури, формування незалежного регуляторного органу в енергетиці, здійснення прозорої діяльності щодо видобутку вуглеводнів тощо. Крім названих документів, співпраця України та ЄС в енергетичній сфері регулюється Договором про заснування Енергетичного Співтовариства, який набрав чинності для України з 2011 р. і згідно з яким уряд має запровадити європейські стандарти в українському енергетичному секторі [221; 222]. Таким чином, сформована договірна база в енергетичній сфері між Україною та ЄС може стати ефективною платформою для реалізації спільних політичних заходів, диверсифікації постачання енергоресурсів та забезпечення енергетичної безпеки і незалежності як ЄС, так і української держави.

Продовженням розпочатого процесу стало підписання Меморандум про взаєморозуміння щодо формування спільного підходу до вирішення проблем диверсифікації та безпеки постачання природного газу в рамках Центральної і Південно–Східної Європейської газової ініціативи (2015 р.), що має посилити безпеку енергопостачання, сприяти створенню інтегрованого та конкурентного регіонального енергетичного ринку на основі таких інфраструктурних проєктів, як розвиток Трансадриатичного газопроводу, будівництво терміналу скрапленого газу в Хорватії, поєднання трубопроводів Болгарії, Греції і Сербії [223]. Зауважимо, що у березні 2016 р. Європейська комісія прийняла рішення про будівництво Трансадриатичного газопроводу за участю європейських компаній та державної нафтової компанії Азербайджанської Республіки, що може стати завершенням проєкту створення південного коридору для забезпечення енергетичної безпеки ЄС [224]. Хоча, на думку експертів, 16 млрд куб м газу, які

щороку планується постачати до Європи, можуть виявитися зайвими, тому що в ЄС вже зараз спостерігається надлишок інфраструктури газового імпорту, а за умови скорочення його до 2050 р. така надлишкова інфраструктура може виявитись критичною [225].

Україна також у 2015 р. звернулася до європейської сторони з пропозицією не лише оновити концепцію співпраці, але і долучитися до повноправного членства в Енергетичному Союзі ЄС, у результаті чого було підписано Меморандум щодо реалізації проекту «Енергетичний міст Україна–Європейський Союз» між НАЕК «Енергоатом» та Polenergia International S.a.r., а також договір між українським оператором газотранспортної системи ПАТ «Укртрансгаз» та угорським оператором FGSZ про сполучення транскордонних газопроводів між Україною та Угорщиною. Додамо, що поглибленню співпраці сприяє взаємодія українських та європейських компаній або асоціацій, зокрема асоціація «Український ядерний форум» є асоційованим членом European Atomic Forum, український оператор газотранспортної системи «Укртрансгаз» є спостерігачем в European Network of Transmission System Operators for Gas; Українська вітроенергетична асоціація є членом European Wind Energy Association; оператор об'єднаної енергосистеми України «Укренерго» є афілійованим членом Union of the Electricity Industry [226].

Відзначимо, що енергетичний вимір забезпечення національних інтересів України при співпраці з ЄС у сфері ядерної безпеки стосується залучення та використання закордонних фінансових ресурсів для зняття з експлуатації атомних електростанцій та передачі на довгострокове зберігання / захоронення радіоактивних відходів, спорудження сховищ відпрацьованого ядерного палива та радіоактивних відходів, а також забезпечення кредитування будівництва нових об'єктів ядерно–енергетичного комплексу [227]. Для забезпечення національних інтересів Україна приєдналася до Спільної декларації Європейської комісії та країн–сусідів ЄС щодо здійснення цільової оцінки потенціалу безпеки атомних електростанцій на своїй території (2011 р.), що дозволило розробити додаткові заходи підвищення безпеки українських атомних електростанцій, реалізація яких

триватиме до 2017 р. і складатиме близько 1,2 млрд євро. До того ж ЄС схвалив виділення кредиту у розмірі 350 млн євро на фінансування будівництва проекту «укриття» на Чорнобильській атомній електростанції, що складає 20 % від загальних витрат, обсяг яких оцінюється на рівні 2 млрд євро [219].

Енергетичний вимір забезпечення національних інтересів України при співпраці з ЄС щодо інтеграції ринків електроенергії та газу ґрунтується на потребах створення умов для діяльності незалежного регулятора енергетичного ринку, операторів з транспортування та розподілу електричної енергії і природного газу, а також для розвитку внутрішніх і міждержавних електричних мереж та газопроводів з метою забезпечення надійності функціонування енергетичних ринків, здійснення експортно–імпортних операцій та транзиту енергоресурсів [227]. При цьому основним завданням об'єднання електроенергетики стало формування міждержавних і магістральних електромереж, зокрема до 1993 р. об'єднана енергосистема України працювала в енергосистемі «МИР» паралельно з енергосистемами Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії, Болгарії та Румунії, які наразі входять до європейської енергосистеми UCTE, що координується європейською спілкою з питань передачі електроенергії. Нині ж об'єднана енергосистема України працює у паралельному режимі з енергосистемами РФ, Молдови та країн Балтії (з 2001 р.), а частина української енергосистеми «Острів Бурштинської ТЕС» працює паралельно з об'єднаною енергосистемою Європи UCTE (з 2002 р.), при цьому електростанція «Мукачеве» з'єднує енергосистеми Румунії, Словаччини і Угорщини не лише з Україною, але і з UCTE [227]. Тому для просування національних інтересів Україна розпочала розробку стратегії інтеграції об'єднаної енергосистеми України до європейської мережі системних операторів з передачі електроенергії ENTSO-E, яка 2009 р. поєднує електричні мережі ATSOI, BALTSO, ETSO, NORDEL, UCTE і UKTSOA, що дозволить у перспективі збільшити обсяги експорту електроенергії до країн Центральної та Південно–Східної Європи на основі стандартів ЄС.

Відзначимо, що використання ЄС транзитного потенціалу українських газопроводів становить близько 70 %, а нафтопроводів – не більше 50 %, що дозволяє стверджувати про тісну інтеграцію України з трубопровідними мережами країн–членів інтеграційного утворення [219]. При цьому після загострення українсько–російських відносин Україна переглянула не лише напрями зовнішньополітичної діяльності, але й активізувала енергетичну співпрацю з ЄС. Результатом чого стало прийняття низки законодавчих актів щодо реформування системи управління газотранспортною системою, спрямованих на досягнення енергетичної незалежності України та поглиблення євроінтеграційних процесів.

Енергетичний вимір забезпечення національних інтересів України при співпраці з ЄС щодо підвищення безпеки енергопостачання і транзиту вуглеводнів полягає у формуванні умов для надійної роботи міждержавних і внутрішніх нафтопроводів для транзиту нафти, визначенні порядку проведення міждержавних консультацій та забезпеченні координації національних заходів у разі виникнення кризової ситуації на ринку нафти та нафтопродуктів, а також підтриманні їхніх резервів на рівні, достатньому для забезпечення внутрішнього споживання упродовж 90 днів [227]. З цією метою Україна ініціювала проект модернізації та реконструкції магістрального газопроводу Уренгой–Помари–Ужгород (2009 р.) для залучення коштів міжнародних фінансових інституцій, зокрема у 2014 р. Європейським інвестиційним банком та Європейським банком реконструкції і розвитку було виділено кредит на суму 150 млн євро та 200 млн дол відповідно. Крім того, Deutsche Bank AG погодився фінансувати модернізацію української газотранспортної системи з орієнтовною вартістю від 3,5 до 5 млрд євро [219; 220].

Енергетичний вимір забезпечення національних інтересів України при співпраці з ЄС у вугільній галузі спрямований на формування системи моніторингу надання і використання державної допомоги для експорту та імпорту вугілля [227], зокрема за сприяння ЄС завершено виконання програми підтримки

вугільної галузі України, що дозволило затвердити план розвитку української вугледобувної галузі на 2012–2017 рр. [219].

Забезпечення енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії також належать до енергетичного виміру просування національних інтересів України при співпраці з ЄС, зокрема взаємодія спрямована на створення умов для збільшення використання відновлювальних джерел енергії, підвищення енергоефективності та покращення надійності постачання енергетичних продуктів і створення умов для виробництва енергії з різних відновлювальних джерел [227]. Зокрема у рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства запроваджено програму підтримки енергоефективних проектів в Україні, затверджено національний план дій з відновлювальної енергетики до 2020 р. (2014 р.), а також продовжено реалізацію ініціатив щодо енергоефективності та захисту навколишнього середовища в Східній Європі та Україні (2009 р.) [220].

Проявами сучасної практики взаємодії Україна–ЄС в енергетичній сфері також стали проект Twinning щодо адаптації до енергетичної нормативно–правової бази ЄС (2005–2016 рр.); програма Inogate для підтримки розвитку українських енергетичних ринків, реформування енергетичної безпеки, підвищення енергоефективності, інвестування в енергозбереження, а також переходу на європейські принципи управління газовою інфраструктурою (реалізується з 1996 р.); ініціатива «Угода мерів» (2011 р.), започаткована Європейською комісією для місцевих і регіональних органів влади, що бажають підвищити рівень енергоефективності та використовувати відновлювані джерела енергії на своїй території, до якої наразі приєдналось 88 українських міст [228]. Додамо, що у 2014 р. було затверджено 10 проектів у сфері енергетики із загальним обсягом інвестицій понад 180 млн євро [229].

Напрямами поглиблення енергетичного співробітництва Україна–ЄС упродовж 2014–2016 рр. можна вважати [230–232]:

1. інтеграцію енергетичних ринків і зміцнення енергетичної безпеки через відновлення реверсного постачання природного газу з Польщі, Словаччини,

Угорщини до України; запровадження двох стандартів європейського ринку транспортування газу, а саме застосування оперативного балансового рахунку (ОВА) з операторами суміжних газотранспортних систем і використання віртуального реверсу (backhaul), що діятимуть на пунктах з'єднання Будінце (Словаччина), Германовичі (Польща) і Берегдароц (Угорщина) (2016 р.); формування упродовж двох років українсько–молдовського транскордонного ринку електроенергії на добу вперед; запровадження «механізму раннього попередження» у разі появи потенційних ризиків та проблем, пов'язаних з попитом і пропозицією на природний газ, нафту або електроенергію та попередження і швидку реакцію у випадку надзвичайної ситуації чи загрози надзвичайної ситуації; надання Світовим банком 378,4 млн дол на фінансування проекту підвищення надійності системи передачі електроенергії та підтримку запровадження оптового ринку електроенергії в Україні; виділення 65 млн євро для підвищення надійності постачання електроенергії, покращення енергоефективності, задоволення попиту на електроенергію в столиці України, а також вирішення проблем постачання електроенергії у Києві та області.

Відзначимо, що застосування оперативного балансового рахунку дозволить фіксувати різницю між обсягами газу, замовленими постачальником, і технологічно переміщеними по міждержавним магістральним газопроводам суміжних держав, таким чином Україна як держава–транзитер буде забезпечена від виникнення технологічних дисбалансів постачання газу. При цьому використання віртуального реверсу, при якому фізично переміщуються лише обсяги газу, не перекриті у результаті взаємозаліку, що сприятиме підвищенню ефективності використання потужностей на міжнародних пунктах з'єднання, покращенню умов диверсифікації постачання газу і створенню конкурентного українського газового ринку;

2. виконання Україною зобов'язань у сфері енергозбереження через ініціювання приєднання України до статуту Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (IRENA) для отримання пільгових кредитів на проекти із відновлюваних джерел енергії та налагодження співробітництва з

розвиненими державами у даній сфері (2016 р.); формування оперативної підгрупи робочої групи для взаємодії із секретаріатом Енергетичного Співтовариства для оперативного експертного узгодження і доопрацювання положень законопроекту про енергоефективність; створення сприятливих умов видобутку вуглеводнів на виснажених родовищах, низькодебітних свердловинах і родовищах зі складними умовами розробки, що дозволить розробляти комерційно непривабливі поклади; формування резервів нафти та нафтопродуктів; скорочення викидів забруднюючих речовин з великих спалювальних установок; розвиток внутрішнього ринку виробництва та споживання твердого біопалива і біогазу для виробництва теплової або електричної енергії і заміщення природного газу;

3. забезпечення ядерної безпеки України через спорудження централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива та постачання систем сухого зберігання відпрацьованого ядерного палива; залучення до єдиного балтійського енергетичного ринку (BEMIP), який було започатковано ініціативою Європейської ради у 2008 р. і що дозволить забезпечити експорт електроенергії до ЄС за умов профіциту, інвестувати у добудову енергоблоків Хмельницької атомної електростанції, провести підготовку атомних станцій для об'єднання української енергосистеми з європейською; набуття повноцінного членства у Західноєвропейській асоціації ядерних регуляторів (WENRA); ініціювання проекту створення Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу України на 2016–2020 рр., спрямованої на організацію виробництва ядерного палива та його компонентів на базі національних ресурсів природного урану та цирконію для стабільного забезпечення атомних електростанцій України ядерним паливом, зменшення імпортозалежності та диверсифікації постачальників палива.

У зв'язку з високою енергозалежністю ЄС від постачання російських вуглеводнів територією України переважна більшість як європейських, так і українських експертів досліджують нафтогазові проблеми взаємодії України та ЄС як головних зовнішньополітичних пріоритетів сторін і від чого, на нашу

думку, безпосередньо залежить енергетична співпраця Україна–ЄС в інших енергетичних галузях. За оцінками європейських аналітиків ефективність взаємодії Україна–ЄС в енергетичній сфері зумовлена можливостями ПАТ «Газпром» (РФ) скоротити транзит вуглеводнів через Україну, що пов'язано з перспективами побудови додаткових потужностей експортного трубопроводу до 2020 р. Зауважимо, що наявні та перспективні газопроводи до Європи можна поділити на північну, українську та південну систему.

Зокрема, до північної системи трубопроводів віднесемо два варіанти північних потоків, газопроводи OPAL та NEL, а також два потоки Ямал–Європа. При цьому від завершення будівництва північного потоку–2 та потоку Ямал–Європа–2, а також повноцінного запуску газопроводів OPAL та NEL залежить не лише статус України як транзитної держави, але й енергетична безпека ЄС, оскільки названі трубопроводи підпорядковуються ПАТ «Газпром» (РФ). Відтак північний потік є газовим трубопроводом, що складається з двох гілок, запущених відповідно у 2011 р. та 2012 р., і пролягає по дну Балтійського моря від Виборгу (РФ) до Любмін (ФРН). Далі переходить у німецькі газопроводи OPAL та NEL, перший з яких з 2011 р. проходить від Любмін до Ольбернхау (ФРН) та з'єднує трубопровід північний потік з Jagal (Ямал–Європа) і Stegal (центрально–європейська транзитна система), при цьому на німецько–чеському кордоні поблизу Брандов (Чехія) трубопровід з'єднується з чеським трубопроводом Gazelle (з 2013 р.); тоді як другий трубопровід NEL з'єднує Любмін з газосховищем «Реден» (ФРН) і далі з європейськими газовими магістралями; північний потік–2 запланований газопровід РФ з Усть–Луга до Любмін (ФРН), що складатиметься з двох гілок і проходитиме паралельно північному потоку; потік Ямал–Європа введений в експлуатацію з 1999 р. і проходить територією РФ (Торжок), Білорусії, Польщі до ФРН (Франфуркт–на–Одері), тоді як запланований потік Ямал–Європа–2 буде спрямований на поставки газу через Білорусь до Польщі, Словаччини та Угорщини.

Українська система трубопроводів складається з західного транзитного коридору (газопровід «Союз», газопровід Уренгой–Помари–Ужгород і газопровід

«Прогрес») і південного транзитного коридору (газопровід Єлець–Кременчук–Кривий Ріг, газопровід Ананьїв–Тирасполь–Ізмаїл). Тоді як південна система трубопроводів до Європи складається з діючого блакитного потоку та перспективних – південний потік, турецький потік і трансадриатичний потік. Зокрема, блакитний потік є газопроводом між РФ і Туреччиною, що прокладений через Чорне море і введений в експлуатацію у 2003 р.; південний потік є нині анульованим як європейською, так і російською стороною і на протипагу йому РФ запропонувала турецький потік по дну Чорного моря до європейської частини Туреччини з будівництвом вузла на кордоні з Грецією. Реалізація цього проекту зумовлена можливостями поглиблення політичних відносин Туреччина–РФ або Туреччина–ЄС, до того ж турецька згода на відновлення перемовин щодо будівництва у липні 2016 р. залежить від стабільності внутрішньополітичної ситуації в державі. Трансадриатичний газопровід (TAP) від Азербайджану через Грузію, Туреччину до Греції, Албанії, Італії прийшов на зміну трубопроводу Nabucco і покликаний зменшити залежність ЄС від російського газу та розширити доступ до енергетичних ресурсів Азербайджану, а у перспективі Ірану та Туркменістану. Відзначимо, що наразі наявні частини газопроводу від Азербайджану до Туреччини (південно-кавказький газопровід) і територією Туреччини до кордону з Грецією (трансанатолійський газопровід).

Виходячи з чого вченими виокремлено декілька сценаріїв розвитку енергетичних відносин у трикутнику Україна–ЄС–РФ, зокрема [233]:

1. сценарій А: не будується жоден новий експортний трубопроводів (північний потік–2, південний потік, турецький потік і потік Ямал–Європа–2), при цьому потужності трубопроводу блакитний потік не розширюються, а трубопровід OPAL не працює повноцінно внаслідок накладених обмежень третім енергетичним пакетом, за яким 50 % газопроводу повинно належати третім сторонам; додамо, що РФ принципово не погоджується на такі умови, оскільки ПАТ «Газпром» є єдиним постачальником газопроводу північний потік, що далі з'єднується з трубопроводом OPAL; розширенням сценарію є умова, що трубопровід OPAL повноцінно працює. На нашу думку, у цьому випадку

транзитні можливості України можуть зменшитись лише частково, а енергетична залежність ЄС від РФ залишиться не зміною.

2. Сценарій В: відбудеться будівництво однієї гілки турецького потоку на західному узбережжі Туреччини з потужністю 15,75 млрд куб м, що буде обслуговувати внутрішній ринок; розширенням сценарію є 1) будівництво двох гілок турецького потоку загальною потужністю 31,5 млрд куб м, перша з яких буде пролягати до західного узбережжя Туреччини, а друга – з'єднається з Trans-Balkan Pipeline, що заморожена урядом Болгарії у 2011 р.; 2) будівництво по одній гілці турецького потоку (15,75 млрд куб м) і північного потоку–2 (27,5 млрд куб м) або повноцінний двогілковий запуск обох потоків (31,5 і 55 млрд куб м відповідно);

3. Сценарій С: відбудеться будівництво однієї гілки потоку Ямал–Європа–2 (15 млрд куб м) у поєднанні з повноцінними / частковими турецьким (31,5 млрд куб м) або північним–2 (55 млрд куб м) потоками;

4. Сценарій D: відбудеться будівництво південного потоку (31,5 млрд куб м) у поєднанні з повноцінним або частковим запуском північного потоку–2.

Додамо, що за даними ПАТ «Газпром» у 2015 р. 158,56 млрд куб м [234] було експортовано до країн ЄС, при цьому на Україну припало 67 млрд куб м [235], що складає приблизно 42,3 % загального експорту РФ, на північний потік – 55 млрд куб м (34,7 %) [236], на потік Ямал–Європа – 36,5 млрд куб м (23,1 %) [237]. Таким чином, повноцінне відкриття або північного потоку–2 (загальна потужність 55 млрд куб м) або турецького потоку (загальна потужність 31,5 млрд куб м) дозволить РФ мінімізувати поставки через Україну або повністю закрити при будівництві потоку Ямал–Європа–2 з загальною потужністю 15 млрд куб м. Отже, виходячи з національних інтересів держави, зовнішньополітична діяльність України має бути спрямована на недопущення втрати транзитних можливостей постачання вуглеводнів до ЄС, а тому необхідно розширити участь в європейських проектах щодо диверсифікації поставок, поглиблення енергоефективності та розвитку ядерної енергії. Оскільки реалізація навіть одного

з російських проектів щодо обходу України при транспортуванні вуглеводнів призведе до політичних та економічних збитків.

Експерти Оксфордського інституту енергетичних досліджень вважають, що повне скорочення транзиту російських енергоресурсів через Україну не відбудеться до середини 2020-х рр., тому важливими стануть перемовини про умови транзиту після 2019 р. Зокрема, на думку дослідників, ПАТ «Газпром» (РФ) може укласти новий транзитний контракт з ПАТ «Укртрансгаз» (Україна) з урахуванням положень нового українського законодавства на короткий гнучкий термін або змінити умови укладених контрактів з країнами ЄС, сутність чого полягає у перегляді місця доставки російського газу лише до кордону РФ–Україна, тоді як для транспортування через Україну європейські споживачі будуть підписувати власні угоди з українською стороною, що дозволить збільшити обсяги транзиту, оскільки ЄС матиме нові можливості потенційного продажу газу, що надходить на кордон України і РФ. Якщо ПАТ «Газпром» не укладе новий транзитний контракт, то або для виконання мінімальних зобов'язань довгострокових контрактів з ЄС на східний кордон України повинно надходити близько 25 млрд куб м або РФ буде оголошено про настання форс–мажорних обставин на частку невиконання своїх довгострокових контрактів, що призведе до ініціювання тристоронніх перемовин між ЄС, РФ та Україною. Такий варіант розвитку подій, як зауважують дослідники, здається найменш імовірним, ніж попередні [233].

Викладене дає змогу виокремити три сценарії розвитку енергетичного співробітництва Україна–ЄС до 2020 р., зокрема, вітчизняні дослідники виокремлюють сценарії під назвою [238]:

- «європеїзація енергетичного ринку України», за яким відбудеться становлення єдиного енергетичного ринку Україна–ЄС, що дозволить забезпечити передбачуваність взаємодії між державою–постачальником, державою–транзитером і державами–споживачами за рахунок дотримання двосторонніх зобов'язань. При цьому ЄС розробить стратегію розвитку енергетичного ринку з прогнозованими показниками потреб в енергоносіях і

довгостроковими планами розвитку міждержавних відносин; Україна через оновлення законодавчої бази здійснить лібералізацію внутрішнього енергетичного ринку, повноцінне приєднання до європейського енергетичного співтовариства, модернізацію української газотранспортної системи, активізацію розробки національних нафтогазових родовищ, а також підвищення енергоефективності; РФ зосередиться на взаємовигідній співпраці з Україною та ЄС для гарантування стабільних довгострокових прибутків, зокрема сприятиме становленню рівноправного доступу російських та міжнародних компаній до родовищ і транспортної інфраструктури, а також оновленню технологічної бази і формуванню гнучкої цінової політики для задоволення зростаючих потреб в енергоносіях. Реалізація названих положень дозволить забезпечити енергетичну безпеку в Європі через отримання всіма сторонами економічних переваг від енергетичної співпраці.

- «збереження статус-кво енергетичних відносин у трикутнику Україна-ЄС-РФ», за яким не відбудеться гармонізація налагодження енергетичного співробітництва всередині ЄС, а також між Україною, ЄС та РФ. Зокрема, на рівні ЄС не відбудеться інтенсифікації міжнародної енергетичної взаємодії на основі Енергетичної хартії, продовжиться помірне посилення енергозалежності ЄС, що призведе до узгодження витрати на експорт енергоносіїв, енергоощадні технології та альтернативні види палива, а також відкриття нових маршрутів постачання через Балтійське море завдяки політичній підтримці країн-споживачів, що у перспективі виявиться економічно не вигідними; на українському рівні відбудеться закріплення за Україною статусу стороннього спостерігача, зниження темпів реформування української енергетики, збереження залежності від єдиного постачальника енергоносіїв і високої енергоемності економіки; на російському рівні спостерігатиметься продовження спроб розширення контролю над українською енергетичною галуззю. У сфері підтримки енергетичної безпеки збережеться практика поєднання політичних і економічних важелів впливу між ЄС, РФ та Україною;

- «втрата незалежної енергетичної політики ЄС та Україною», за яким на рівні ЄС відбудеться відмова від загальноєвропейських стандартів Енергетичної хартії, переважання національних політико–енергетичних відносин над європейськими, порушення об’єктивних принципів функціонування енергетичного ринку, зростання корупції та зловживань в енергетичній сфері; на рівні України може відбутись відмова від європейської інтеграції, передача під контроль РФ енергетичних активів газотранспортної системи та підземних сховищ газу, виключення з міжнародної взаємодії в енергетичній сфері; на рівні РФ прогнозується повернення можливостей використання політичних та економічних засобів впливу для встановлення вигідних цін, отримання доступу до магістральних і внутрішніх розподільчих мереж країн–споживачів, при цьому надлишок транспортної інфраструктури через уведення в експлуатацію нових маршрутів постачання дозволить маніпулювати обсягами прокачування енергоносіїв та вивести труботранспортну систему України з експлуатації. У цілому європейська енергетична безпека залежатиме від двостороннього політичного діалогу між ЄС і Україною як споживачами енергоресурсів і РФ як монопольного постачальника [238].

В експертних дослідженнях Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова щодо проблем енергетичної співпраці Україна–ЄС визначено, що наразі стратегія ЄС не орієнтована на потенціал України як найважливішої енерголанки на сході інтеграційного утворення, хоча ЄС і залишається достатньо вразливим до енергетичної залежності від енергоресурсів РФ. З огляду на, що Україна має долучитися до європейського ринку на основі членства у Договорі про заснування Енергетичного Співтовариства, тому що зволікання може призвести до самоізоляції українського енергетичного ринку від енергетичного простору ЄС, а запровадження європейських енергетичних стандартів здатне знизити рівень політизації міждержавної взаємодії в енергетичній сфері та зменшити непрозорість українських енергетичних ринків. Отже, у перспективі очікується поглиблення інтеграції газового та електроенергетичного ринків України в енергетичний простір ЄС через

запровадження третього енергетичного пакету ЄС і мережі єврокодексів для електроенергетичних мереж, магістральних і розподільних мереж природного газу відповідно до Регламентів (ЄС) 713/2009, (ЄС) 714/2009, (ЄС) 715/2009. Для забезпечення національних інтересів України в європейській енергетичній сфері планується перегляд нинішнього статусу української газотранспортної системи, що дозволить мінімізувати наслідки від будівництва РФ обхідних безтранзитних систем експорту газу, лібералізації та інфраструктурної інтеграції газового ринку Європи, постачання скрапленого природного газу з Північної Америки, появи додаткових ресурсів в європейській газовій системі з Каспійського регіону, Центральної Азії, Ірану, норвезького арктичного морського сектору [239].

На думку вітчизняних експертів, помітний вплив на газовий ринок Європи матиме вирішення проблеми розробки покладів нетрадиційного газу, а також запровадження європейських програм з декарбонізації, тому для України важливо зберегти статус держави–транзитера російського газу до ЄС, забезпечити можливість реверсних поставок газу з Європи, здійснювати торговельні операції на східно–європейському газовому хабі і створити привабливе інвестиційне середовище на основі реалізації ініціатив щодо прозорості видобувних галузей [239]. Крім регулювання газової сфери, актуальним виявляється взаємодія України і ЄС у нафтовому секторі для створення стратегічного нафтового резерву відповідно до міжнародних стандартів і забезпечення прозорого функціонування української нафтової галузі [240].

У цьому контексті відзначимо розробки Національного інституту стратегічних досліджень, в яких йдеться про необхідність захисту національних інтересів України в Чорноморсько–Каспійському регіоні через активізацію взаємодії з ЄС, оскільки енергетичні проекти щодо диверсифікації енергоносіїв в Україну можуть бути реалізованими лише за активної участі інтеграційного об'єднання. Науковці відзначають, що для диверсифікації нафтових поставок можливим є створення євро–азійського нафтотранспортного коридору на основі українського нафтопроводу Одеса–Броди, тоді як для газових поставок – будівництво газопроводу білий потік, а також використання гідрату метану і

ресурсів сірководневої зони Чорного моря для отримання природного газу. Таким чином, для забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері рекомендовано разом з ЄС та США брати участь у розробці шляхів транспортування іранських вуглеводнів, будувати сховища скрапленого природного газу, а також розробити ефективні стратегії щодо залучення Казахстану та Туркменістану до українсько–європейського співробітництва [241].

Окремо як європейські, так і українські експерти звертають увагу на взаємодію України в енергетичному секторі з Вишеградською групою (Польщею, Угорщиною, Словаччиною і Чехією) з метою посилення регіональної енергетичної безпеки, що може бути забезпечена за умови координації урядами країн Вишеградської групи та України національної енергетичної політики з урахуванням енергетичних цілей ЄС, посилення взаємозв'язку з українською газотранспортною системою і забезпечення доступу ЄС до українських підземних сховищ газу через об'єднання з існуючими центрально–східноєвропейськими трубопроводами. Отже, якщо Україна стане повноцінним учасником європейського енергетичного союзу, то це дозволить перенести пункти передачі газу із західного на східний український кордон та переглянути газові контракти з ПАТ «Газпром» [242–245].

Наразі Європейська комісія ініціювала перегляд енергетичних контрактів держав–членів ЄС, підписаних з іншими країнами, та наголосила на уніфікації майбутніх енергетичних контрактів держав–членів ЄС для уникнення перспективного політико–економічного тиску з боку третіх країн, у перше чергу РФ. Ще одним кроком посилення енергетичної безпеки ЄС було створення зон регіональної безпеки постачання газу, зокрема до північно–західної регіональної зони увійшли Велика Британія та Ірландія; до північно–південної зони Західної Європи – Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Іспанія, Португалія; до південного газового коридору – Румунія, Болгарія, Греція; до центрально-східної регіональної зони – ФРН, Польща, Чехія, Словаччина; до південно-східної регіональної зони – Угорщина, Австрія, Італія, Словенія, Хорватія; до балтійського енергетичного ринку–1 – Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія; до

балтійського енергетичного ринку–2 – Швеція, Данія; до окремих регіональних зон належать Мальта та Кіпр (Лютый, 2016 р.). Очікується, що країни кожної регіональної зони будуть нести відповідальність за створення стратегічних запасів газу і розвиток міждержавної інфраструктури газопроводів, що у перспективі повинно привести до втрати РФ позицій монопольного постачальника енергоресурсів [246; 247].

Європейські фахівці наголошують, що для вирішення енергетичних проблем Україні та мінімізації негативних наслідків для енергетичної незалежності ЄС необхідно реформувати українську цінову енергетичну політику на рівні затвердження єдиної оптової ціни на газ для всіх споживачів, прирівняної до імпоротної ціни на газ. При цьому внутрішні потреби мають бути вирішені через розширення внутрішнього видобутку і реверсне постачання з ЄС [248]. Тоді як інтеграційне об'єднання зможе вирішити односторонню газову залежність через побудову трубопроводу з країн Центральної Азії, технічне оновлення інфраструктури, а також створення внутрішніх міжмагістральних з'єднань, сховищ скрапленого газу та резервів нафти [249].

Зауважимо, що серед перспектив енергетичного співробітництва Україна–ЄС можна виокремити подальшу гармонізацію нормативно–правової бази, а також створення політичних, економічних, технологічних і організаційних умов для реалізації спільної енергетичної стратегії. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна сформулювати такі авторські висновки щодо очікувань ЄС та України від співробітництва в енергетичному секторі, як:

- створення єдиного енергетичного ринку та приєднання України до Енергетичного союзу стане гарантією енергетичної безпеки як України, так і ЄС. Хоча вихід Великої Британії з ЄС може призвести до поглиблення сегментації європейського енергетичного ринку внаслідок посилення ролі франко–німецького тандему та деяких центрально–східних європейських країн щодо відновлення енергетичних взаємозв'язків з РФ і побудови газопроводу північний потік–2, а також ослаблення позицій США щодо постачання скрапленого газу до Європи на противагу економічно вигідним поставкам енергетичних ресурсів

трубопроводами. Таким чином, ЄС може втрати єдність позицій при реалізації зовнішньої енергетичної політики, що негативно вплине і на енергетичну незалежність України, для якої енергетична співпраця Центральна Азія–ЄС–Україна є важливою з огляду на потребу пошуку альтернативних шляхів імпорту вуглеводнів і зниження інвестиційних ризиків;

- побудова сприятливого інвестиційного клімату в Україні перш за все для європейських компаній дозволить знизити бажання європейських країн будувати нові трубопроводи з РФ, так як реалізація засад енергозберігаючої економіки в ЄС у короткостроковій перспективі може створити надлишок трубопровідної інфраструктури, що може призвести до загальноєвропейських економічних втрат. Тому спільне українсько–європейське будівництво інтерконекторів у нафтогазовій сфері дозволить об'єднати трубопровідну інфраструктуру і підвищити її безпекову та економічну ефективність; а будівництво терміналу скрапленого газу або створення в Україні газового хабу сприятиме частковій диверсифікації енергоресурсів і для країн Центрально–Східної Європи;

- завершення прийняття українських законів, спрямованих на впровадження нової моделі газового ринку, формування запасів нафти та нафтопродуктів, проведення корпоратизації державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», схвалення Державної цільової економічної програми розвитку атомно–промислового комплексу України на 2016–2020 рр., дозволить провести якісне реформування енергетичної сфери України, що стане запорукою інтенсифікації співпраці Україна–ЄС.

3.2. Енергетична складова двосторонньої співпраці України та США

Сучасний енергетичний вимір національних інтересів України спрямований на формування ефективного державного управління національною енергетичною системою через створення концептуальних засад енергетичної безпеки держави,

визначення основних напрямів енергетичної політики та покращення показників розвитку енергетики. Для досягнення поставленої мети політикум України посилює співпрацю з США в енергетичній галузі. Зауважимо, що до основних пріоритетів зовнішньої енергетичної політики США, на думку експертів, належить розробка і координація міжнародної енергетичної політики розвинених країн світу, оскільки США є найбільшим споживачем і виробником енергетичних ресурсів. Оновлені цілі зовнішньої енергетичної політики США викладено у Національній енергетичній стратегії 2014–2018 рр., в якій проголошено про підвищення енергетичної та економічної безпеки США через трансформацію науки, запровадження інноваційних технологій і вирішення ринкових проблем, зокрема енергетична політика США спрямована на подолання проблем забезпечення держави енергетичними ресурсами, підтримку ядерної безпеки та розвиток відновлюваних джерел енергії [250].

У цьому контексті США продовжать формувати глобальні і регіональні союзи для забезпечення як міжнародної, так і національної енергетичної безпеки, що може бути реалізовано через лібералізацію енергетичних ринків, зокрема на національному рівні планується прискорити процеси декарбонізації американської економіки, тоді як на міжнародному рівні – сприяти формуванню енергетичної безпеки союзників і партнерів, підвищити здатність союзників здійснювати незалежну зовнішню енергетичну політику через створення функціональної міжнародної системи управління енергетикою і здійснення політико–економічного впливу на традиційних виробників енергоресурсів. Тому вирішення проблем загострення українсько–російських відносин, а також подолання залежності ЄС від російських викопних видів палива стали пріоритетами сучасної зовнішньої енергетичної політики США. Зокрема, США сприятимуть розвитку шляхів постачання енергоресурсів з Центральної Азії та Перської затоки, оскільки розширення постачання вуглеводнів з цих регіонів дозволить нейтралізувати територіальні суперечки, сприяти інтеграції енергетичного ринку, полегшити доступу до поставок енергетичних ресурсів та усунути проблемні ділянки фізичної інфраструктури [251]. На думку дослідників,

реакція США та їхніх союзників на регіональні конфлікти залежить від наявності або відсутності енергетичного чинника, тому США намагаються контролювати основні держави–виробники енергетичних ресурсів для впливу на процеси формування цінової політики і тим самим забезпечувати власну не лише енергетичну, але і національну безпеку [109].

Тому серед пріоритетних питань міждержавної взаємодії Україна–США можна виділити активізацію міжнародної спільноти щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності України, посилення обороноздатності й енергетичної безпеки України, залучення міжнародної допомоги для реалізації політичних, економічних і соціальних реформ, а також зміцнення верховенства права в Україні. Зауважимо, що договірно–правова база українсько–американських відносин складає 144 міжнародні документи, з яких 128 чинних договорів. Серед головних політико–правових документів енергетичного співробітництва виокремимо такі, як хартія Україна–США про стратегічне партнерство, дорожня карта пріоритетів українсько–американського співробітництва, угода про гуманітарне і техніко–економічне співробітництво тощо. З метою забезпечення національних інтересів України нині триває активний процес узгодження низки двосторонніх проектів, що охоплюють пріоритетні напрями співробітництва, зокрема в політичній, енергетичній, науково–технічній та військовій сферах [252].

Започатковано енергетичне співробітництво України–США у 1994 р. підписанням документу «Загальні принципи забезпечення безпеки ядерних реакторів», в якому міжнародне співробітництво у галузі ядерної безпеки як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях визнано важливим рівнем забезпечення міжнародної та національної безпеки [253]. Продовженню співпраці сприяв державний візит в Україну 11–12 травня 1995 р. Президента США У. Клінтона, під час якого було наголошено на необхідності зміцнення українсько–американського партнерства з метою розвитку ключових галузей економіки України, серед яких виокремлено й енергетичну сферу. У результаті було підписано спільну заяву Президентів України та США, в якій йшлося про реалізацію спільних двосторонніх і багатосторонніх програм, спрямованих на

перебудову та реформування енергетичного сектору України і підвищення безпеки ядерних реакторів. Зокрема, Президент України підтвердив намір співпрацювати з країнами Великої сімки над проблемами національного енергетичного сектору, тоді як Президент США підтримав створення міжнародного дослідницького Центру ядерної безпеки та охорони навколишнього середовища для сприяння досягненню високого рівня ядерної безпеки [254]. Таким чином, на міждержавному рівні було оголошено про потребу поглиблення двосторонньої та багатосторонньої співпраці для реалізації ініціатив у галузі реформування енергетичного сектору України із залученням до цього процесу країн Великої сімки, що засвідчило про наявність міжнародних ініціатив, спрямованих на вирішення енергетичних проблем України.

Угода про співробітництво між Україною та США щодо мирного використання ядерної енергії (1999 р.) [255] стала логічним поглибленням українсько–американських енергетичних відносин, оскільки ефективне і безпечне використання ядерної енергії є одним з пріоритетів як міжнародної, так і національної енергетичної політики. Зокрема, підписання угоди дозволило започаткувати не лише двостороннє, але і багатостороннє співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії. У цьому контексті Україна та США домовились про проведення спільних досліджень щодо захисту навколишнього середовища від радіоактивного, хімічного і теплового забруднення у результаті мирної ядерної діяльності.

Окремо виділимо Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом США щодо технічної допомоги з боку Уряду США з питань реформування електроенергетичного сектору України (1999 р.) та Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом США щодо основних напрямів і цілей програми допомоги з боку Агентства міжнародного розвитку США (2002 р.), які були присвячені безпосередньо подоланню енергетичних проблем з метою забезпечення та підтримки національних інтересів України. Зокрема, у документах передбачалася підтримка діяльності Комітету Верховної Ради України з питань паливно–енергетичного комплексу, ядерної політики та

ядерної безпеки, спрямована на вдосконалення державної енергетичної політики; допомога у розвитку довготривалих партнерських відносин між енергетичними підприємствами України та США; допомога у зміцненні законодавчої бази для удосконалення інституційних можливостей Національної комісії регулювання електроенергетики України; підтримка щодо запровадження оптового ринку електроенергії; підвищення ефективності використання енергоресурсів і заходів енергозбереження на місцевому рівні, а також у промисловому секторі тощо [256].

Продовженням міжнародного енергетичного партнерства України–США стала спільна заява Президента В. Ющенка і Президента Дж. Буша–мл. 2005 р., в якій енергетика була визначена пріоритетом стратегічного двостороннього партнерства. У цілому на міждержавному рівні було визнано необхідність зміцнення міжнародної, регіональної та національної енергетичної безпеки, а тому зусилля держав мають бути спрямовані на підвищення ядерної безпеки, формування сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі, диверсифікацію джерел енергопостачання, створення прозорих умов функціонування ринку вуглеводнів, їх видобутку, продажу та транспортування, реалізацію потенціалу України в ядерній енергетиці [257].

Практичною реалізацією названих вище документів стало приєднання України до ініціатив США у сфері глобального партнерства в ядерній енергетиці (2007 р.), що дозволило українській державі долучитись до міжнародного технічного співробітництва, спрямованого на створення безпечних ядерних реакторів, забезпечення стабільності комерційного ринку ядерного палива, гарантування доступу до надійних джерел палива та послуг, пов'язаних з ядерно–паливним циклом. Ще одним прикладом двостороннього співробітництва стало укладання угоди з американською компанією Westinghouse, яка упродовж 2005–2009 рр. у рамках виконавчої угоди щодо кваліфікації ядерного палива для України здійснила постачання на українські атомні електростанції альтернативного ядерного палива, сумісного з паливом російського виробництва ТВЕЛ. Продовженням ініціативи щодо кваліфікації ядерного палива для України

та практичним втіленням національної політики диверсифікації джерел постачання енергоресурсів в Україну стало підписання у 2008 р. контракту на постачання паливних збірок ВВЕР-1000 для українських атомних електростанцій між Державним підприємством «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» та американською компанією Westinghouse Electric. Результатом українсько–американської співпраці стало постачання упродовж 2011–2015 рр. ядерного палива виробництва компанії Westinghouse для забезпечення щорічного планового перевантаження енергоблоків атомних електростанцій України [257].

Спільною заявою президентів України і США було започатковано оновлений стратегічний формат двосторонніх відносин, що сприяло підписанню Хартії про стратегічне партнерство (2008 р.), в якій йшлося також і про співпрацю в енергетичній сфері. Зокрема, Україна та США запланували тісно співпрацювати над відбудовою і модернізацією потужностей української газотранспортної інфраструктури, здійснити диверсифікацію та убезпечення українських джерел ядерного палива, що дозволило б зменшити залежність України від іноземних джерел ядерного палива та потужностей для їх збереження. Додамо, що у сфері поглиблення міжнародного співробітництва було створено двосторонню групу з питань енергетики, а також поглиблено тристоронній діалог з ЄС щодо посилення енергетичної безпеки [258]. При цьому головним українсько–американським міждержавним органом, діяльність якого спрямована на реалізацію положень хартії стала двостороння Комісія стратегічного партнерства, в якій співголовують Міністр закордонних справ України і Державний секретар США. Зауважимо, що комісія координує діяльність міжгалузевих політичних, економічних, безпекових, оборонних і науково–технічних механізмів, серед яких виокремлено і двосторонню взаємодію у сфері енергетичної та ядерної безпеки [259].

Перспективним напрямом двостороннього енергетичного співробітництва стало використання Україною американського досвіду щодо реалізації програм енергозбереження та розвитку альтернативної і відновлювальної енергетики. Зокрема, у 2008 р. відбувся візит в Україну Спеціального посланника з енергетичних питань в Євразії Державного департаменту США Р. Морнінгстара,

під час якого було обговорено проблеми двостороннього і багатостороннього співробітництва щодо забезпечення міжнародної, регіональної і національної енергетичної безпеки у зв'язку з поставками і транзитом російського природного газу, а також розглянуто питання будівництва сховища відпрацьованого ядерного палива [257].

На практиці двостороння співпраця в галузі ядерної енергетики була реалізована через розробку проекту будівництва американською компанією Holtec International центрального сховища відпрацьованого ядерного палива з Південноукраїнської, Рівненської та Хмельницької атомних електростанцій, що дозволило б уникнути політичних ризиків від монопольних російських послуг з переробки відходів ядерного палива. Зауважимо, що реалізація названого проекту хоча й можна назвати вагомими інвестиційним вкладом США в енергетичну галузь України, проте закон про будівництво центрального сховища відпрацьованого ядерного палива Верховна Рада прийняла лише у 2012 р., а виділення землі для об'єкту відбулось у 2014 р. [257; 260]. Таким чином, без будівництва такого сховища енергетичну незалежність України можна вважати частково обмеженою, що становить загрозу національним інтересам держави.

Наступними складовими українсько–американського енергетичного співробітництва стали забезпечення енергетичної безпеки України, покращення енергоефективності та диверсифікація джерел постачання. Зазначимо, що підписання дорожньої карти (2008 р.) [261] дозволило США та Україні інтенсифікувати енергетичне партнерство у рамках Двосторонньої робочої групи з питань енергетичної безпеки, а також започаткувати тристоронній діалог з енергетичних питань за участю України, США та ЄС. Оцінюючи подібні ініціативи, додамо, що за умови повноцінної реалізації принципів дорожньої карти Україна могла б отримати доступ до альтернативних джерел постачання ядерного палива та модернізувати муніципальні опалювальні системи з метою збільшення їхньої енергоефективності та зменшення залежності від імпортованого газу. Проте практична реалізація положень, підписаних угод щодо

забезпечення енергетичної незалежності України, розпочалась лише у 2014 р. і наразі ще триває.

Для поглиблення обміну експертними дослідженнями між Україною та США щодо оцінки та кваліфікації ресурсів сланцевого газу в Україні було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом США щодо ресурсів газу з нетрадиційних джерел (2011 р.). Зокрема, запровадження положень документу дозволить Україні покращити національний паливно–енергетичний баланс через диверсифікацію джерел постачання газу; залучити інвестиції та новітні технології у геологорозвідку і видобуток сланцевого газу в Україні; сприяти проектам в галузі розвідки та видобутку сланцевого газу, що може бути використано як основа для формування механізму державної підтримки реалізації проектів видобутку газу з усіх видів нетрадиційних джерел в цілому [262].

Відзначимо, що реформування енергетичного сектору України, модернізація газотранспортної системи та співпраця щодо освоєння нетрадиційних ресурсів стали наступними напрямом сучасного українсько–американського партнерства, що дозволить Україні провести процес модернізації національного енергетичного сектору та забезпечити захист національних інтересів держави. Названі напрями співробітництва були започатковані через підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом США щодо основних напрямів і цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку (2012 р.), зокрема у сфері енергетики країни взяли на себе зобов'язання сприяти підвищенню рівня енергетичної безпеки України через надання допомоги для зниження обсягів споживання газу у сфері комунального теплопостачання, запровадження програм співпраці на регіональному рівні, перетворення газового сектору України на законодавчо врегульовану і рентабельну структуру, реалізацію екологічних проектів тощо [263].

Упродовж 2014–2016 рр. відбулись не одноразові зустрічі високопосадовців України та США (Прем'єр-міністра України з Міністром енергетики США, голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України

з представниками Посольства США в Україні, державних службовців Міністерства енергетики та вугільної промисловості України та Міністерства енергетики США тощо), які стали продовженням українсько–американського діалогу щодо модернізації енергетичного сектору та досягнення Україною енергетичної незалежності. Практична реалізація енергетичного співробітництва між Україною та США відбувається нині через реалізацію проектів американського уряду та експертну допомогу за такими напрямками, як досягнення енергетичної безпеки України, поглиблення співпраці у сфері відновлюваної енергетики, удосконалення національного енергетичного та інвестиційного законодавства, залучення американських технологій для збільшення видобутку природного газу [264].

Наприклад, під час зустрічі Міністра енергетики та вугільної промисловості України із заступником Міністра енергетики і з питань чистого вугілля та управління викидами та заступником Міністра енергетики США з міжнародних справ відбулись додаткові консультації щодо зміцнення енергетичної безпеки України через надання допомоги у сфері кібербезпеки, атомної енергетики та ядерної промисловості [265].

Додамо, що український уряд активізував діяльність щодо реформування енергетичного сектору України, зокрема відбулось встановлення єдиної ціни на газ, що дозволить нарощувати власний видобуток; впровадження міжнародного стандарту щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях; нарощування ресурсної бази для сталого видобування природного газу; затвердження концепції впровадження механізмів стабільного фінансування заходів з енергоефективності через створення Фонду енергоефективності; сприяння демонополізації енергетичного ринку. США також висловили готовність поділитися досвідом щодо застосування технологій чистої енергетики та продовжувати співпрацю для забезпечення стійкості енергетичної системи України та розробки середньострокових планів [266]. У зв'язку з цим, у кінці липня 2016 р. відбулась зустріч голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України з радниками Офісу технічної допомоги Міністерства фінансів США, що

спеціалізується на наданні експертної допомоги міністерствам і відомствам країн з перехідною економікою. У цілому сторони домовились опрацювати можливі шляхи тісного співробітництва у сфері використання та правового регулювання рідкого біопалива, а також залучити американських експертів на засадах державно–приватного партнерства до реалізації проектів з відновлюваної енергетики [267].

Практичним проявом реалізації українсько–американської енергетичної співпраці стало створення Центру американо–українських відносин (2000 р.), що дозволяє обмінюватись не лише експертними думками, але й координувати прийняття рішень для поглиблення двосторонніх політичних, економічних і безпекових відносин. Нині з цією метою сформовано п'ять дискусійних майданчиків the UA Quest Roundtable Series, the UA Historical Encounters Series, the US-UA Security Dialogue Series, the UA-US Business Networking Forum Series та the US-UA Energy Dialogue Series, що відображають головні аспекти українсько–американського партнерства [268; 269]. Окремо виділимо діяльність форуму «Українсько–американський енергетичний діалог», що започаткований в 2005 р. для здійснення офіційних і неофіційних дискусій з енергетичних питань між урядовими, неурядовими та корпоративними акторами України і США. До теперішнього часу проведено п'ять таких форумів, зокрема, під час першого – відбувся обмін думками між представниками державного і приватного сектору України та США щодо перспектив поглиблення енергетичної співпраці у рамках представленої енергетичної стратегії України; під час другого – відбулись секційні тематичні засідання з питань нафти, газу, вугілля, гідроенергії, атомної енергетики та альтернативних видів палива, що дозволило оцінити існуючі енергетичні проблеми і запропонувати інноваційні рішення; під час третього українсько–американського енергетичного діалогу експерти висловили думку про започаткування ширшого трансатлантичного діалогу з питань енергетичної безпеки, що дозволило б розробити стратегію зменшення нафтової залежності та запровадити нові стандарти у сфері енергоспоживання, оскільки використання новітніх технологій енергетичних компаній США могло б дозволити Україні

покращити рівень національної енергетичної безпеки та знизити енергоємність вітчизняної економіки. У ході четвертого та п'ятого форумів було обговорено можливості запровадження американських інноваційних технологій сфері енергетики через залучення до співпраці таких компаній, як Cardinal Resources, AES, Northland Power, Holtec, Hunt Oil, Aspect Energy, Vanco, Chevron, ConocoPhillips, ExxonMobil, Shell, Westinghouse, Hitachi America, Inc., Allied Technologies Group, Halliburton, PFC Energy, Marathon Oil. Крім того, було розглянуто проблеми енергетичної безпеки України у контексті її євроінтеграційних прагнень. Нині відбувся шостий українсько–американський енергетичний діалог (серпень, 2016 р.), під час якого обговорили проблеми розвідки, видобутку і розподілу енергетичних ресурсів в Україні [270; 271].

На нашу думку, підвищення енергоефективності та досягнення енергетичної незалежності України є одними з пріоритетів енергетичного українсько–американського співробітництва, до чого вітчизняні експерти також додають такі національні інтереси, як посилення за допомогою США енергетичної безпеки України; розширення військово–технічної співпраці з США, що дозволить Україні у довгостроковій перспективі стати регіональним безпековим союзником США; проведення реформ за підтримки США та ЄС; збереження міжнародної координаційної ролі США щодо санкцій проти РФ; продовження фінансової підтримки України через міжнародні фінансові установи. Серед інтересів США щодо України, вітчизняні аналітики, виокремлюють збереження цілісності і стабільності в європейському регіоні, а також реформування та демократичний розвиток України як успішної моделі для інших країн. Відтак йдеться про регіональний вимір національних інтересів США, в якому Україна більше зацікавлена у розвитку економічних відносин з США, а ніж США з Україною, зокрема американські бізнес структури зацікавлені у можливості інвестувати в український аграрний сектор, енергетику та ІТ-технології [272].

Американські фахівці у сфері енергетичної безпеки Е. Чоу та С. Ладіслав, аналізуючи вплив енергетичного чинника на сучасну українську кризу, відзначають, що енергетична проблема співіснування України та РФ стали одним

з важливих аспектів загострення сучасних українсько–російських відносин, призвівши до перегляду Україною власних зовнішньополітичних пріоритетів. При цьому фахівці додають, що у короткостроковій перспективі Європа і Україна володіють обмеженим інструментарієм для зменшення власної енергетичної залежності, називаючи реверсне постання газу з Заходу на Схід і припинення переговорів про будівництво трубопроводу південний потік вимушеним політичним кроком, а не вирішенням нагальних проблем. Тоді як у середньо– та довгостроковій перспективі, вони виокремлюють декілька варіантів підвищення енергетичної безпеки Європи і України, зокрема: 1) постачання скрапленого природного газу з США та розширення імпорту газу з Норвегії, Алжиру та Катару. Проте додамо, що Україна не володіє технологіями передачі та отримання скрапленого природного газу, тому якщо для Європи американський скраплений газ може стати альтернативою за умови розвитку експортних потужностей, то українській державі доведеться провести відповідну реструктуризацію трубопроводів і сховищ; 2) збільшення Україною внутрішнього виробництва газу, що є відносно доступними і не вимагає інновацій, необхідних для нетрадиційного газу або морського видобутку; 3) скорочення споживання природного газу Європою і Україною через запровадження енергоефективних технологій. У цілому американські експерти рекомендують у короткостроковій перспективі надати фінансову підтримку Україні для вирішення енергетичних проблем, а у довгостроковій перспективі здійснити спроби заохочення реформування українського газового сектору, що дозволить здійснювати тиск на РФ і зменшити європейську енергетичну залежність [273].

Подібної думки дотримується і представник дослідницької служби Конгресу США В. Мореллі, який зазначає, що енергетична сфера є як важливим чинником розвитку українсько–російських відносин, так і рушійна сила економічного зростання України, тому щоб Україні для уникнення російських маніпуляцій щодо використання поставок енергоносіїв як політичної зброї доведеться різко скоротити загальне споживання енергії через підвищення цін на енергоносії та зменшення залежності від російського газу. Дослідник додає, що у

довгостроковій перспективі Україна могла б оновити закон щодо газового ринку, а також імпортувати газ з Азербайджану та Центральної Азії через запланований південний енергетичний коридор до Європи [274].

Американські дослідники вивчаючи проблеми українсько-американського енергетичного співробітництва розробили рекомендації для трансатлантичного співтовариства та українського уряду щодо подолання енергетичних викликів і загроз, що постали перед Україною, Європою та США внаслідок загострення відносин з РФ, зокрема, представник американського аналітичного центру Atlantic Council А. Аслунд у роботі «Забезпечення безпеки енергетичного сектору України» запропонував, щоб український уряд для підвищення енергетичної безпеки держави, ефективності використання енергії та національного добробуту, а також зниження рівня корупції і зміцнення державних фінансів здійснив [275]:

- уніфікацію цін на енергоносії через передачу їх регулювання незалежному органу для уникнення корупційних схем і збільшення економічної ефективності зі збереженням дотацій однієї третьої найбільш необхідних домогосподарств;

- реорганізацію ринків газу та електроенергії на основі законів про газовий ринок і про ринок електроенергії, що до цього часу повноцінно не діють;

- формування незалежного органу регулювання енергії, оскільки діючий залежить від рішень глави держави, тому рекомендовано переглянути його діяльність та запропоновано сформуванню оновлену структуру, що буде незалежно контролювати всі пов'язані з енергетикою природні монополії (природний газ, електроенергію, трубопровідні компанії, електричні мережі, комунальне опалення та залізниця), а також виконувати функції посередника між інтересами виробників, споживачів і державою;

- підтримку прозорості цін на газ через забезпечення точності вимірювання, що стимулюватиме економію енергії і сприятиме зростанню енергоефективності;

- стабілізацію системи оподаткування для незалежних вітчизняних і зарубіжних виробників нафти і газу, а також реорганізацію податкового земельного кодексу, дозволивши нафтовим і газовим компаніям купувати або орендувати землі сільськогосподарського призначення;

- реструктуризацію Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» через розподіл на незалежні дочірні компанії з виробництва та транспортування нафти і газу та приватизацію видобувних підприємств компанії. При цьому рекомендовано з огляду на потребу забезпечення національної безпеки України зберегти у державній власності зовнішні транспортні системи, хоча міжнародне приватне управління ними може у перспективі стати альтернативою державному;

- вдосконалення корпоративного управління державними енергетичними компаніями з боку кваліфікованих наглядових рад;

- скорочення, а у короткій перспективі повне припинення закупівлі газу з Росії через розширення постачання з Європи;

- упорядкування транзиту газу з Росії до Європи через відокремлення українського газового ринку від європейського з цією метою Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» має збільшити тарифи на транзит до ринкового рівня, а Антимонопольний комітет України накладити штраф на ПАТ «Газпром» за порушення правил конкуренції;

- припинення дії газової угоди з РФ від 19 січня 2009 р., оскільки він потребує якісної правової оцінки.

Пріоритетами взаємодії трансатлантичної спільноти (ЄС, США, МВФ, Світового банку) з Україною дослідник називає формування таких умов, за яких Україна зможе протидіяти недобросовісній діловій практиці РФ, а також здійснити внутрішнє реформування енергетичного сектору. Зокрема, А. Аслунд розробив такі рекомендації для трансатлантичної спільноти, як:

- сприяти закупівлі газу Україною від різних виробників, для того щоб ліквідувати геополітичну монополію РФ у цій сфері;

- надавати підтримку Україні у разі політичного тиску РФ у зв'язку з транзитом газу через її територію;

- не допустити послаблення енергетичної безпеки ЄС та втрати Україною транзитних можливостей постачання газу внаслідок будівництва трубопроводу північний потік–2;

- вивчити корупційну діяльність ПАТ «Газпром» у Європі та дати їй правову оцінку;
- сприяти реалізації третього пакету ЄС з питань енергетики в Україні для реформування національної енергетичної галузі;
- підтримати Україну в Арбітражному інституті Торгової палати Стокгольма, Світовій організації торгівлі та інших міжнародних інституціях у разі розгляду українсько–російських газових або майнових позовів [275].

Додамо, що ефективність двосторонньої взаємодії Україна–США і не лише в енергетичній сфері буде залежати від виборів Президента США, які пройдуть у листопаді 2016 р. Зокрема, кандидати на президентський пост від демократів Х. Клінтон і Б. Сандерс зауважують, що українсько–американські відносини будуть спрямовані на економічно–військову підтримку України, зміцнення взаємодії з НАТО та поєднання дипломатичних зусиль і санкцій щодо РФ. Кандидати на президентський пост від республіканців Т. Круз і М. Рубіо наполягатимуть на посиленні підтримки України через забезпечення летальною зброєю, зміцнення економіки, розширення двосторонніх торговельних відносин, розміщення систем ПРО в Європі та диверсифікацію енергетичних ресурсів. Тоді як інший представник від республіканців Д. Трамп вважає, що США потрібно відновити дружні відносини з РФ для об'єднання зусиль у боротьбі з угрупованням «Ісламська держава», тоді як допомогу у подоланні української кризи повинен здійснювати ЄС [276].

Для можливостей визначення перспектив розвитку енергетичного співробітництва Україна–США розглянемо позицію кожного з кандидатів у президенти, зокрема [276]:

- Х. Клінтон виступає за зниження залежності ЄС від російських енергоресурсів, посилення участі ЄС щодо розширення санкцій проти РФ, збільшення фінансової підтримки України за умови здійснення глибшого політико–економічного реформування, приєднання України до НАТО;
- Б. Сандерс обіцяє продовжити політику тиску на РФ через замороження російських активів та перешкоджання надходженню інвестицій, однак виступає

проти розширення НАТО, оголошуючи головними пріоритетами національної безпеки США боротьбу з угрупованням «Ісламська держава» та Північною Кореєю, тому вирішення проблем України у контексті російської агресії є мало перспективним;

- Д. Трамп висловлюється непослідовно щодо відносин США з Україною, заявляючи то, про налагодження відносин США–РФ, але без зняття економічних санкцій, то про перекладання на ЄС основної частини політико–економічної допомоги Україні;

- Т. Круз вважає, що реакцією США на загострення українсько–російських відносин має стати розміщення протибалістичних ракет у Польщі та Чехії, нарощення експорту скрапленого природного газу до ЄС, посилення санкцій проти РФ в енергетичній та фінансовій сферах, розширення торговельних відносин, зниження залежності України від енергетичних ресурсів і надання військової допомоги;

- М. Рубіо розробив стратегію щодо України та РФ, за якою США має сприяти відновленню контролю України над АР Крим і окупованими східними територіями, модернізації української економіки, наданню летального озброєння, замороженню російських активів і розширенню санкцій, тоді як безпека ЄС може бути забезпечена на основі здійснення постійної військової присутності США на континенті, посилення обороноздатності союзників по НАТО і підвищення допомоги Грузії та Молдові [276]. Хоча подібний американський план щодо європейської безпеки не підтримується франко–німецьким тандемом, що запропонували власну стратегію посилення обороноздатності ЄС на основі створення європейських військових сил.

На нашу думку, перспективи виконання кандидатами своїх передвиборчих програм після обрання на президентський пост залежатимуть як від можливостей розробити єдину зовнішньополітичну стратегію прийнятну для республіканців і демократів, так і від міжнародно–політичної ситуації та нових викликів і загроз національній безпеці США. До того ж передвиборчі промови можуть залишитись лише промовами, що будуть частково реалізовані, тому для України важливим

наразі є обрання на пост президента США особи, політична позиція якої щодо відносин Україна–США–ЄС–РФ є чіткою, однозначною та прогнозованою [277].

Проте українські аналітики відзначають, що електорат республіканців та демократів по-різному оцінюють участь США у вирішенні української кризи, зокрема 60 % прихильників республіканців на противагу 39 % виборцям демократів схильні підтримати постачання зброї до України, тоді як членство України в НАТО підтримують 71 % проти 59 % виборців. Тому було виокремлено два сценарії розвитку українсько–американських відносин залежно від того, хто стане наступним Президентом США. За умови реалізації першого сценарію відбудеться збереження економічної допомоги Україні з одночасним зниженням військової підтримки, часткове зняття санкцій і зближення РФ–США, ігнорування кримської та східноукраїнської проблем. За умови реалізації другого сценарію відбудеться зміцнення торговельних відносин Україна–США, налагодження диверсифікації поставок енергоресурсів, поглиблення взаємодії з НАТО, а також розширення санкцій проти РФ для повернення анексованих та окупованих територій Україні [276].

На основі оцінки перспектив розвитку українсько–американських відносин можна зробити авторські висновки, що:

- американський політикум розглядає двосторонню політичну, енергетичну та економічну взаємодію США з Україною переважно у контексті американсько–російських або американсько–європейських відносин і можливостей їх трансформації; тому допомога США–ЄС при вирішенні як української кризи, так і її похідної – енергетичної проблеми буде залежати не лише від коштів виділених на модернізацію України, але і від здатності українського уряду відстоювати національні інтереси;

- США та ЄС будуть і надалі поглиблювати співпрацю з Україною для поступової її інтеграції до європейського енергетичного ринку; сприяти зменшенню політичної, економічної та енергетичної залежності від РФ; підтримувати політико–фінансовими засобами реформування українського енергетичного сектору; здійснювати диверсифікацію постачання енергоресурсів

як до України, так і до ЄС; розробляти альтернативний план підвищення енергетичної безпеки України.

3.3. Українсько–російські відносини в енергетичній сфері

Українсько–російські енергетичні відносини ґрунтуються на транзиті енергоносіїв, що визначає рівень і глибину двосторонньої політико–економічної взаємодії. При цьому Україні не вдається повноцінно використовувати переваги держави–транзитера енергоресурсів внаслідок постійних трансформацій міжнародного, регіонального та внутрішнього енергетичного ринку, недосконалого управління економікою як в Україні, так і в РФ, непрозорості українсько–російської енергетичної сфери. Починаючи з 1990–х рр., постійною практикою ПАТ «Газпром» стало маніпулювання тарифами на транзит газу, що у такий спосіб робив економічно не вигідним імпорт на український газовий ринок неросійського палива для збереження власної монополії; збільшував заборгованість України за поставлені енергоресурси; блокував експорт каспійських нафтогазових ресурсів; посилював тиск на Україну для згоди уряду на приватизацію української газотранспортної системи [136].

Результатом такої українсько–російської взаємодії в енергетичній сфері стало посилення політичної, економічної та безпекової вразливості України, що призвело до формування залежності від РФ в галузі енергозабезпечення, зменшення існуючої інфраструктурної залежності РФ від України, зниження конкурентноздатності української продукції, непропорційного залучення західних і російських компаній до приватизації українських видобувних, транспортних і переробних підприємств у нафтогазовій галузі, а також до не завершення проекту Євразійського нафтотранспортного коридору для транспортування каспійської нафти та не вирішення проблем диверсифікації джерел енергоресурсного забезпечення України [136].

Таким чином, на початку 2014 р. потреба забезпечення Україною національних інтересів в енергетичній сфері стала однією з причин загострення двосторонніх відносин. Наразі до сфери національних інтересів України належить вибудова рівноправного енергетичного партнерства на рівні Україна–РФ–ЄС, формування конкурентного міжнародного і регіонального середовища в енергетичній сфері, приєднання РФ до Європейської енергетичної хартії, лібералізація російського енергетичного ринку та здійснення справжньої диверсифікації енергетичних ресурсів.

Додамо, що на початку 2000–х рр. українські фахівці вказували на загрози національним інтересам України в енергетичній сфері у контексті двосторонньої взаємодії з РФ. Зокрема, науковці визначили, що зовнішня енергетична політика РФ є дворівневою, тобто на першому рівні здійснюється постійний тиск на політичне керівництво країн СНД щодо передачі у власність російських компаній газотранспортної інфраструктури як плати за борги або підприємств нафтопереробки та нафтохімії під зобов'язання збільшити поставки нафти, тоді як на другому рівні продовжується формування диверсифікованої системи магістральних трубопроводів і терміналів РФ, щоб зменшити залежність поставок від нафтогазотранспортної інфраструктури пострадянських країн. На їх думку, такі підходи відповідали лише інтересам Росії, яка намагалась змусити Україну відмовитися від власної енергетичної політики, наслідком чого стало зростання стратегічної енергетичної залежності України від РФ, заморожування проекту Євроазійського нафтогазотранспортного коридору (Одеса–Гданськ) та отримання провідних позицій в українській нафтопереробці та нафтохімії [136]. На нашу думку, нині Україна має модернізувати власну газотранспортну систему, але вже без залучення РФ, зберегти статус транзитної держави за рахунок залучення європейських та американських фінансових активів, а також провести внутрішнє реформування енергетичного сектору [278].

У цілому українсько–російські відносини включають взаємини на політичному, економічному та гуманітарному рівнях, що закріплено низкою міжурядових документів, при цьому двостороння взаємодія в нафтогазовій галузі

наразі відзначається кризовістю та одночасною залежністю як від політичних, так і від економічних чинників внаслідок агресивної політики РФ щодо України. Зауважимо, що договірно–правова база українсько–російських відносин складає 358 міжнародних документів, що регулюють торговельно–економічну, енергетичну, науково–технічну, гуманітарну і правоохоронну сфери. Зауважимо, що реалізація низки документів суттєво ускладнена загостренням двосторонніх відносин після анексії РФ частини території України – АР Крим, тому енергетичне співробітництво Україна–РФ регулюється 26 спільними документами, зокрема [279]:

- у енергетичному секторі підписано угоду про співробітництво щодо розвитку паливно–енергетичних комплексів України та РФ (1994 р.);
- у сфері поставки і транзиту газу підписано угоди про поставки природного газу і його транзит через територію України (1992 р.), співробітництво щодо розвитку нафтової і газової промисловості (1993 р.), співробітництво в сфері судового газотурбобудування (1993 р.), експорт російського природного газу в Україну і його транзит через територію України в європейські країни (1994 р.), про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розщеплювальні матеріали (1997 р.; набуття чинності 1999 р.), гарантії транзиту російського природного газу територією України (2000 р.), додаткові заходи щодо забезпечення транзиту природного газу територією України (2001 р.), умови резервних поставок і оплати російського природного газу в Україну в 2001 р. (2000 р.; набуття чинності 2002 р.), стратегічне співробітництво в газовій галузі (2002 р.), заходи щодо забезпечення стратегічного співробітництва в газовій галузі (2004 р.), а також меморандум з питань врегулювання взаємовідносин між Україною і РФ у газовій сфері (2000 р.), протокол між Державною митною службою України та Державним митним комітетом РФ про взаємодію при проведенні митного контролю за енергоносіями (2002 р.), контракт між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» про обсяги та умови транзиту природного газу через територію України на період з 2009 до 2012 рр. (2009 р.), щодо закупівлі–продажу природного газу в 2009–2012 рр.; доповнення до контракту

між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» про купівлю–продаж природного газу на період між 2009–2019 рр., доповнення до контракту між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» про об'єми та умови транзиту газу через територію України у 2009 – 2019 рр. (2010 р.);

- у сфері електроенергетики підписано угоди про спільне виробництво парогазових установок для теплових електростанцій (1992 р.) та про заходи щодо забезпечення паралельної роботи Об'єднаної енергетичної системи України та Єдиної енергетичної системи РФ (2012 р.), а також меморандуми про співробітництво в галузі електроенергетики між Міністерством палива та енергетики України і РАО «ЄЕС Росії» (2001 р.), співробітництво між Державним підприємством «Енергоринок», Державним підприємством зовнішньоекономічної діяльності «Укрінтеренерго» і ВАТ «ІНТЕР ПАТ ЄЕС» (2010 р.);

- у сфері атомної енергетики підписано угоди про науково–технічне і економічне співробітництво в галузі атомної енергетики (1993 р.), обмін інформацією і співробітництво в сфері регулювання безпеки при використанні ядерної енергії в мирних цілях (2002 р.), а також контракт між НАЕК «Енергоатом» та ВАТ «ТВЕЛ» щодо постачання ядерного палива на українські атомні електростанції (2010 р.), меморандум між Міністерством енергетики і вугільної промисловості України і Державною корпорацією з атомної енергії «Росатом» про інтеграцію і співробітництво в галузі використання атомної енергії у мирних цілях (2012 р.).

Для виокремлення перспектив розвитку українсько–російських відносин в енергетичній сфері проаналізуємо причини та наслідки двосторонніх енергетичних протистоянь. Зокрема, українсько–російське енергетичне протистояння 1993–2004 рр., пов'язане з погрозами ПАТ «Газпром» щодо припинення постачання газу в Україну через заборгованість по оплаті, на що українська сторона відреагувала погрозою перекриття транзитних шляхів до Європи. Результатом стало погодження України обміняти частину своїх кораблів Чорноморського флоту на списання 800 млн дол газового боргу (вересень 1993 р.). Після роз'єднання енергетичних системи України та РФ відбулося

підписання першої двосторонньої газової угоди (1994 р.) з терміном дії до 2005 р., в якій було заборонено реекспорт російського газу з території України, проте дозволено покривати газові борги України за рахунок будівельних замовлень ПАТ «Газпром». Внаслідок виникнення чергової української заборгованості за газ у 1995 р. РФ зажадала передачі частини майнових прав на українські газопроводи і нафтопереробні підприємства, проте сторони домовились про розробку графіку погашення боргів за газу. Упродовж 1995–2009 рр. українсько–російські енергетичні відносини вирішувались на рівні промислово–фінансової корпорації «Єдині енергетичні системи України», при цьому корпорації–посередники «Республіка», а згодом «Ітера», займались українсько–туркменістанським газовим проектом за безпосередньої підтримки РФ як держави–транзитера. З 1998 р. поряд з названими компаніями на українському енергетичному ринку за ініціативи уряду з'являється національна акціонерна компанія «Нафтогаз», до компетенції якої віднесено імпорт газу до України, його транзит через територію України, а також національний видобуток енергоносіїв. Додамо, що у міжурядовій газовій угоді 2001 р. було зафіксовано ціну на російський газ для України, а також прописано процедуру повернення українського боргу через облігації, що мали погашатися Україною упродовж 2004–2013 рр. [280; 281].

Чергове українсько–російське енергетичне протистояння 2005–2006 рр. відбулось після Помаранчевої революції (2004 р.), в ході якої Україною було обрано європейський зовнішньополітичний вектор, що призвело до посилення російського енергетичного тиску на Україну і зниження конкурентоспроможності українських металургійних компаній через подорожчання газу. До того ж у грудні 2005 р. закінчився міждержавний договір України з Туркменістаном, а разом з ним і угода з РФ щодо транзиту туркменського газу. У результаті чого на початку січня 2006 р. відбулось короткотривале призупинення постачання газу для України та зниження – для Європи, що призвело до підписання нового договору. Таким чином, з 2006 р. відбулось розділення умов постачання газу, зокрема окремо визначено ціну за транзит енергоресурсів територією України та за постачання для внутрішнього споживання, при цьому головним посередником на

українському газовому ринку стала компанія РосУкрЕнерго, а РФ – єдиним монополістом–постачальником вуглеводневих енергоресурсів [280; 281].

Внаслідок не підписання річного контракту про постачання газу до України розпочалось наступне українсько–російське енергетичне протистояння 2008–2009 рр., що призвело до переходу української газотранспортної системи в автономний режим та забезпечення транзиту до Європи власними ресурсами. Зауважимо, що продовженням протистояння стало підписання українсько–російських газових угод 2009 р., за яким передбачалося перейти до прямих поставок від ПАТ «Газпром» до НАК «Нафтогаз», ліквідувати РосУкрЕнерго як компанію–посередника, зафіксувати сталу формулу визначення ціни на російський газ залежно від світової ціни на нафту і нафтопродукти, а також запровадити умову «бери або плати», що зобов'язало Україну викуповувати 41,6 млрд куб м газу на рік у РФ, одночасно з умовою «постачай або плати», за якою ПАТ «Газпром» зобов'язувався транспортувати через Україну не менше 120 млрд куб м газу. У результаті в 2010 р. відбулось підписання харківських угод, що дало Україні знижку на російський газ на 100 дол в обмін на продовження терміну базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі до 2042 р. Отже, середньорічна ціна російського газу для України у 2009 р. становила 228 дол за 1000 куб м, тоді як у 2012 р. склала 440 дол 1000 куб м з урахуванням знижки. При цьому борг України за газ зріс внаслідок не виконання умови 2009 р. «бери або плати» за недобір газу [280; 281].

Загострення українсько–російських відносин упродовж 2014 р. внаслідок обрання Україною євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу, на нашу думку, призвели до масштабного енергетичного протистояння, в якому, крім традиційних учасників Україна–ЄС–РФ, задіяні й інші міжнародні актори такі, як США і Канада як потенційні експортери скрапленого природного газу до Європи та Азійсько–Тихоокеанського регіону, а також Китай як споживач російських або американських нафтогазових ресурсів. Результатом низки внутрішньополітичних подій, що відбулися в Україні в кінці 2013 та початку 2014 рр., стала поява терміну «українська криза», яка призвела не лише до зовнішньополітичних,

економічних та енергетичних змін у взаємодії України з ЄС та РФ, але й до перегляду міждержавного співробітництва країн Заходу та їх союзників з РФ, відновлення двосторонніх відносин США–Куба та зняття санкцій з Ірану.

Додамо, що у результаті запровадження санкцій проти РФ у зв'язку з анексією АР Крим російський уряд у 2015 р. прийняв рішення про коригування енергетичної стратегії на період до 2035 р. для забезпечення стратегічного розвитку російського енергетичного сектору відповідно до нових завдань і державних пріоритетів, що було пояснено тим, що більшість країн намагаються диверсифікувати енергетичну структуру, розвивати не вуглеводневі джерела енергії і використовувати нетрадиційні види палива. Таким чином, російські експерти відзначають, що уповільнення зростання попиту на імпорту вуглеводнів і поява нових виробників вуглеводнів з Перської затоки, Бразилії, Австралії, Центральної Азії, а також Північної Америки, яка до 2020 р. може відмовитись від імпорту і перетворитись на нетто–експортера скрапленого природного газу, значно звужують ринкові ніші для РФ [282].

Російські аналітики відзначають також, що перспективи нарощування енергетичного експорту РФ у європейському напрямі будуть звужуватися внаслідок зменшення попиту, а можливий приріст в азійському напрямі обмежений через брак експортної інфраструктури і потреби масштабних інвестицій в її розвиток, до цього можна додати зростання вартості капіталу та обмеження доступу до зовнішніх інвестицій та технологій через введення санкцій щодо РФ. Отже, у видимій перспективі російська зовнішня енергетична політика буде спрямована на збереження і зміцнення позицій країни на світовому енергетичному ринку, зниження ризиків і підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності російських компаній паливно–енергетичного комплексу, сприяння диверсифікації напрямів російського енергетичного експорту та оптимізації його товарної структури [282].

Зокрема, в енергетичній стратегії РФ до 2035 р. заплановано вирішення таких зовнішньополітичних завдань в енергетичній сфері, як: сприяння розвитку нових форм міжнародного енергетичного бізнесу через зміцнення позицій

російських компаній за кордоном, а також іноземних компаній з істотною російською часткою, включаючи доступ до зарубіжних ринків енергоресурсів і кінцевого енергоспоживання; удосконалення механізмів координації зовнішньої енергетичної політики РФ з іншими акторами енергетичних ринків для забезпечення стабільних і передбачуваних умов співпраці; формування спільного ринку енергоносіїв Євразійського економічного союзу на основі запровадження загальних принципів регулювання енергетики. Для реалізації окреслених завдань буде розширено напрями енергетичного співробітництва з країнами–учасницями Євразійського економічного союзу, СНД, ЄС, ШОС, БРІКС, АСЕАН; з країнами Чорноморського, Каспійського та Арктичного регіонів, Північної Америки, Латинської Америки, а також іншими міжнародними організаціями; проведено конструктивний діалог з ЄС щодо участі РФ у процесах трансформації європейського газового ринку для забезпечення взаємного врахування інтересів та з азіатськими споживачами російських енергетичних ресурсів [282].

Для реалізації окреслених завдань щодо забезпечення національних інтересів РФ російські науковці запропонували стратегію під назвою *Razvitie* (2015 р.), що, на їх думку, дозволить трансформувати євразійський простір під російські вимоги. Тобто роль РФ зводиться не до капіталізації її транзитного потенціалу, а до формування нової генерації суспільного багатства на основі спільного розвитку всіх цивілізаційних центрів, що є сусідами Росії. У перспективі планується створити платформу транс'євразійського поясу за участю ЄС, РФ, Китаю, Японії, Індії, Республіки Кореї, Казахстану, України, Білорусі, країн СНД; платформу транслатиноамериканського поясу за участю Бразилії, Колумбії, Чилі, Перу, Аргентини; євразійсько-американського поясу для з'єднання Аляски (США) з Чукоткою (РФ); трансфріканського поясу за участю ПАР, Анголи та інших країн континенту [283]. На нашу думку, поглиблення трансконтинентального співробітництва має відбуватись на засадах забезпечення рівноправної участі міжнародних акторів, тоді як у російському варіанті співпраці окреслено лише провідну роль РФ без урахування зовнішньополітичних інтересів інших учасників.

Крім того, для забезпечення національних інтересів РФ у сфері енергетики також передбачається активізація перемовин щодо закріплення міжнародно-правового балансу інтересів експортерів, імпортерів і транзитерів енергоресурсів, а також політико-економічної підтримки російського експорту технологій і послуг ядерно-енергетичного сектору; створення сприятливих податкових, тарифних і митних умов для диверсифікації експорту РФ; сприяння у придбанні російськими компаніями міжнародних енергетичних активів у сфері видобутку, переробки і збуту, а також їх участі в міжнародних інфраструктурних проектах для розширення експортно-імпортних операцій у галузі традиційної та «зеленої» електроенергії; забезпечення міжнародно-правового оформлення зовнішнього кордону континентального шельфу РФ у Північно-Льодовитому океані для освоєння морських нафтогазових ресурсів; координація енергетичної політики РФ з перспективними планами і стратегіями інших учасників енергетичних ринків [282].

На нашу думку, РФ спробує і надалі використовувати монопольне становище щодо володіння та виробництва енергоресурсів для здійснення тиску як на Україну, так і на ЄС. Оскільки сумарні запаси блакитного палива, за даними Російського Федерального агентства з надрокористування, оцінюються приблизно у 65 трлн куб м, а щорічні об'єми видобутку газу становлять близько 600 млрд куб м, з яких для внутрішніх потреб РФ використовує близько 430 млрд і експортує 170 млрд. Додамо, що у 2012–2014 рр. РФ разом з Саудівською Аравією розділяли перше та друге світові місця щодо видобутку нафти, включаючи газовий конденсат (відповідно 12,7 та 12,9 % від світового видобутку 2014 р.), при цьому Росія була другою за експортом нафти. За видобутком природного газу РФ (19,6 % у 2013 р., 16,7 % у 2014 р.) поступалася лише США (21,4 % світового видобутку у 2014 р.), проте займала перше місце за експортом газу. Щодо видобутку вугілля РФ займала шосте місце (4,3 %), а за обсягами експорту – третє, тоді як в ядерній енергетиці лідирували США (33,1 % світового виробництва), а РФ посідала третє місце (7,1 %) [282; 284].

Зазначимо, що активній участі РФ у світовому енергетичному ринку сприяють російські нафтогазові корпораціями – ПАТ «Газпром нефть», ПАТ «Газпром», ВАТ «Транснефть», ПАТ «Лукойл», державна компанія АТ «Зарубежнефть», компанія з державним контрольним пакетом акцій ПАТ «НК «Роснефть», які переважно монополюють виробництво, транспортування та переробку нафти і природного газу в країнах Центрально–Східної Європи, Близького Сходу, Південно–Східної Азії та Латинської Америки; в галузі енергетики відзначимо діяльність ПАТ «Интер РАО ЕЭС», що постачає електроенергію до Фінляндії, Білорусії, Литви, Грузії, Азербайджану, Казахстану, Китаю і Монголії; у сфері атомної енергії відзначимо роботу державної корпорації «Росатом», що здійснює повний цикл виробництва і постачання атомної енергії по всьому світу [284]. Виходячи з чого, можемо стверджувати, що саме зовнішня енергетична політика є вагомою складовою міжнародного співробітництва РФ та пов’язана з процесами прийняття зовнішньополітичних рішень в державі. Відзначимо також, що українсько–російські відносини у сфері енергетики до 2015 р. ґрунтувались на майже одноосібному експорті російських енергоресурсів до України та ЄС, а Україна виступала імпортером і транзитером їх до країн ЄС (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Пропускна здатність експортних газопроводів РФ до Європи,
млрд куб м за рік

ГАЗОПРОВІД	ПОТУЖНІСТЬ	НАПРЯМ ЕКСПОРТУ
через Україну		
Оренбург–Західний кордон (Ужгород)	26	Словаччина, Чехія, Австрія, ФРН, Франція, Швейцарія, Словенія, Італія
Уренгой–Ужгород	28	
Ямбург–Західний кордон (Ужгород)	26	
Долина–Ужгород – 2 гілки	17	
Комарно–Дроздовичі – 2 гілки	5	Польща
Ужгород–Берегово – 2 гілки	13	Угорщина, Сербія, Боснія
Хуст–Сату-Маре	2	Румунія
Ананьїв–Тирасполь–Ізмаїл,	26	Румунія, Болгарія, Греція,

ГАЗОПРОВІД	ПОТУЖНІСТЬ	НАПРЯМ ЕКСПОРТУ
Шебелинка–Ізмаїл – 3 гілки		Туреччина, Македонія
Всього через Україну:	142	
через Білорусію		
Ямал–Європа (Торжок–Кондратки–Франкфурт/Одер)	33	Польща, ФРН, Нідерланди, Бельгія, Велика Британія
Кобрин–Брест	5	Польща
Всього через Білорусію:	38	
С.Петербург–Фінляндія – 2 гілки	6	Фінляндія
Блакитний потік (проектна потужність)	16	Туреччина (можливі поставки до Греції, Македонії)
Північний потік (проектна потужність)	55	ФРН, Франція, Чехія та інші
ДІЮЧІ ГАЗОПРОВІДИ ВСЬОГО:	257	
Нові проекти		
Турецький потік – 2 гілки	31,5	західний кордон Туреччини
Північний потік–2	55	Велика Британія, ФРН, Франція, Чехія та інші
Ямал–Європа–2	15	Польща, Словаччина, Угорщина та інші
Нові газопроводи всього:	101,5	
ЗАПЛАНОВАНА ПОТУЖНІСТЬ ВСЬОГО:	358,5	
ЗАПЛАНОВАНИЙ ОБСЯГ ЕКСПОРТУ В 2020-2025 рр.:	158	

Джерело: [285].

З 2014 р. український уряд намагається мінімізувати політичну складову енергетичної взаємодії Україна–РФ через ініціювання перегляду контрактів щодо постачання газу в Україну та транспортування російського газу до європейських споживачів. У результаті чого НАК «Нафтогаз України» та ПАТ «Газпром» звернулись до Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольма, Швеція щодо перегляду контракту на постачання газу в Україну і визнання недійсними деяких положень контракту купівлі–продажу газу (рішення очікується в грудні 2016 – січні 2017 р.), а також щодо контракту на транзит газу (рішення очікується в березні 2017 р.). Додамо, що реверсне постачання газу з ЄС дозволяє позбутись

Україні критичної залежності від поставок російського газу, зокрема у 2015 р. близько 63 % газу було отримано з європейського напрямку і лише 37 % – з РФ, що, на думку експертів НАК «Нафтогаз України», дозволяє підвищити ліквідність українського ринку, його інтегрованість з європейським ринком та загальну енергетичну безпеку держави [286].

Зауважимо, що переглянута енергетична стратегія РФ зорієнтована на будівництво нових експортних нафтогазотранспортних коридорів до країн Азії, безтранзитних енерготранспортних систем, морських енергетичних терміналів на сході, північному заході і півночі держави, що, на нашу думку, є загрозою національним інтересам України, оскільки зменшується завантаженість наявних українських систем транспортування вуглеводнів, знижується стабільність та безперебійність їх функціонування, постають нові виклики перед енергетичною безпекою як України, так і країн Центрально–Східної Європи. При цьому і нині російська сторона схильна використовувати енергоресурси та трубопроводи як інструмент політичного впливу, що дестабілізує як вуглеводневі потоки за напрямом Схід–Захід, так і перешкоджає стабільності функціонування трубопровідної інфраструктури транзитних країн, і передусім України.

Погодимося з вітчизняними експертами, що інтерес Росії до української газотранспортної системи і підземних сховищ газу буде і надалі залишатись відносно високим, оскільки така інфраструктура потрібна для забезпечення повноцінної ролі диспетчеризації газових потоків у періоди пікового попиту, що не може бути забезпечено жодним з пропонованих маршрутів газопроводів в обхід України [287]. Загрозами національним інтересам України у цьому випадку може бути різке падіння видобутку газу в РФ внаслідок виснаження родовищ Західного Сибіру та неспроможності реалізувати Ямальський і Штокманівський проекти, що призведе до відсутності можливостей заповнювати існуючу трубопроводну систему України; відмова ЄС збільшувати імпорт російського газу через заміщення його на американський та арабський скраплений природний газ, розробку європейського сланцевого газу; критичне зростання трубопровідних

потужностей РФ на противагу різкому зниженню рівня їх наповнення, що дозволить маніпулювати обсягами, напрямками і цінами поставок.

Вітчизняні експерти вважають, що російська енергетична політика спрямована на реалізацію поглинального сценарію розвитку сфери енергетики на пострадянському просторі. Підтвердженням цього стала Білорусь, що передала РФ 100 % контроль над «Белтрансгазом», тому Україна має максимально деполітизувати питання транспортування газу та висловити однозначну позицію щодо експлуатації української газотранспортної системи з урахуванням власної економічної вигоди. Крім цього, створення надмірного профіциту трубопровідних потужностей у російського постачальника може знизити граничний рівень функціональності газотранспортної системи України особливо за умови зниження споживання в Європі. Зокрема, перший мінімум – межа нульової рентабельності, нижче якої газотранспортна система працюватиме у збитковому режимі, тоді як другий мінімум – технологічна межа, нижче якої система не зможе виконувати функцію подачі газу під високим тиском. Зауважимо, що газ українського видобутку транспортується в загальному потоці імпортованого та транзитного газу, а тому падіння обсягів подачі транзитного газу автоматично призведе до проблем з подачею газу власного видобутку. У цілому газотранспортна система може стабілізуватися лише за умови переведення її в автономну роботу в реверсному режимі з низьким тиском, з урахуванням чого орієнтовна гранична межа для України приблизно становить 60 млрд куб м за рік [287].

Таким чином, створення Росією диверсифікованої системи експорту газу може призвести до формування постійно діючого механізму тиску на ту чи іншу країну через загрозу обмеження або припинення постачання енергоресурсів, наприклад, наявна система трубопроводів, довгострокових контрактів та мережі російських дочірніх компаній в енергетичній сфері дозволяє РФ маніпулювати процесами енергопоставок до країн Центрально–Східної Європи та ФРН, що становить загрозу як регіональній, так і національній енергетичній безпеці [288]. Тому для подолання окреслених явищ у 2016 р. ЄС запусив будівництво трансадриатичного газопроводу, що дозволить країнам Центральної та Південної

Європи диверсифікувати джерела поставок газу, хоча аналітики відзначають, що не існує гарантій, що новий трубопровід буде повністю завантажений. На противагу ПАТ «Газпром» до кінця 2019 р. планує запуснути газопровід північний потік-2 до ФРН і розпочинає перемовини щодо проекту «Посейдон» (газопровід до Греції через Чорне море з потужністю 12 млрд куб м), розрахований на Італію як другого європейського споживача російського газу після ФРН [289]. Проте пропускна здатність функціонуючих гілок трубопроводів обмежена і при розриві поставок через Україну обсяг пропозицій російського газу знизиться, чим може скористатись Норвегія або США, що готові продавати його за ціною нижче собівартості з метою розвантажити внутрішній ринок. Тому Україна має здійснити спробу утримати європейський газовий ринок, оскільки втрата кожного поставленого кубометра призведе до політико-економічних поступок [290].

Зауважимо, що звичним явищем українсько-російських відносин й понині залишаються «газові війни», коли у період пікових холодів будь-яке зменшення тиску в газотранспортній системі могло спричинити недоотримання палива кінцевими споживачами, РФ навмисно на кілька днів удавалася до припинення закачування палива в українську систему, мотивуючи це небажанням України переходити на ринкові механізми ціноутворення на газ. РФ звинувачувала Україну у відборі газу, призначеного для європейських споживачів і формуючи тим самим негативний імідж за кордоном, що змушувало Україну тривалий час домовлятися і йти на поступки, балансуючи між РФ та ЄС. На авторський погляд, Україні необхідно сформувати такі політико-економічні умови, за яких можна буде забезпечити рівноправність підходів до реалізації двостороннього співробітництва та зменшити енергетичну залежність української держави. Тому зовнішня енергетична політика України повинна базуватися на встановленні енергетичної безпеки, що передбачає зменшення з подальшою ліквідацією залежності від постачання енергоресурсів із-за кордону, а на рівні українсько-російських відносин має відбутись скорочення споживання російського газу через

диверсифікацію постачання та запровадження енергозберігаючої господарської діяльності [291].

В умовах збереження тенденцій до зменшення енергозалежності ЄС та продовження застосування до Росії європейсько–американських санкцій упродовж 2017–2019 рр. прогнозується збереження жорстких обмежень доступу російських компаній до світового ринку капіталу, що призведе до зниження економічного розвитку держави. Тому російські науковці запропонували декілька сценаріїв для розробки параметрів федерального бюджету на 2017–2019 рр., які були схвалені на засіданні уряду в квітні 2016 р. [292], зокрема прогноз соціально–економічного розвитку Росії складається з трьох варіантів – базового, цільового та консервативного. Додамо, що базовий сценарій розвитку держави взято за основу при плануванні бюджету на 2017–2019 рр., при цьому показники базового та цільового сценаріїв в енергетичній сфері співпадають (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зовнішні умови формування сценаріїв розвитку економіки РФ (2008–2019)

	варіанти	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
		звіт								прогноз			
світові ціни на нафту Urals, дол / барр	Б.,Ц.*									40	40	40	40
	К.	94	61	78	109	111	108	98	51,2	25	25	25	25
ціни на газ (середньоконтрактні, включаючи країни СНД), дол/тис куб м	Б.,Ц.									152,5	160,1	152,1	168,2
	К.	355	249	271	339	346	342	314	225,6	127,2	88,5	96,2	104,2
ціни на газ (далеке зарубіжжя), дол/тис куб м	Б.,Ц.									159,2	167,2	159,1	174,8
	К.	409	286	311	382	389	387	346	245,4	132,9	91,4	99,5	108,3
світ	Б.,К., Ц.	2,8	0,0	5,4	4,2	3,4	3,3	3,4	3,1	3,2	3,4	3,4	3,4
США	Б.,К., Ц.	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	1,5	2,4	2,4	2,2	2,4	2,6	2,7
ЄС	Б.,К., Ц.	0,4	-4,5	2,0	1,6	-0,8	-0,3	0,9	1,5	1,5	1,4	1,6	1,6
Китай	Б.,К., Ц.	9,6	9,2	10,4	9,3	7,8	7,7	7,3	6,9	6,5	6,2	6,0	5,9

	варіан ти	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	Ц.												
експорт нафти, млн тонн	Б.,Ц.	243,1	247,6	250,5	244,3	240	236,6	223,5	244,5	243	241,2	244,2	247,2
	К.									238,5	232,7	233,7	234,7
експорт природного газу, млрд куб м	Б.,Ц.	195,4	168,3	177,9	189,8	178,7	196,4	174,3	185,4	184	189,9	191,4	191,4
	К.									184	188,7	190	189,4
експорт скрапленого природного газу, млн тонн	Б.,Ц.	0,0	3,8	10,7	10,3	9,6	11,8	9,2	9,6	10	11,2	16	16
	К.									10	11,2	11,2	16
експорт нафтопродуктів, млн тонн	Б.,Ц.	118	124,5	133,1	132,1	138,2	151,7	165,3	171,5	170	163	155,5	147,5
	К.									170	167,5	163	158,5
видобуток нафти, млн тонн	Б.,Ц.	488	494,3	505,3	512,4	518,7	520,6	525	533,2	538	535	533	532
	К.									533	529	526	524
видобуток газу, млрд куб м	Б.,Ц.	664	582,7	649	670,8	654,7	667,6	639,2	633,4	641	654	667	676
	К.									640,3	645	653	665

* – базовий (Б.), цільовий (Ц.) та консервативний (К.) сценарії розвитку;

Джерело: [292].

Зауважимо, що базовий сценарій розвитку РФ характеризується збереженням консервативних тенденцій зміни зовнішніх чинників енергетичної сфери при збереженні традиційної бюджетної політики. Зокрема, виходячи з помірної динаміки формування цін на нафту марки Urals на рівні 40 дол за барель у 2016–2019 рр., російські експерти визначають федеральний бюджет Росії як дефіцитний до 2019 р. Причинами цього називають скорочення нафтогазових доходів, що потребуватиме підвищення ефективності державних витрат, тому заплановано щорічне скорочення бюджетних витрат на 5 %. Крім того, для збереження економічного розвитку держави буде проведена додаткова мобілізація

можливих ресурсів через залучення внутрішніх і зовнішніх запозичень та приватизації державного майна [292]. У цільовому сценарії експерти планують перетворити економіку РФ на інвестиційну модель розвитку, хоча і зазначають, що зростання інвестицій у 2017 р. також не досягне темпів, необхідних для динамічного зростання через інерційність інвестиційного процесу та обмеженість фінансування. Разом з тим, починаючи з 2018 р., внаслідок зниження відсоткової ставки і створення сприятливих умов для кредитування бізнесу, може бути реалізовано декілька інвестиційних проектів, що дозволить активізувати економічне зростання і підвищити ефективність економіки до 4,5 % у 2019 р. [292].

У рамках консервативного сценарію планується, що розвиток економіки РФ буде відбуватись в умовах низької динаміки цін на нафту і природний газ, зокрема передбачається, що середньорічна ціна на нафту в 2016 р. знизиться до 25 дол за барель і стабілізується на цьому рівні до 2019 р. Тому з урахуванням низьких цін на нафту і високе коливання курсу рубля основні макроекономічні показники в 2016 р. будуть мати негативну динаміку: зниження ВВП – до 2,1 %, падіння інвестицій – до 9,4 %, посилення інфляції у порівнянні з базовим варіантом – до 9 %, подальше падіння доходів і зниження рівня життя населення. Тоді як у 2017 р. експерти прогнозують стабілізацію економіки РФ з уповільненням темпів падіння до 0,4 %, а в 2018–2019 рр. намічається тенденція сталого зростання на рівні 0,7–1,6 %. При цьому внаслідок низької ціни на нафту може відбутись зниження нафтогазових доходів федерального бюджету, що призведе до збільшення дефіциту федерального бюджету, масштабного вичерпання доступних бюджетних фондів і збільшення державного боргу, а тому для балансування федерального бюджету з 2017 р. відбудеться скорочення витрат на 10 % [292].

Виходячи з окреслених тенденцій економічного розвитку РФ, основою якого є пряма взаємозалежність між цінами на вуглеводні та динамікою державного зростання, російські фахівці стверджують, що наразі можна прогнозувати зниження видобутку російських вуглеводнів у 2019 р. до 532 млн тонн через зниження видобутку нафти в Західному Сибіру, компенсувати яке

видобутком в Східному Сибіру і Тимано-Печорській провінції не вдасться. Серед причин зниження економічного розвитку держави і зменшення динаміки видобутку вуглеводнів називають також відсутність в РФ необхідних компетенцій для реалізації шельфових і технічно складних проектів, а також обмеження імпорту обладнання та технологій для їх реалізації. Тому об'єм видобутку природного газу в 2016 р. оцінюється російськими фахівцями на рівні 641 млрд куб м, а у 2019 р. – на рівні 676 млрд куб м внаслідок зростання внутрішнього споживання газу в РФ [292].

Реалізація країнами ЄС політики енергозаощадження для зменшення залежності від імпорту російського газу та заміщення його внутрішніми енергоресурсами призведе до скорочення експорту в порівнянні з 2015 р., при цьому постачання російського газу в Україну упродовж планового періоду оцінюються не вище 11 млрд куб м. Додамо, що в умовах обмеження споживання газу і неповного використання наявних потужностей інвестиції ПАТ «Газпром» в розробку родовищ у 2016 р. зменшаться, тому формування Якутського центру газовидобутку може стати альтернативою диверсифікації газових потоків до Східної Азії, перш за все Китаю. Таким чином, основним проектом, що забезпечуватиме прогнозований обсяг видобутку, може бути газопровід «Сила Сибіру», що пройде територією Іркутської області, Республіки Саха (Якутія), Амурської області, Єврейської автономної області і Хабаровського краю та дозволить доставляти газ споживачам Далекого Сходу Росії і Китаю. У цілому загальна протяжність газопроводу складе близько 4 000 км, а проектна продуктивність – 61 млрд куб м газу за рік [292].

Виходячи з прогнозів економічного розвитку РФ та політико–економічної залежності держави від експорту енергоресурсів можна очікувати реалізацію перманентного або ситуативного співробітництва між Україною та РФ не лише на рівні енергетики, але й на політичному рівні. При цьому збереження санкцій ЄС і США щодо Росії призведе до зниження темпів інноваційного розвитку країни, що позначиться на всіх сферах життєдіяльності та активізації азійського зовнішньополітичного вектору.

Так як енергетичні ресурси використовуються РФ як один з інструментів ведення гібридної війни проти України, а енергетична інфраструктура стала об'єктом іноземного ураження, вітчизняні аналітики вважають, що український уряд має напрацювати комплекс заходів щодо зниження негативних наслідків та запровадження асиметричних заходів. Тому важливо переглянути контракти щодо постачання російського газу до України, розробити єдиний українсько–європейський підхід щодо взаємодії з РФ, а також повернути українські нафтогазові активи у Криму, Чорному та Азовському морях. Перспективи двосторонньої співпраці в енергетичній сфері були також визначені вітчизняними експертами, зокрема запропоновано: мінімізувати енергоресурсну залежність України через трансформацію міждержавної взаємодії, а не її інтенсифікацію; запровадити європейське енергетичне законодавство в Україні для запобігання нав'язування РФ непрозорих підходів в енергетичному секторі; скорити імпорт російських енергоресурсів; створити стратегічні резерви нафтопродуктів, газу, вугілля, ядерного палива для підвищення опірності України при російській енергетичній блокаді. Серед практичних заходів щодо можливостей здійснення двосторонньої взаємодії Україна–РФ з огляду на національні інтереси української держави було запропоновано [293]:

- у нафтогазовій сфері продовжити реверсне постачання газу з ЄС через Польщу, Словаччину та Угорщину; сприяти використанню плавучої установки для зберігання і регазифікації природного газу для постачання скрапленого газу до України з чорноморського регіону; інтегрувати українську газотранспортну систему до європейської енергетичної мережі; залучити європейських та американських інвесторів до управління українською газотранспортною системою; реформувати НАК «Нафтогаз України»; укласти договори з державами–членами ЄС щодо транзиту російського газу територією України з перенесенням точки прийому газу на український східний кордон;

- у вугільній сфері організувати постачання імпортного вугілля;

- у сфері атомної енергетики посилити співпрацю з США для диверсифікації джерел ядерного палива;

- у сфері енергоефективності провести незалежний аудит сектору видобутку вуглеводнів; запровадити національні проекти щодо скорочення споживання природного газу за допомогою використання альтернативних джерел енергії та підвищення рівня загально національного енергозаощадження; здійснити перехід до ринкової ціни на газ для усіх споживачів; розділити функції з продажу і розподілу електричної енергії.

У контексті запровадження формату «обмеженого партнерства» у політичній, економічній та енергетичній взаємодії Україна–РФ також було розроблено пропозиції для Європейського Союзу, який може тиснути на Росію внаслідок майже моноорієнтації російського енергетичного експорту на європейський ринок, що забезпечує поповнення валютно резервних запасів країни. Тому ЄС може прийняти рішення про скорочення та заміщення імпорту російського газу, нафти, нафтопродуктів і вугілля; заморозити будівництво атомних енергоблоків російської конструкції на території країн–членів ЄС; ініціювати перевірку російських державних енергетичних і приватних трейдерських компаній з офшорною реєстрацією щодо дотримання європейського законодавства. При цьому скасування санкцій щодо РФ, на думку українських фахівців, можливе лише за умови постійного моніторингу прикордонних газовимірювальних станцій для контролю за рухом газових потоків, призначених на експорт до ЄС; демонополізації російського енергетичного сектору Росії і допуску незалежних виробників на зовнішні ринки; забезпечення вільного транзиту центрально–азійського газу до ЄС територією Росії; повернення РФ до формату Договору Енергетичної Хартії [293; 294].

Відзначимо, що у короткотривалій перспективі РФ намагатиметься зберегти монопольні позиції постачальника вуглеводнів до Європи через дестабілізацію каспійського, центрально-азійського регіонів та Близького Сходу для зриву диверсифікації постачання енергетичних ресурсів до ЄС і встановлення прямого чи опосередкованого контролю над альтернативними маршрутами. Тому, незважаючи на погіршення економічного стану, РФ здійснить спроби реалізувати газотранспортні проекти турецький потік і північний потік–2 в обхід України та

Словаччини як головних ланок коридору Сибір–Європа; зашкодити будівництву транскаспійського газопроводу для туркменського газу; не допустити реалізації проєктів транзиту енергоресурсів з Близького та Середнього Сходу через Сирію; контролювати або дестабілізувати Азербайджан як альтернативного постачальника газу, Алжир як конкурента, що освоєє нові сахарські вуглеводневі родовища, Саудівську Аравію як потужного актора світового нафтового ринку, а також Казахстан для анексії Атирауської області, в якій зосереджені основні міжнародні нафтовидобувні проєкти країни; встановити контроль над західним сектором Арктики, не виключаючи окупації архіпелагу Шпіцберген, що офіційно належить Норвегії [293; 294].

На основі проведеного аналізу можна сформулювати авторські висновки щодо перспектив взаємодії України та РФ в енергетичному секторі, що безпосередньо залежить від успіхів українського уряду в сфері реформування енергетичного сектору, а також підтримки цих процесів ЄС та США, зокрема:

- середнє положення України щодо РФ та ЄС дозволяє за умови збереження політико–економічної незалежності проводити українській державі активну зовнішню енергетичну діяльність;

- економічне послаблення РФ може бути використано для проведення конструктивних перемовин в енергетичній сфері на рівні Україна, ЄС і РФ, так як продовження санкційного режиму призведе до не уможливлення модернізації як російського енергетичного сектору, так і економіки загалом, до чого необхідно додати погіршення екологічної ситуації внаслідок тривалого недотримання стандартів захисту навколишнього середовища; як результат можна очікувати зниження можливостей РФ нарощувати виробництво енергетичних ресурсів через скорочення потужностей родовищ, зниження цін на нафту і газ та реалізацію ЄС енергозберігаючих програм;

- зниження російського енергетичного тиску на світовий ринок з перспективою мінімізації впливу на регіональному європейському та центрально–азійському рівні, що безпосередньо пов'язано з гнучкістю та ефективністю зовнішньополітичної діяльності США на Близькому Сході та в Центральній Азії,

або навпаки очікування ескалації внутрішньополітичних конфліктів в країнах Кавказу, Центральної Азії та Близького Сходу, ініційованих РФ для зриву енергетичних поставок до ЄС;

- можлива внутрішня активізація РФ інвестиційних резервів для розвитку ядерної та вугільної галузей, а також побудови сучасних гідроелектростанцій і розширення інфраструктури постачання всіх видів енергоресурсів, що дозволить державі позбутись односторонньої залежності від експорту вуглеводнів, при цьому Україна має модернізувати відповідно до європейських стандартів власну енергомережу, щоб убезпечитись від можливого оновленого енергетичного тиску з боку Російської Федерації.

Висновки до Розділу 3

Тенденції енергетичного співробітництва України та ЄС ґрунтуються на потребі забезпечення власної енергетичної безпеки для подолання російської монозалежності у сфері постачання енергетичних ресурсів, тому перспективними напрямками співпраці можна назвати формування спільного ринку електроенергії та газу, забезпечення можливостей приєднання України до європейської енергомережі, створення за європейським зразком органів регулювання енергетичного ринку України, стимулювання інвестицій в паливно–енергетичний сектор України. Встановлено, що сучасна взаємодія України та ЄС пов'язана також з необхідністю стабілізації та диверсифікації енергопостачання, що виходить із закріплення правових норм формування та управління стратегічними запасами вуглеводневих ресурсів. Тому Україна та ЄС й надалі будуть здійснювати політику, спрямовану на підвищення відкритості даних щодо енергозабезпечення та запасів енергоресурсів, створення системи моніторингу енергопостачань, підвищення безпеки енергетичної транспортної інфраструктури,

а також оновлення структури енергетичного балансу з урахуванням розвитку ядерної енергетики.

Енергетична складова двосторонньої співпраці України та США можна вважати більш вузько профільною, проте не менш важливою для відновлення Україною власної енергетичної незалежності. Хоча відзначимо, що сучасний американський політикум розглядає двосторонню політичну, енергетичну та економічну взаємодію США з Україною переважно у контексті американсько–російських або американсько–європейських відносин і можливостей їх трансформації, а тому американська підтримка при вирішенні як української кризи, так і її похідної – енергетичної безпеки буде залежати не лише від американської фінансової допомоги, виділеної на модернізацію України, але і від здатності українського уряду відстоювати національні інтереси.

Перспективи розвитку українсько–російських відносин в енергетичній сфері залежать від умов формування такої політико-економічної ситуації, за якої можна буде забезпечити рівноправність підходів до реалізації двостороннього співробітництва та зменшити енергетичну залежність української держави. Тому зовнішня енергетична політика України має ґрунтуватись на встановленні енергетичної безпеки, що передбачає зменшення з подальшою ліквідацією залежності від постачання енергоресурсів із-за кордону, а на рівні українсько–російських відносин має відбутись скорочення споживання російського газу через диверсифікацію постачання та запровадження енергозберігаючої господарської діяльності.

Зокрема, у короткостроковій перспективі можна очікувати збереження РФ майже монопольного становища щодо постачання енергоресурсів на європейський та опосередковано український ринок, а тому трубопровідна інфраструктура може використовуватись як інструмент здійснення політичного впливу як на Україну, так і на ЄС, а також як чинник дестабілізації нафтогазових потоків зі сходу на захід. Тоді як у довгостроковій перспективі очікується економічна стагнація РФ, що не дозволить розвивати фінансово затратні проекти оновлення російського енергетичного сектору, при цьому Україна та ЄС мають

можливість диверсифікувати постачання енергетичних ресурсів через розвиток ядерної енергії, використання альтернативних джерел енергії, технологічну модернізацію енергетичного сектору для видобування сланцевого газу, оновлення транспортної та зберігаючої інфраструктури.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження енергетичного виміру національних інтересів України та з'ясування тенденцій і перспектив енергетичної взаємодії України з ЄС, США та РФ у сучасній системі міжнародних відносин зроблено такі висновки:

1. Сучасний міжнародний енергетичний простір характеризується високим рівнем політико–енергетичної нестабільності внаслідок ескалації енергетичних міждержавних протистоянь за невідновлювані енергетичні ресурси. У рамках міжнародно–політологічного дискурсу сформувався декілька концептуальних підходів до характеристики взаємодії політичних акторів в енергетичній сфері щодо захисту власних зовнішньополітичних інтересів, зокрема неореалістський, неоліберальний, конструктивістський, міжнародний політекономічний, неомарксистський та міждисциплінарний. При цьому представники зазначених підходів підкреслюють, що енергетичний чинник став невід'ємною складовою сучасних міжнародних відносин, що ґрунтується переважно на національних інтересах і балансі сил та має конфліктний або неконфронтаційний характер.

Аналіз енергетичного виміру міжнародних відносин уможливив зміни наукових напрямів щодо розуміння сутності взаємозв'язку між національними інтересами та енергетичною політикою, безпекою й економікою. Встановлено, що конфліктогенність відносин між експортерами та імпортерами енергетичних ресурсів є найбільшою загрозою для національних інтересів держави. Потреба диверсифікації джерел спонукає держав–імпортерів до встановлення багатосторонніх енергетичних відносин, що може спричинити загрозу для інтересів інших міжнародних акторів, а поява нових суб'єктів у сфері енергетичної політики може змінювати енергетичний ринок та впливати на його перерозподіл. Водночас створення ефективних міжнародних та регіональних механізмів співробітництва дозволить трансформувати світову енергетичну систему та подолати конфронтацію міжнародної взаємодії.

2. Політико–економічний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері виявляється у формуванні рівноправної міжнародної взаємодії; зниженні рівня енергетичної залежності через унеможливлення політичного тиску в енергетичній сфері та забезпечення надійності постачання енергоносіїв; дотриманні норм і стандартів захисту навколишнього середовища; сприянні зниженню кризового функціонування енергетичного сектору України.

Встановлено, що зовнішня і внутрішня енергетична політика України характеризується суперечливістю розвитку і невикористанням власного потенціалу, тому що держава, володіючи унікальним геостратегічним положенням для постачання енергоресурсів, не змогла здійснити належної модернізації енергетичного сектору, реформувати національні енергетичні ринки і модернізувати політику енергопостачання та споживання.

Виявлено, що зовнішня енергетична політика України спрямована на формування механізму щодо надання енергетичних послуг для розвитку ефективної взаємодії між Україною та ЄС в енергетичній сфері, диверсифікацію маршрутів і джерел енергопостачання для реалізації проектів з країнами Каспійського регіону та Центральної Азії, способів постачання, технологій отримання та використання енергетичних ресурсів неросійського виробництва, а також залучення зовнішніх інвестицій для оновлення національної енергетичної інфраструктури. Внутрішня енергетична політика України зосереджена на запровадженні ринкового механізму ціноутворення на енергоресурси, забезпеченні функціонування незалежних національних регуляторів енергетичних ринків, розширенні використання внутрішніх енергетичних ресурсів України та підвищенні енергоефективності національної економіки.

3. Безпеково–інформаційний чинник національних інтересів України в енергетичній сфері забезпечується через розширення міжнародної співпраці, уникнення конфліктогенності багатосторонньої або двосторонньої взаємодії, зниження рівня енергетичної залежності держави, забезпечення надійності енергопостачання, гарантування дотримання екологічних норм і стандартів, а також запровадження міжнародних стандартів для захисту національного

кіберпростору. Енергетична дестабілізація України упродовж 2014 р. призвела до проблеми використання наявного потенціалу і збільшення вітчизняного видобутку вуглеводнів і вугілля та зменшення енергетичної залежності від РФ, що у перспективі дозволило б досягти національної енергетичної незалежності.

Аргументовано, що причинами низького рівня енергетичної безпеки української держави є незавершеність повноцінного політико–правового, технологічного, економічного та інформаційного реформування енергетичного сектору, захоплення РФ енергетичних об'єктів і ресурсів АР Крим, а також продовження воєнних дій на сході України, що призвело до блокування поставок енергоресурсів та пошкодження енергетичної інфраструктури. Вважаємо, що наразі важливим залишається захист національних інтересів України через зменшення рівня енергетичних загроз або їх попередження, оскільки повне усунення небезпеки в енергетичній сфері держави поки що є мало ймовірним.

Для забезпечення національних інтересів України в енергетичній сфері з урахуванням політико–економічних і безпеково–інформаційних чинників уряд держави на практичному рівні закладає підґрунтя для енергетичної інтеграції України з ЄС у першу чергу через об'єднання інфраструктури України, Польщі, Словаччини та Угорщини, а також визначення США та Норвегії як альтернативних постачальників вуглеводнів до України. Водночас Азербайджан, Туркменістан, Казахстан та Іран розглядаються українським політикумом як потенційні постачальники енергетичних ресурсів. Крім цього, Туреччину можна визначити як країну, що впливає на шляхи постачання енергетичних ресурсів внаслідок територіальної юрисдикції проток Босфор і Дарданелли та будівництва трансадриатичного трубопроводу до Європи, при цьому РФ та Білорусь продовжують залишатись країнами–постачальниками енергетичних ресурсів до України.

4. Серед перспектив енергетичного співробітництва Україна–ЄС можна виокремити подальшу гармонізацію нормативно–правової бази, а також створення політичних, економічних, технологічних, організаційних і комунікаційних умов для реалізації спільної енергетичної стратегії. Встановлено,

що серед очікувань ЄС та України від співробітництва в енергетичному секторі можна виокремити: 1) створення єдиного енергетичного ринку та приєднання України до Енергетичного союзу, хоча вихід Великої Британії з ЄС може призвести до поглиблення сегментації європейського енергетичного простору та втрати єдності позицій європейських країн при реалізації спільної зовнішньої енергетичної політики, що негативно вплине і на енергетичну незалежність України; 2) формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні для європейських компаній, що дозволить заблокувати підтримку будівництва нових трубопроводів з РФ, оскільки реалізація засад енергозберігаючої економіки в ЄС у короткостроковій перспективі може створити надлишок трубопровідної інфраструктури; 3) завершення процесу формування українського законодавства дозволить здійснити якісне реформування енергетичної сфери України та інтенсифікувати співпрацю Україна–ЄС.

5. Розвиток енергетичного двостороннього співробітництва на рівні Україна–США здійснюється у два етапи: на першому етапі планується надання фінансової підтримки Україні для вирішення енергетичних проблем, а на другому – модернізація українського газового сектору для зменшення європейської енергетичної залежності від РФ. З'ясовано, що США разом з ЄС будуть поглиблювати співпрацю з Україною для її поступової інтеграції до європейського енергетичного ринку; сприяти зменшенню політичної, економічної та енергетичної залежності від РФ; підтримувати політико–фінансовими засобами реформування українського енергетичного сектору; забезпечувати диверсифікацію постачання енергоресурсів як до України, так і до ЄС; розробляти альтернативний план підвищення енергетичної безпеки України.

У зв'язку з невизначеністю зовнішньополітичного курсу США після президентських виборів 2016 р. експерти прогнозують два сценарії розвитку двостороннього співробітництва, зокрема може відбутися або збереження політики економічної допомоги Україні з одночасним зниженням військової підтримки, часткове зняття санкцій з РФ, ігнорування кримської та східноукраїнської проблем; або зміцнення торговельних відносин Україна–США,

налагодження диверсифікації поставок енергоресурсів, поглиблення взаємодії з НАТО, а також розширення санкцій проти РФ для відновлення територіальної цілісності України.

6. На основі проведеного аналізу можна сформулювати авторські висновки щодо перспектив взаємодії України та РФ в енергетичному секторі, що безпосередньо залежить від політики українського уряду в сфері реформування енергетичного сектору, а також підтримки цих процесів з боку ЄС і США. Серединне положення України щодо РФ та ЄС дозволяє за умови збереження політико–економічної незалежності української держави проводити активну зовнішню енергетичну політику в умовах поточного економічного послаблення РФ, зниження можливостей Росії нарощувати виробництво енергетичних ресурсів і зниження цін на вуглеводні.

Також можна прогнозувати або зниження російського енергетичного тиску на світовий ринок з перспективою мінімізації політичного впливу на європейському та центральноазійському рівні, що безпосередньо пов'язано з гнучкістю зовнішньополітичної діяльності США на Близькому Сході та в Центральній Азії, або навпаки очікувати ескалацію внутрішньополітичних конфліктів в країнах Кавказу, Центральної Азії та Близького Сходу, ініційованих РФ для зриву енергетичних поставок до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Береза А. Н. Юридические технологии обеспечения энергетической безопасности современной России : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 23.00.02 / А. Н. Береза ; Рост. юрид. ин-т МВД РФ – 22 с.
2. Чиж А. Влияние энергетических проблем на международные отношения в начале XXI в. / А. Чиж // Журнал международного права и международных отношений – 2014. – № 2 – с. 32-37
3. Жизнин С. Энергетическая дипломатия России: экономика, политика, практика. / С. Жизнин – М. : ООО «Ист Брук», 2005. – 640 с.
4. Глобальная энергетика и геополитика (Россия и мир) / под ред. Ю. К. Шафраника – М. : ИД «Энергия», 2015 – 88 с.
5. Шевцов А.І. Енергетична незалежність. Шляхи та ціна забезпечення [Електронний ресурс]. / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний // Національний інститут стратегічних досліджень, 2002. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm>
6. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї [Електронний ресурс]. // Закон N 89/98-ВР. – 06.02.98 – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_056/page
7. Закон України Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 39 – с. 351 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
8. Боровский Ю. Исследования энергетики в теории международных отношений / Ю. Боровский, К. Трачук // Международные процессы. – 2015. – Том 13, № 4 – с. 86-98
9. Войтович Р. Глобальний інтерес та його виклики реалізації національного інтересу [Електронний ресурс]. / Р. Войтович // Національна академія державного управління при Президентові України. – 2007. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07vrvgni.htm>

10. Мазурець Ю. О. Трансформація поняття «національні інтереси» в теоріях та концепціях за умов глобалізації / Ю. О. Мазурець // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2015. – Вип. 124, Ч. I. – с. 37–43
11. Braun S. Theoretical aspects of international security and peacebuilding process. / S. Braun – New Delhi : Manohar Publications, 2010. – 228 p.
12. Morgenthau, Hans J. Politics among nations. The struggle for power and peace. / Hans J. Morgenthau – McGraw-Hill Education, 2005. – 752 p.
13. Kissinger, H. Diplomacy. / H. Kissinger – New York : Simon & Schuster, 1994. – 912 p.
14. Waltz Kenneth Neal Theory of International Politics / Kenneth Neal Waltz – Waveland Press, 2010. – 251 p.
15. Емелин К. Н. Особенности внешнеполитической стратегии Польши в обеспечении энергетической безопасности : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.04 / К. Н. Емелин ; С.-Петерб. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2014. – 144 с.
16. Moran D. Energy Security and Global Politics: The militarization of resource management. / D. Moran, J. Russell – New York : Routledge, 2009. – 245 p.
17. Wilson B. Maritime Energy Security [Електронний ресурс]. / B. Wilson // NATO Centre of Excellence Defence Against Terrorism. Advanced Research Workshop Book. – Ankara : IOS Press, 2012 – 11 p. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2229989
18. Черненко Е. Ф. Энергетическая дипломатия в орбите энергетической безопасности / Е. Ф. Черненко // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Международные отношения. – 2010. – № 3. – С. 17–41
19. Деденкулов А. В. Проблема энергетической безопасности в начале XXI в.: вызовы и возможности / А. В. Деденкулов // Вестник МГИМО-Университета. – Вып. № 1 (28) / 2013. – с. 241–249
20. Kowalski J. Mapa zagrożeń bezpieczeństwa energetycznego RP w sektorach ropy naftowej i gazu ziemnego / J. Kowalski, J. Kozera // Bezpieczeństwo Narodowe. – 2009. – № 9-10. – s. 301-302

21. Косов Ю. Глобальная энергетическая и экологическая безопасность в условиях современного экономического кризиса / Ю. Косов, В. Маллон // Балтийский регион. – 2010. – № 1 (3). – с. 27–38

22. Мишин В. Е. Новые измерения безопасности в начале XXI века [Электронный ресурс]. / В. Е. Мишин // Университетские чтения – 2008. – Режим доступа: https://pglu.ru/upload/iblock/2a4/uch_2008_xiii_00041.pdf

23. Buzan B. Security: a new framework for analysis/ by Barry Buzan, Ole Waever, Japp de Wilde. – 1998. – 239 p.

24. Belyi Andrei V. Transnational Gas Markets and Euro-Russian Energy Relations / Andrei V. Belyi. – Palgrave Macmillan, 2015. – 217 p.

25. Елибаева А. Е. Шанхайская Организация Сотрудничества и Европейский Союз: региональные комплексы энергетической безопасности / А. Е. Елибаева ; БВ020200 – Международные отношения Диссертация на соискание ученой степени доктора философии. – Республика Казахстан, Алматы, 2014 – 204 с.

26. Dannreuther R. International relations theories: energy, minerals and conflict [Электронный ресурс]. / R. Dannreuther // Polinares. – 2010. – № 8. – 24 p. – Режим доступа: http://www.polinares.eu/docs/d1-1/polinares_wp1_ir_theories.pdf

27. Nincic Donna J. Maritime Piracy: Implications for Maritime Energy Security [Электронный ресурс]. / Donna J. Nincic // Journal of Energy Security. – February, 2009. – Режим доступа: http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=180:maritime-piracy-implications-for-maritime-energy-security&catid=92:issuecontent&Itemid=341

28. Buchanan F. R. Resource nationalism and the changing business model for global oil / F. R. Buchanan, S. T. Anwar // The Journal of World Investment & Trade – Leiden : Brill, 2009. – Vol. 10. – p. 241-253

29. Vivoda V. Resource Nationalism, Bargaining and International Oil Companies: Challenges and Change in the New Millennium [Электронный ресурс]. / V. Vivoda // New Political Economy. – Vol. 14. – Issue 4. – 2009. – Режим доступа: http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/10072/36408/1/65345_1.pdf

30. Stanislaw Joseph A. Power play: Resource nationalism, the global scramble for energy, and the need for mutual interdependence [Электронный ресурс]. / Joseph A. Stanislaw // Deloitte Center for Energy Solutions, 2009. – 32 p. – Режим доступа: http://expertosenred.olade.org/wp-content/uploads/sites/3/2014/07/IE005-us_er_Power PlayResource-Nationalism_theGlobalScramble_forEnergy WEB_240209.pdf

31. Carter Jimmy The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress. [Электронный ресурс]. / Jimmy Carter // The American Presidency Project. – January 23, 1980. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33079>

32. Klare M. Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy. – New York : Metropolitan Books, 2008 – 352 p.

33. Stokes D. Global Energy Security and American Hegemony. / D. Stokes, S. Raphael – Baltimore : Johns Hopkins University Press – 2010. – 296 p.

34. Energy and Security: Strategies for a World in Transition. Revised and updated second edition. / Edited by Jan H. Kalicki, David L. Goldwyn. – Woodrow Wilson Center Press with Johns Hopkins University Press, 2013. – 570 p.

35. Кокошин А. А. Международная энергетическая безопасность. / А. А. Кокошин – М.: «Ленанд», 2012. – 48 с.

36. Портнягина Ирина Игоревна. Энергетическая геополитика Российской Федерации: роль Каспийского региона : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.04 / Портнягина Ирина Игоревна; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2007. – 203 с.

37. Pascual C., Zambetakis E. The Geopolitics of Energy: From Security to Survival / C. Pascual, E. Zambetakis // Energy Security. Economics, Politics, Strategies, and Implications. – Washington : Brookings Institution Press, 2010. – p. 9-37

38. Pascual Carlos The new geopolitics of energy [Электронный ресурс]. / Carlos Pascual // Center on Global Energy Policy. – September, 2015. – 37 p. – Режим доступа: http://energypolicy.columbia.edu/sites/default/files/energy/The%20New%20Geopolitics%20of%20Energy_September%202015.pdf

39. Goldthau A. *Global Energy Governance: The New Rules of the Game.* / A. Goldthau, J. M. Witte – Washington : Brookings Institution, 2009. – 361 p.
40. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* / D. North – New York : Cambridge University Press, 1990. – 159 p.
41. Andrews-Speed Philip *The politics of petroleum and the Energy Charter Treaty as an effective investment regime* [Электронный ресурс]. / Philip Andrews-Speed // *Journal of Energy Finance and Development.* – 4 (1999). – p. 117–135 – Режим доступа: [https://www.researchgate.net/publication/222306386_The_Politics_of_Petroleum_and_the_Energy_Charter_Treaty_as_an_Effective_Investment_Regime'](https://www.researchgate.net/publication/222306386_The_Politics_of_Petroleum_and_the_Energy_Charter_Treaty_as_an_Effective_Investment_Regime)
42. Боровский Ю. *Новые участники и тренды глобальной энергетики* / Ю. Боровский // *Международные процессы.* – 2014. – №3. – с. 93–104
43. Fettweis Christopher J. *No Blood for Oil: Why Resource Wars are Obsolete* / Christopher J. Fettweis // *Energy Security: Challenges for the 21st Century.* – Greenwood Publishing, 2009. – p. 66–78
44. Esakova N. *European Energy security. Analysing the EU-Russia Energy Security Regime in Terms of Interdependence Theory.* / N. Esakova – Berlin: Springer Science & Business Media, 2013. – 280 p.
45. Koknar, Ali M. *The Epidemic of Energy Terrorism* / Ali M. Koknar // *Energy Security: Challenges for the 21st Century.* – Greenwood Publishing, 2009. – p. 18-31
46. *The Routledge Handbook of Energy Security* ; Edited by Benjamin K. Sovacool. – New York : Routledge, 2011. – 428 p.
47. Buzan B. *Regions and Powers: The Structure of International Security.* / Barry Buzan, Ole Waever – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 594 p.
48. Debrouwer F. *La notion de sécurité énergétique. Apports et les limites des travaux de l'Ecole de Copenhague.* [Электронный ресурс]. / F. Debrouwer // *Association Belge Francophone de Sciences Politiques.* – 2008. – 16 p. – Режим доступа: <http://www.absp.be/wp-content/uploads/2015/04/Debrouwer.pdf>
49. Ocelík, Petr. *Konstruktivismus a energetická bezpečnost v mezinárodních vztazích.* / Petr Ocelík a Filip Černoš. – 2. vyd. – Brno : Masarykova univerzita, 2014. – 80 s.

50. Palonkorpi M. Matter over Mind? Securitizing Regional Energy Interdependencies [Электронный ресурс]. / M. Palonkorpi // Finnish Centre for Russian and Eastern European Studies. – 2007. – 25 p. – Режим доступа: <http://wwwprod.lsa.umich.edu/UMICH/ceseuc/Home/Academics/Research%20Projects/Energy%20Security%20in%20Europe%20and%20Eurasia/Matter%20Over%20Mind%20-%20Palonkorpi.pdf>

51. Strange S. States and Markets. / S. Strange ; 2nd revised edition. – London : Bloomsbury Publishing Plc., 2004. – 280 p.

52. Amin S. The Implosion of Contemporary Capitalism. / S. Amin – New York : Monthly Review Press, 2013. – 144 p.

53. Hinnebusch R. The International Politics of the Middle East. [Электронный ресурс]. / R. Hinnebusch. – Manchester–New York : Manchester University Press, 2003. – 262 p. – Режим доступа: www.oapen.org/download?type=document&docid=341386

54. Luft G. Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook. [Электронный ресурс]. / Gal Luft, Anne Korin. – Greenwood Publishing Group, 2009. – 372 p. – Режим доступа: https://uscrow.org/download/warfare/infrastructure_protection/Energy%20security.pdf

55. Yergin D. Energy Independence [Электронный ресурс]. / D. Yergin // The Wall Street Journal – Jan. 23, 2007. – Режим доступа: <http://www.wsj.com/articles/SB116951954739284514>

56. Peck M. Security materialism: a new approach to energy security [Электронный ресурс]. / M. Peck // International Studies Association Asia-Pacific Regional Section Inaugural Conference. – 2011. – 29 p. – Режим доступа: <http://www.uq.edu.au/isaasiapacific/content/michaelpeck7-1.pdf>

57. Энергетическая безопасность глобализирующегося мира и Россия. Под ред. Симония Н.А., Жукова С.В. – М. : ИМЭМО РАН, 2008. – 354 с.

58. Трачук К. В. Современные исследования проблем энергетической безопасности: теоретические аспекты [Электронный ресурс]. / К. В. Трачук // Вестник МГИМО(У). Политология. – 4 (31) 2013. – с. 219–226 – Режим доступа: www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/27politologiya_trachuk.pdf

59. Игишева Е. А. Энергетическая безопасность в современном мире: основные подходы к изучению / Е. А. Игишева, С. М. Морий // Известия УрГЭУ. – 6 (56) 2014. – с. 114–118

60. Энергетическая безопасность как фактор международного развития [Электронный ресурс]. / И. Ю. Новицкий, А. Е. Алексеев, Т. С. Пшава, В. Н. Женжебир, А. В. Шестов // Интернет-журнал «Науковедение». – Том 7. – №6 (2015). – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/34EVN615.pdf>

61. Krämer Luis-Martín Die Energiesicherheit Europas in Bezug auf Erdgas und die Auswirkungen einer Kartellbildung im Gassektor. [Электронный ресурс]. / Luis-Martín Krämer. // Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln – Köln, 2011. – 706 s. – Режим доступа: http://kups.ub.uni-koeln.de/3332/1/Dissertation_Luis_Martin_Kraemer.pdf

62. Анненков В. Энергетическая безопасность в условиях глобализации / В. Анненков, Н. Лахтовский // Обозреватель. – 1/2010. – с. 36–47

63. Богданова Т. Є. Енергетичний фактор у міжнародних відносинах (огляд наукової літератури) / Т. Є. Богданова // Наукові праці. – Том 76. – Випуск 63. – с. 109-112

64. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – Київ : Логос, 2005. – 288 с.

65. Проект енергетичної стратегії України на період до 2035 року. Біла книга енергетичної політики України: «безпека та конкурентоспроможність» ; за редакцією О. М. Суходолі – Київ : НІСД, 2014. – 40 с.

66. Нова енергетична стратегія України: безпека, енергоефективність, конкуренція [Електронний ресурс]. // Міністерство енергетики та вугільної промисловості України – 2015. – 7 серпня. – Режим доступа: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

67. Мазурець Ю. О. Енергетичний концепт сучасних міжнародних відносин: понятійно-категоріальні характеристики та концептуальні підходи / Ю. О. Мазурець // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 112 (9). – с. 282–287

68. Мазурець Ю. О. Трансформація поняття «національні інтереси» в теоріях та концепціях за умов глобалізації / Ю. О. Мазурець // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2015. – Вип. 124, Ч. I. – с. 37–43

69. Szabo Noemi-Luiza Power definition and identification in the contemporary international system. / Noemi-Luiza Szabo. – PhD thesis. – Bolyai University, 2012. – 250 p.

70. Petersen Alexandros Integration in energy and transport amongst Azerbaijan, Georgia and Turkey. / Alexandros Petersen. – PhD thesis. – London School of Economics and Political Science, 2012. – 194 p.

71. Özdamar Ibrahim Özgür The Great Game Redux: Energy Security and the Emergence of Tripolarity in Eurasia. / Ibrahim Özgür Özdamar. – University of Missouri. – Columbia, 2006. – 325 p.

72. Stoddard Edward James Armstrong European upstream energy cooperation: political risk, milieu-shaping and politico-commercial relations in the Caspian Sea Region. / Edward James Armstrong Stoddard. – PhD thesis. – University of Portsmouth, 2013. – 364 p.

73. Ferrara, Domenico EU-Russia energy relations : a discursive approach. / Domenico Ferrara. – PhD thesis. – University of Warwick, 2014. – 371 p.

74. Nyman, Jonna Energy and security: discourse and practice in the United States and China / Jonna Nyman. – Ph.D. thesis. – University of Birmingham, 2014. – 317 p.

75. Yildirim Gündüç Energy security and Central Asian geopolitics. / Yildirim Gündüç. – PhD thesis. – School of Social Sciences of Middle East Technical University, 2012. – 101 p.

76. Balzer Ulf European energy security and Nord Stream: a case study of the Nord stream pipeline, its opportunities and risks for Europe, and its impact on European energy security. / Ulf Balzer. – Naval Postgraduate School, 2011. – 131 p.

77. Lachapelle Érick Energy Security and Climate Change Policy in the OECD: the Political Economy of Carbon-Energy Taxation. / Érick Lachapelle. – University of Toronto, 2011. – 306 p.

78. Малеев Василий Вячеславович Энергетическая политика России в условиях глобализации : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.04 / Малеев Василий Вячеславович ; Дип. акад. МИД РФ. – Москва, 2011. – 21 с.

79. Танайлов, Сергей Валерьевич. Энергетическая политика России как фактор обеспечения национальной безопасности : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Танайлов Сергей Валерьевич; Моск. гос. обл. ун-т. – Москва, 2011. – 25 с.

80. Братковский, Кирилл Васильевич. Энергетическая политика России в контексте взаимоотношений Россия – ЕС : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.04 / Братковский Кирилл Васильевич; Дипломат. акад. МИД РФ. – Москва, 2010. – 24 с.

81. Трачук Ксения Витальевна. Энергетическая безопасность России в её отношениях с Европой: международные аспекты (2000-2014 гг.): автореф. ... к. истор. н.: 07.00.15 / Трачук Ксения Витальевна; Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации. – Москва, 2016 – 28 с.

82. Черницына София Юрьевна Роль энергетической дипломатии в формировании внешней политики России на современном этапе (2000-2014 гг.) автореф. ... к. истор. н. : 07.00.15 / Черницына София Юрьевна ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений. – Москва, 2015. – 26 с.

83. Вутянова, Яна Валерьевна. Энергетическая политика как фактор геополитического влияния России : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Вутянова Яна Валерьевна; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2013. – 24 с.

84. Биркович Т. І. Інноваційні механізми державного регулювання розвитку енергетики в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Биркович Тетяна Іванівна ; Національний університет водного господарства та природокористування. – Рівне, 2013. – 36 с.

85.Щапін Є. С. Формування стратегічних механізмів державного управління розвитком енергетики регіону в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Щапін Євген Сергійович ; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2011. – 201 с.

86.Рижков М. М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації : дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Рижков Микола Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 401 с.

87.Кузнєцова А. С. Чинники деструктивних впливів у міжнародних відносинах : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Анастасія Сергіївна Кузнєцова . – Київ, 2013 . – 21 с.

88.Єнько Є. Ю. Зовнішні аспекти енергетичної політики України : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Єнько Єлизавета Юріївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – К., 2009. – 21 с.

89.Палагусинець Р. В. Енергетична безпека країн-членів ЧЕС в умовах інтеграції : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.02 / Палагусинець Ростислав Васильович ; Донец. нац. університет МОНМС України. – Донецьк, 2012. – 23 с.

90.Бараннік, Вячеслав Олексійович. Комплексна методика оцінки та шляхи забезпечення енергетичної незалежності держави : автореф. дис... канд. екон. наук: 21.04.01 / Бараннік Вячеслав Олексійович ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2008. – 20 с.

91.Сауляк, Тарас Анатолійович. Безпековий вимір євроінтеграційної політики України : автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Тарас Анатолійович Сауляк . – Київ : Б.в., 2011 . – 20 с.

92.Кушнірецька О. В. Розвиток регіональної енергетичної політики: концептуальні засади та напрямки реалізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук. 08.00.05 / О. В. Кушнірецька ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л., 2007. – 19 с.

93. Голюк В. Я. Вплив зовнішніх факторів на паливно-енергетичний комплекс України : Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Вікторія Ярославівна Голюк ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 18 с.

94. Ксьонзенко В. П. Енергетична безпека як визначальний чинник економічної незалежності України : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.01.01 / Валерій Петрович Ксьонзенко ; Київ. нац. екон. університет. – Київ, 2001. – 16 с.

95. Заремба, Ігор Миколайович. Проблеми оптимізації енергозабезпечення України та шляхи їх вирішення : автореф. дис ... канд. екон. наук: 21.04.01 / Ігор Миколайович Заремба . – Київ : Б.в., 2006 . – 20 с.

96. Bamberger, R. Energy policy: historical overview, conceptual framework, and continuing issues [Електронний ресурс]. / R. Bamberger // Congressional Research Service. – 2003. – Режим доступу: <http://www.nationalaglawcenter.org/assets/crs/RL31720.pdf>

97. Bielecki, J. Energy security: is the wolf at the door? / J. Bielecki // The Quarterly Review of Economics and Finance. – 42(2) – 2002. – p. 235-50

98. Bradshaw, M. J. The Geopolitics of Global Energy Security / M. J. Bradshaw // Geography Compass. – 3(5). – 2009. – p. 1920-37

99. Chester, L. Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature / L. Chester // Energy Policy. – 38(2). – 2010. – p. 887-95

100. Gault, J. Energy Security, Globalization and Global Security / J. Gault // GCSP Policy. – Brief 8. – 2006. – p. 1-17

101. Indicators for energy security / Kruyt, B., van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M. and Groenenberg, H. // Energy Policy. – 37(6). – 2009. – p. 2166-81

102. Verrastro, F. Providing energy security in an interdependent World / Verrastro, F., Ladislaw, S. // The Washington Quarterly. – 30(4). – 2007. – p. 95-104

103. Bradshaw Michael Global Energy Dilemmas. / Michael Bradshaw. – Polity Press, 2013. – 193 p.

104. Energy and the Transformation of International Relations: Toward a New Producer-Consumer Framework / Andreas Wenger, Robert W. Orttung, Jeronim Perovic. – Oxford Institute for Energy Studies, 2009. – 256 p.

105. Yergin, D. The Quest: energy, security and the remaking of the modern world. / D. Yergin. – London : Penguin, 2011. – 814 p.

106. Deutsch John M. The Crisis in Energy Policy. / John M. Deutsch. – Harvard University Press, 2011. – 192 p.

107. Lacalle Daniel The Energy World is Flat: Opportunities from the End of Peak Oil / Daniel Lacalle and Diego Parrilla. – John Wiley & Sons Inc., 2015. – 312 p.

108. Goldthau Andreas A liberal Actor in a Realist World: The European Union Regulatory State and the Global Political Economy of Energy / Andreas Goldthau, Nick Sitter. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 168 p.

109. Шевцов А.І. Енергетична дипломатія в сучасних реаліях [Електронний ресурс]. / А. І. Шевцов, А. З. Дорошкевич // НІСД. – 2002. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/87.htm>

110. Циватый В. Г. Энергетическая дипломатия и безопасность: роль сланцевого газа в экономической политике Украины (институциональный аспект) / В. Г. Циватый // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. – Вип. 23. – 2016. – с. 131-143

111. Дікареєв О. І. Стратегії економічної дипломатії в контексті політики енергетичної диверсифікації в регіоні Чорного-Каспійського-Балтійського морів / О. І. Дікареєв // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 1(24) – с. 28–34

112. Воронцов С. Б. Про стан і перспективи українсько-азербайджанського співробітництва в енергетичній сфері / С. Б. Воронцов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4. – С. 150-160

113. Енверов Р. Р. Енергетичні аспекти відносин України та Турецької Республіки / Р. Р. Енверов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4. – С. 161-167

114. Данилова Н. В. Міжнародне стратегічне економічне партнерство України з країнами-членами ЄС на ринку альтернативної енергетики : сутність та

напрями / Н. В. Данилова, О. В. Кравченко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2012. – № 4. – С. 57-60

115. Злуніцина Т. В. Інтеграція вітчизняного енергетичного сектора до ринку ЄС / Т. В. Злуніцина, А. М. Журлов // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2012. – № 4. – С. 65-69

116. Іншеков Є. М. Світовий досвід створення національної енергетичної стратегії. Українські реалії, екологічний аспект / Є. М. Іншеков, О. М. Козуб, О. С. Дробаха // Енергетика: економіка, технології, екологія. – 2009. – № 2. – С. 67-73

117. Бобров Є. А. Сучасна енергетична політика та забезпечення енергетичної безпеки Російської Федерації / Є. А. Бобров // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №1 (26) – с. 103-110

118. Енергетична безпека в Центральній та Східній Європі: в пошуках єдиного підходу [Електронний ресурс] : [звіт] / А. Дік, Д. Науменко, Г. Шульцова, П. Салаї. – Київ, 2013. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/Projects/2013/visegrad_b/Energy-Security-in-CEE_ukr_3.pdf

119. Дарнопих Г. Ю. Сучасні проблеми енергетичної безпеки України / Г. Ю. Дарнопих // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – № 4/2011 – с. 46-55

120. Бобров Є. А. Підходи до оцінки потенціалу енергетичної безпеки держави / Є. А. Бобров // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1 – с. 57-71

121. Кушнірчук-Ставніча О. М. Концептуальні засади зміцнення еколого-енергетичної безпеки України у контексті парадигми сталого розвитку / О. М. Кушнірчук-Ставніча // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.1 с. 82-89

122. Бараннік В. О. Енергетична безпека держави: обґрунтування основних складників, залежностей та взаємозалежностей / В. О. Бараннік // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2(23). – с. 40–46

123. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / ред. : М. П. Ковалик ; НАН України. – Київ, 1998. – 159 с.

124. Лір В. Е. Економічний механізм реалізації політики енерго-ефективності в Україні / В. Е. Лір, У. Є. Письменна ; Національна академія наук України ; Інститут економіки та прогнозування. – Київ : [ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»], 2010. – 208 с.

125. Стратегія енергозбереження в Україні: аналітично-довідкові матеріали : у 2-х т. / Редкол.: Б. С. Стогній та ін.; Інститут загальної енергетики НАН України. – Т. 1 : Загальні засади енергозбереження / [А. А. Долінський, І. М. Карп, Ю. П. Корчевой та ін.; За ред. В. А. Жовтянського та ін.]. – Київ : Академперіодика, 2006. – 508 с.

126. Піріашвілі Б. З. Перспективний паливно-енергетичний баланс – основа формування Енергетичної стратегії України до 2030 р. / Б. З. Піріашвілі [та ін.] ; ред. С. І. Дорогунцов ; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2002. – 239 с.

127. Енергетична безпека України: оцінка та напрямки забезпечення / за ред. Ю. В. Продана, Б. С. Стогнія ; НАН України, Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. інститут». – Київ, 2008. – 400 с.

128. Стогній Б. С. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики / Б. С. Стогній, О. В. Кириленко, С. П. Денисюк ; Від-ня фіз.-техн. проблем енергетики НАН України. – Київ : Укр. енциклопед. знання, 2006. – 408 с.

129. Стан і перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні : аналітична доповідь / [за ред. О. М. Суходолі] ; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ : [НІСД], 2014. – 100 с.

130. Калашнікова О. Є. Проблеми впровадження політики енергоефективності та розвитку альтернативної енергетики на Півдні України : аналітична доповідь / [Калашнікова О. Є ; за ред. А. О. Филипенка] ; Регіон. філіал Нац. інституту стратег. дослідж. у м. Одесі. – Одеса : Фенікс, 2012. – 43 с.

131. Імпортно-експортна політика України в енергетичній сфері: стратегічні пріоритети / А. І. Шевцов [та ін.] ; заг. ред. А. І. Шевцов ; Регіональний філіал

Національного інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську. – Дніпропетровськ : [б.в.], 2005. – 148 с.

132. Енергетика України на шляху до Європейської інтеграції / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. О. Бараннік [та ін.] ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Дніпропетр. філія. – Дніпропетровськ : Журфонд, 2004. – 160 с.

133. Енергетична безпека України : зб. ст. та аналіт. матеріалів / ред. : О. О. Волович ; Нац. ін-т стратег. досліджень. – Одеса : Фенікс, 2009. – 354 с.

134. Енергетична безпека України: Стратегія та механізми забезпечення / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. В. Вербинський [та ін.]; Дніпропетр. філія Нац. ін-т стратег. досліджень. – Дніпропетровськ: Пороги, 2002. – 264 с.

135. Михайлюк О. Л. Енергетична безпека України в Чорноморському регіоні : аналіт. доповідь / О. Л. Михайлюк, О. Є. Калашникова ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Регіон. філ. у м. Одесі. – Одеса: Фенікс, 2011. – 72 с.

136. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива : Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; За заг. ред. С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2001. – 624 с.

137. Забезпечення енергетичної безпеки України / С. М. Бевз, Д. В. Волошин, О. І. Закревський [та ін.] ; Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – Київ : НІМПБ, 2003. – 264 с.

138. Земляний М. Г. Концепція (основи державної політики) енергетичної безпеки України у 2010-2014 роках [Електронний ресурс]. / М. Г. Земляний, А. І. Шевцов // НІСД. Проект. – 2009. – <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/ConceptEnPol.pdf>

139. McMahon R. The Energy Policy Conundrum [Електронний ресурс]. / R. McMahon // Council on Foreign Relations. – October 12, 2006 – Режим доступу: <http://www.cfr.org/united-states/energy-policy-conundrum/p11694>

140. Yergin D. What Does 'Energy Security' Really Mean? [Електронний ресурс]. / D. Yergin // The Wall Street Journal – July 11, 2006 – Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/SB115258420318203023>

141. Alm A. Energy Supply Interruptions and National Security / A. Alm // Science. – 1981. – Vol. 211. – 27 March. – P. 1379-1385

142. Yergin D. Energy Independence [Електронний ресурс]. / D. Yergin // The Wall Street Journal – Jan. 23, 2007 – Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/SB116951954739284514>

143. Lovins A. B. How innovative technologies, business strategies, and policies can dramatically enhance energy security and prosperity. [Електронний ресурс]. / A. B. Lovins // Rocky Mountain Institute, 2006. – 5 p. – Режим доступу: http://www.rmi.org/cms/Download.aspx?id=6624&file=E06-02_SenateTestimony.pdf

144. Енергетична стратегія України на період до 2030 р [Електронний ресурс] // Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. – 2014. – 4 лютого. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

145. Нова енергетична стратегія України: безпека, енергоефективність, конкуренція [Електронний ресурс]. // Міністерство енергетики та вугільної промисловості України – 2015. – 7 серпня. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

146. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства [Електронний ресурс]. // Закон N 2787-VI (2787-17) – 15.12.2010 – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a27

147. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 40. – ст.2021 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>

148. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.

149. Співвідношення використання та імпорту природного газу в Україну, 1991-2014 рр. [Електронний ресурс]. // Національна акціонерна компанія

«Нафтогаз України». – 2016. – Режим доступу: <http://www.naftogaz-europe.com/article/ua/Consimportukr>

150. Бобро Д. Г. Забезпечення паливно-енергетичного комплексу України імпортованими енергетичними ресурсами: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. / Д. Г. Бобро // Відділ енергетичної та техногенної безпеки. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка. – № 25, Серія «Національна безпека». – 2016. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1913/>

151. Енергетична галузь України: підсумки 2015 року [Електронний ресурс]. // Центр ім. О. Разумкова. – 2016. – 71 с. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/2016_ENERGY.pdf.

152. Транспортування природного газу територією України у 1998-2014 рр. [Електронний ресурс]. // Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». – 2016. – Режим доступу: <http://www.naftogaz-europe.com/article/ru/NaturalGasTransitviaUkraine>

153. Маршрути транзиту газу територією України [Електронний ресурс]. // Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». – 2016. – Режим доступу: <http://www.naftogaz-europe.com/article/ua/UAGasTransitRoutes>

154. Оператори газотранспортних систем України та Польщі підписали угоду щодо розширення системи газопроводів [Електронний ресурс]. // Укртрансгаз. – 2014. – Режим доступу: <http://utg.ua/utg/media/news/2014/12/operatori-gazotransportnix-sistem-pdpisali-ugodu-shhodo-rozshirennya-sistemi-gazoprovodv.html>

155. Стан реалізації ключових інфраструктурних проектів у ЄС [Електронний ресурс]. // Українська енергетика UA-Energy.org. – 2014. – Режим доступу: http://ua-energy.org/upload/files/EU_projects_energy_infrastructure.doc

156. Перспективи українсько-російських відносин: енергетична сфера [Електронний ресурс]. // Національна безпека і оборона – №8-9, 2015. – с. 16 – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/UA_Rosiya_8_9-2015-FINAL.compressed.pdf

157. Енергетична політика України: міжнародний вимір. Результати роботи за 2015 рік [Електронний ресурс]. // Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Департамент стратегічного планування та європейської інтеграції. – Київ, 2015. – Режим доступу: mre.kmu.gov.ua/minugo/doccatalog/document?id=245075832

158. Питання про діяльність компанії «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. // НАК «Нафтогаз України». – 2016. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/A54B831D85568C37C2257FA000329861?OpenDocument>

159. Енергетичні реформи: моніторинговий звіт про просування України у виконанні Угоди про асоціацію з ЄС у сферах енергетики та довкілля [Електронний ресурс]. // Громадська організація «ДІКСІ ГРУП», Громадянська мережа «ОПОРА», Всеукраїнська громадська організація «Енергетична Асоціація України», Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», асоціація «Європейсько-Українське агентство». – 2016. – 33 с. – Режим доступу: enref.org/wp-content/uploads/2016/08/Monthly-July-final.pdf

160. Україна 2015-2016: випробування реформами (аналітичні оцінки) [Електронний ресурс]. // Центр О. Разумкова. – 2016. – 90 с. – Режим доступу: razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2016.pdf

161. About World Energy Council [Електронний ресурс]. – March 2014 – 16 p. – Режим доступу: <https://www.worldenergy.org/about-wec/brochure/ru/>

162. Мазурець Ю. О. Енергетична незалежність як складова національних інтересів України [Електронний ресурс]. / Ю. О. Мазурець // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2016. – № 10. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/159

163. Мазурець Ю. О. Інформаційно-екологічний чинник в енергетичній незалежності України / Ю. О. Мазурець // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна». – К. : ІМВ, 2013. – с. 89–90

164. Указ Президента України № 287/2015 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс]. // Рада національної безпеки і оборони України. – 2016. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/396.html>

165. Указ Президента України № 92/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. // Рада національної безпеки і оборони України. – 2016. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/418.html>

166. Указ Президента України № 555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» [Електронний ресурс]. // Рада національної безпеки і оборони України. – 2016. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/410.html>

167. Указ Президента України № 96/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [Електронний ресурс]. // Рада національної безпеки і оборони України. – 2016. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/417.html>

168. Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 22. – ст.781. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/663-18/page>

169. Закон України «Про нафту і газ» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Редакція від 12.07.2015. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2665-14/conv>

170. Закон України «Про ринок природного газу» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 27. – ст.234. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/329-19/conv>

171. Закон України «Про природні монополії» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Редакція від 24.06.2015. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1682-14/conv/page>

172. Закон України «Про трубопровідний транспорт» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Редакція від 28.12.2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80/conv>

173. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Редакція від 26.10.2014. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80/conv/page>

174. Кодекс України «Про надра» [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – Редакція від 01.01.2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80/conv>

175. Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» [Електронний ресурс]. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Редакція від 05.12.2012. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/307-16/conv>

176. Сидоренко А. А. Пріоритетні напрями удосконалення державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України. [Електронний ресурс]. / А. А. Сидоренко // Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка. – № 15, Серія «Національна безпека». – 2014. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1753/>

177. Україна має достатній енергетичний потенціал, але потрібне його усвідомлення та дієва стратегія реалізації, – вважають українські та міжнародні експерти [Електронний ресурс]. // Київський міжнародний енергетичний клуб. – 14.12.2012. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/comments-experts/ukra%D1%97na-maye-dostatnij-energetichnij-potencial-ale-potribne-jogo-usvidomlennya-ta-diyeva-strategiya-realizaci%D1%97-vvazhayut-ukra%D1%97nski-ta-mizhnarodni-eksperti/>

178. Матеріали Міжнародної конференції «Невоєнний вимір війн нового покоління. Енергетичний компонент» [Електронний ресурс]. // Київський міжнародний енергетичний клуб. – 06.04.2016. – Режим доступу:

<http://www.qclub.org.ua/news/vidbulasya-mizhnarodna-konferentsiya-nevojennyj-vymir-vijn-novocho-pokolinnya-enerhetychnyj-komponent/>

179. Гончар М. В Україні потрібно створити нафтогазовий суверенний фонд [Електронний ресурс]. / М. Гончар // Київського міжнародного енергетичного клубу. – 25.09.2015. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/news/ru-v-ukrayne-nuzhno-sozdat-neftegazovyij-suverennyij-fond-myhayl-honchar/>

180. Гончар М. Новий енергетичний потенціал України / Михайло Гончар [Електронний ресурс]. // Київський міжнародний енергетичний клуб. – 2012. – 17 грудня. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/analytics/novij-energetichnij-potencial-ukra%D1%97ni-mixajlo-gonchar>

181. Мазурець Ю. О. Кримська проблема в контексті забезпечення національних інтересів України : енергетичний аспект / Ю. О. Мазурець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : ІМВ, 2014. – Вип. 120, Ч. І. – с. 182–191

182. Мазурець Ю. О. Кримська проблема в контексті енергетичних відносин України з Росією та ЄС / Ю. О. Мазурець // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна». – К. : ІМВ, 2014. – с. 152–156

183. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна [Електронний ресурс]. // Міністерство закордонних справ України. – 2016. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>

184. Участь України у міжнародних організаціях [Електронний ресурс]. // Міністерство закордонних справ України. – 2016. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>

185. Україна та МАГАТЕ [Електронний ресурс]. // Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні. – 2016. – Режим доступу: <http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/iaea/ukraine-iaea>

186. Україна – Група ядерних постачальників [Електронний ресурс]. // Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні. – 2016. – Режим доступу: <http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/nsg/ukraine-nsg>

187. Україна та Підготовча комісія Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань [Електронний ресурс]. // Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні. – 2016. – Режим доступу: <http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/pc-ctbto/ukraine-pc-ctbto>

188. Україна приєднується до Статуту Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії [Електронний ресурс]. // Держенергоефективності України. – 2016. – Режим доступу: <http://sae.gov.ua/uk/news/998>

189. Member countries of International Energy Agency [Електронний ресурс]. // International Energy Agency. – 2016. – Режим доступу: <http://www.iaea.org/countries/membercountries/>

190. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – док. 994_926. – Підписання від 25.10.2005. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_926/conv/page

191. Енергетичне Співтовариство [Електронний ресурс]. // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. – 2016. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/?id=4664>

192. История ГУАМ [Електронний ресурс]. // Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ. – 2016. – Режим доступу: <http://guam-organization.org/node/240>

193. Співробітництво в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) [Електронний ресурс]. // Міністерство закордонних справ України. – 2016. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/obsec>

194. Report of the meeting of the BSEC working group on energy [Електронний ресурс]. // Organization of the Black Sea Economic Cooperation. – 25-26 May, 2016. – Режим доступу: www.bsec-organization.org/aoc/Energy/Reports/Report%202016.pdf

195. Співробітництво в рамках Центральноєвропейської ініціативи (ЦЄІ) [Електронний ресурс]. // Міністерство закордонних справ України. – 2016. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/cei>

196. Energy Efficiency and Renewable Energy [Електронний ресурс]. // Central European Initiative. – 2016. – Режим доступу: <http://www.cei.int/content/energy-efficiency-and-renewable-energy>

197. Договір про основи міждержавних відносин України та Азербайджанської Республіки [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – 19.11.1991. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/031_004

198. Адигьозалов, Тогрул Аскер оглу. Еволюція азербайджансько-українських міждержавних відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Тогрул Аскер оглу Адигьозалов ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 21 с.

199. Переговори Петра Порошенко и Ильхама Алиева: Украина и Азербайджан усилят сотрудничество в топливно-энергетической сфере, проект «Одесса-Броды» будет возрожден [Електронний ресурс]. // Администрация Президента Украины. – 14 Июля 2016. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/news/peregovori-petra-poroshenka-ta-ilhama-aliyeva-ukrayina-i-aze-37649>

200. Чекаленко Л. Відносини України і Туркменістану: політичний і економічний досвід [Електронний ресурс]. / Людмила Чекаленко // UA Foreign Affairs – 19.02.2015 – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/vidnosini-ukrajini-i-turkmenistanu-politichnii-i-ekono/>

201. Договір між Україною та Туркменістаном про довгострокове торговельно-економічне співробітництво на 2001-2010 рр. [Електронний ресурс]. // Закон України N 151-IV (151-15). – 12.09.2002. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_023/conv

202. Договірно-правова база між Україною і Туркменістаном [Електронний ресурс]. // Посольство України в Туркменістані. – 2016. – Режим доступу: <http://turkmenistan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tm/legal-acts>

203. Політичні відносини між Україною і Туркменістаном [Електронний ресурс]. // Посольство України в Туркменістані. – 2016. – Режим доступу: <http://turkmenistan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tm/diplomacy>

204. Україна та Туркменістан активізують політичний діалог та значно розширяють торгово-економічне співробітництво – президенти [Електронний ресурс]. //Адміністрація Президента України. – 29 Жовтня 2015. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-turkmenistan-aktivizuyut-politichnij-dialog-ta-z-36228>

205. Договірні-правова база між Україною та Казахстаном [Електронний ресурс]. // Посольство України в Республіці Казахстан. – 2016. – Режим доступу: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/legal-acts>

206. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Казахстаном [Електронний ресурс]. // Посольство України в Республіці Казахстан. – січень 2016 р. – Режим доступу: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/trade>

207. Спільна заява Президента України Петра Порошенка та Президента Республіки Казахстан Нурсултана Назарбаєва [Електронний ресурс]. // Адміністрація Президента України. – 9 Жовтня 2015. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-ta-prezid-36109>

208. Україна і Казахстан підписали дорожню карту розвитку двосторонніх відносин [Електронний ресурс]. // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – 09.10.2015. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248543087

209. International Energy Security Risk Index [Електронний ресурс]. // Institute for 21st Century Energy. – 2016. – Режим доступу: <http://www.energyxxi.org/international-energy-security-risk-index>

210. International Energy Security Risk Index. Assessing Risk in a Global Energy Market [Електронний ресурс]. // Institute for 21st Century Energy. – 2016. – 64 p. – Режим доступу: www.energyxxi.org/sites/default/files/energyrisk_intl_2016.pdf

211. Energy, transport and environmental indicators [Електронний ресурс]. // Eurostat. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2013. – 252 p. – Режим доступу: ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5968878/KS-DK-13-001-EN.PDF

212. Energy policy for Europe [Електронний ресурс]. // European Commission, European Council, European Parliament. – 10 January 2007. – COM(2007) 1 – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A127067>

213. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. // Official Journal of the European Union. – 2007/C306/01. – 271 p. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>

214. Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy [Електронний ресурс]. // European Commission. – COM(2010) 639 Final. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. – 24 p. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf

215. European Energy Security Strategy [Електронний ресурс]. // European Commission, European Parliament, European Council – COM/2014/0330. – 2014. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX52014DC0330&qid=1407855611566>

216. Energy Union [Електронний ресурс]. // European Commission. Fact Sheet. – Brussels. – 25 February 2015. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4485_en.htm

217. Мазурець Ю. О. Напрямки спільної енергетичної політики ЄС / Ю. О. Мазурець // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» [16 жовт. 2014 р., Київ] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, Наук. т-во студентів та аспірантів – Київ: [б. в.], 2014. – Ч. 2 – с. 123–126

218. Інтеграція до Європейського Союзу (законодавче та нормативно-правове забезпечення, розвиток енергетичних ринків і лібералізація відносин у ПЕК) [Електронний ресурс]. // Енергетична стратегія України на період до 2030 року. – 2016. – Режим доступу: mre.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=50362

219. Співробітництво між Україною та ЄС в енергетичній сфері [Електронний ресурс]. // МЗС України. – 2016. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/energy-cooperation>

220. EU International Cooperation. Working with our energy partners abroad [Електронний ресурс]. // European Commission. – 2016. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/international-cooperation>

221. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. // Верховна Рада. Закон № 1678-VII – 16.09.2014. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

222. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства [Електронний ресурс]. // Верховна Рада. – 25.10.2005. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_926

223. Memorandum of understanding on a Joint approach to address the natural gas diversification and security of supply challenges as part of the Central and South-Eastern European Gas Connectivity (CESEC) initiative. [Електронний ресурс]. // European Commission. – Dubrovnik. – 10 July 2015. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/CESEC%20MoU_signed.pdf

224. State Aid: Commission approves agreement between Greece and TAP allowing new gas pipeline to enter Europe [Електронний ресурс]. // European Commission. Press release. – Brussels. – 3 March 2016. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-541_en.htm

225. Південний газовий коридор не знизить залежність ЄС від Росії [Електронний ресурс]. // Економічна правда. – 24 січня 2015. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/01/24/523500/>

226. Павленко О. Європейський Союз та Україна: співпраця для посилення енергетичної безпеки [Електронний ресурс]. / Олена Павленко // Платформа громадянського суспільства Україна-ЄС. – Брюссель. – 11 лютого 2016 р. – Режим доступу: http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/csp-ua-energy-report_ukr.pdf

227. Інтеграція до Європейського Союзу (законодавче та нормативно-правове забезпечення, розвиток енергетичних ринків і лібералізація відносин у ПЕК) [Електронний ресурс]. // Енергетична стратегія України на період до 2030 року. – 2016. – Режим доступу: mre.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=50362

228. Implementation of the EU-Ukraine Memorandum of Understanding on Energy Cooperation during 2013 [Електронний ресурс]. // EU-Ukraine Energy Cooperation. – Brussels. – 19.03.2014 – Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140320_mou_progress_report8_en.pdf

229. Implementation of the EU-Ukraine Memorandum of Understanding on Energy Cooperation during 2014 [Електронний ресурс]. // EU-Ukraine Energy Cooperation. – Brussels. – 28.04.2015 – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/EU-UKRAINE%20ENERGY%20COOPERATION.pdf>

230. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. // Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2014 – 2015. – 84 с. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/248120623/AA+AAg%20GOEI%20REPORT%2026%2004%2015%20UA%20website.pdf

231. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. // Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2015. – 169 с. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/248873193/AA_GOEI_REPORT_Dec_2015_final_February_ukr.pdf

232. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. // Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2016. –

74 с. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/249089802/AA_GOEI_REPORT_%205%20m%202016_final_060616.pdf

233. Pirani S. Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints [Електронний ресурс]. / S. Pirani and K. Yafimava // Oxford Institute for Energy Studies. – OIES PAPER: NG 105 – February, 2016 – 81 p. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Russian-Gas-Transit-Across-Ukraine-Post-2019-NG-105.pdf>

234. Динамика реализации газа в Европу [Електронний ресурс]. // Газпром экспорт. – 2015 – Режим доступу: <http://www.gazpromexport.ru/statistics/>

235. Украина на треть увеличила транзит российского газа [Електронний ресурс]. // ИА «Агентство промышленной политики», Интерфакс-Украина. – 02.06.16. – Режим доступу: <http://minprom.ua/news/211735.html>

236. Газопроводы «Северный поток» и «Северный поток-2» [Електронний ресурс]. // Газпром экспорт. – 2015. – Режим доступу: <http://www.gazpromexport.ru/projects/>

237. Транспортировка российского газа зарубежным покупателям [Електронний ресурс]. // Газпром экспорт. – 2015 – Режим доступу: <http://www.gazpromexport.ru/projects/transp>

238. Чубик А. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. Енергетична безпека в контексті відносин України з Європейським Союзом [Електронний ресурс]. / А. Чубик, Т. Темнюк // Компас 2020. – 2010. – 12 с. – Режим доступу: library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07751.pdf

239. Нова енергетична стратегія України до 2020 р.: безпека, енергоефективність, конкуренція // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 1 (150) – 56 с.

240. Трагнюк О. Я. Правове регулювання співробітництва України та ЄС з енергетичних питань у рамках Східного партнерства / О. Я. Трагнюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 24 – с. 142-153

241. Політика України у Чорноморсько-Каспійському регіоні у контексті стратегії Європейського Союзу: від взаємодії до співпраці : матеріали міжнарод.

конф., 17 - 18 лип. 2008 р., Одеса / ред.: О. О. Волович; Регіон. філ. Нац. ін-ту стратег. дослідж. у м. Одесі, Регіон. представництво Фонду ім. Ф.Еберта в Україні та Білорусі. – О. : Фенікс, 2008. – 256 с.

242. Мудрієвська І. Сучасний стан і перспективи співробітництва України з країнами вишеградської групи в газовій сфері [Електронний ресурс]. / І. Мудрієвська // UA Foreign Affairs. – 02.09.2014. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/suchasnii-stand-i-perspektivi-spivrobotnictva-ukrajini-z-1/>

243. Ukraine's Gas Sector Reform: A Future Win-Win for Ukraine and Europe [Електронний ресурс]. // International Renaissance Foundation, Embassy of Sweden in Ukraine. – 10/05/2016. – 8 р. – Режим доступу: dixigroup.org/storage/files/2016-05-10/polbrief_dixi_gas_market_reform-1.pdf

244. Биркович Т. І. Особливості формування сучасної зовнішньої енергетичної політики країн ЄС та України / Биркович Т. І. // Наукові праці. Державне управління. – 2012. – Вип. 182. – Т. 194 – с. 46-50

245. Лір В. Енергетична політика сталого розвитку як вектор інтеграції Україна-ЄС [Електронний ресурс]. / В. Лір // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. – 2016. – № 4. – с. 158-176. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_4_15

246. Slobodian Nataliia Russia, Ukraine and European energy security [Електронний ресурс]. / Nataliia Slobodian // New Eastern Europe. – 26 May 2016. – Режим доступу: <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/2007-russia-ukraine-and-europe-s-energy-security>

247. Security of gas supply regulation [Електронний ресурс]. // European Commission. Fact Sheet. – Brussels. – 16 February 2016. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-308_en.htm

248. Chyong Chi Kong Time for 'tough love' in EU-Ukraine energy relations [Електронний ресурс]. / Chi Kong Chyong, David Reiner // Europe's World. – March, 2015 – Режим доступу: <http://europesworld.org/2015/03/20/time-tough-love-eu-ukraine-energy-relations/#.V7hV3TF2wnIDeBeer>

249. DeBeer Shane R. How the Ukraine crisis is redefining European, Russian and US energy relations [Електронний ресурс]. / Shane R. DeBeer, Wim Vandenberghe // Globe Business Media Group. – July, 2014. – Режим доступу: <http://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f55c84ef-ac86-4767-8f34-309c42623884ortation/>

250. Strategic Energy Plan [Електронний ресурс]. // U.S. Department of Energy 2014-2018 – 2014. – DOE/CF-0067. – 25 р. – Режим доступу: http://energy.gov/sites/prod/files/2014/04/f14/2014_dept_energy_strategic_plan.pdf

251. Koranyi David A US Strategy for Sustainable Energy Security [Електронний ресурс]. / David Koranyi // Atlantic Council. – March 4, 2016. – Режим доступу: <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/a-us-strategy-for-sustainable-energy-security>

252. Договірно-правова база між Україною та США [Електронний ресурс]. // Посольство України в Сполучених Штатах Америки – 2016. – Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/legal-acts>

253. Загальні принципи забезпечення безпеки ядерних реакторів [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – 04.03.1994 – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/840_105

254. Спільна заява Президента України Леоніда Кучми та Президента Сполучених Штатів Америки Уільяма Дж. Клінтона під час зустрічі на найвищому рівні 11-12 травня 1995 р. [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – 12.05.1995. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/840_048

255. Угода про співробітництво між Україною та Сполученими Штатами Америки стосовно мирного використання ядерної енергії [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. Угоду ратифіковано Законом N 523-XIV (523-14) від 19.03.99 – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/840_020/conv

256. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямків та цілей програми допомоги з боку Агентства міжнародного розвитку США на 2002 рік [Електронний ресурс]. //

Верховна Рада України. – 2002. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/840_064/conv

257. Співпраця США та України у сфері енергетики [Електронний ресурс]. // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Довідка Держзовнішінформ. – 2016. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/econ_spivirob/usa/2169.html

258. Хартія Україна–США про стратегічне партнерство [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – 19.12.2008 – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/840_140/conv

259. Політичні відносини між Україною та США [Електронний ресурс]. // Довідка МЗС України. – 2016. – Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/diplomacy>

260. У Чорнобильській зоні побудують сховище відпрацьованого ядерного палива [Електронний ресурс]. // УНІАН: Енергетика. – 23 квітня 2014. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/energetics/910699-u-chornobilskiy-zoni-pobuduyut-shovische-vidpratsovanogo-yadernogo-paliva.html>

261. Пріоритети українсько-американського співробітництва (Дорожня карта) [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України. – 1 квітня 2008 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/840_132/conv

262. Україна і США підписали Меморандум про взаєморозуміння стосовно ресурсів газу з нетрадиційних джерел [Електронний ресурс]. // Укрінформ – 15.02.2011 – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1143145-ukrana__ssha_pdpisali_memorandum_pro_vzamorozumnyya_stosovno_resursiv_gazu_z_netraditsynih_dgerel_988529.html

263. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку у 2012 році [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України – 2016. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/840_160

264. Україна та Сполучені Штати Америки посилюють співпрацю у сфері енергоефективності [Електронний ресурс]. // Державне агентство з

енергоефективності та енергозбереження України – 16/06/2016 – Режим доступу: <http://sae.gov.ua/uk/news/1193>

265. Україна та США співпрацюватимуть у сфері кібербезпеки [Електронний ресурс]. // Світове Українство. – 13/07/2016 – Режим доступу: <http://uainworld.com/index.php/business-economy/item/2617-ukrayina-ta-ssha-spivpratsyuvatimut-u-sferi-kiberbezpeki-ministr-igor-nasalik>

266. Прем'єр-міністр обговорив із керівництвом Міністерства енергетики США напрямки поглиблення співпраці в енергетичному секторі [Електронний ресурс]. // Департамент інформації та комунікацій з громадськістю секретаріату КМУ – 13.07.2016 – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249186750&cat_id=244274130

267. Україна посилюватиме співпрацю з США у сфері енергоефективності та відновлюваної енергетики [Електронний ресурс]. // Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України – 29/07/2016 – Режим доступу: <http://sae.gov.ua/uk/news/1259>

268. Mission CUSUR – What It Intends to Do [Електронний ресурс]. // Center for US Ukrainian Relations (CUSUR) – 2016. – Режим доступу: <http://usukrainianrelations.org/>

269. Center for US Ukrainian Relations (CUSUR): History [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: http://usukrainianrelations.org/index.php?option=com_content&task=view&id=7&Itemid=1

270. US-Ukrainian Energy Dialogue Series [Електронний ресурс]. // Center for US Ukrainian Relations (CUSUR) – 2016. – Режим доступу: http://usukrainianrelations.org/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=43

271. США і ЄС підтримали енергетичні реформи в Україні [Електронний ресурс]. // Київського міжнародного енергетичного клубу. – 11.05.2016. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/news/ssha-i-es-pidtrymaly-enerhetychni-reformy-v-ukrajini/>

272. Заблоцький В. США для України: партнер, патрон чи союзник? [Електронний ресурс]. / В. Заблоцький // Defense Express – 5 квітня 2016. – Режим

доступу: <http://defence-ua.com/index.php/statti/791-ssha-dlya-ukrayiny-partner-patron-chy-soyuznyk>

273. Chow E. Crisis in Ukraine: What role does energy play? [Електронний ресурс]. / E. Chow, S. Ladislav // Center for Strategic and International Studies – March 17, 2014. – Режим доступу: <https://www.csis.org/analysis/crisis-ukraine-what-role-does-energy-play>

274. Morelli V. L. Ukraine: Current Issues and U.S. Policy [Електронний ресурс]. / Vincent L. Morelli // Congressional Research Service. – April 27, 2016. – 32 p. – Режим доступу: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33460.pdf>

275. Åslund A. Securing Ukraine's Energy Sector. Issue Brief [Електронний ресурс]. / A. Åslund // Atlantic Council's Global Energy Center. – April 2016 – – Режим доступу: https://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Securing_Ukraine_s_Energy_Sector_web_0404.pdf

276. Мединський І. Як США змінять політику щодо України після виборів: ключові сценарії та відмінності кандидатів [Електронний ресурс]. / І. Мединський // Інституту світової політики. – 24 лютого 2016. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/02/24/7045282/>

277. Mazurets, Iurii. The energy dimension of cooperation between Ukraine and the US / Iurii Mazurets // Evropský politický a právní diskurz. – 2016. – Vol. 5, № 4 – p. 103–110

278. Мазурець Ю. О. Вплив енергетичної політики на українсько-російські міждержавні відносини / Ю. О. Мазурець // Матеріали Міжнародної зимової школи ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : ІМВ, 2014. – с. 37–39

279. Стан договірно-правової бази двосторонніх українсько-російських відносин [Електронний ресурс]. // МЗС України. – 2016. – Режим доступу: mfa.gov.ua/mediafiles/sites/russia/files/DogovirnaBaza.doc

280. Зануда А. 20 років україно-російських газових відносин: хочеш миру – готуйся до війни [Електронний ресурс]. / А. Зануда // ВВС Україна. – 2013. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2013/02/130207_ukraine_russia_gas_history_new_az.shtml

281. Княжанський Віталій Історії газових воєн [Електронний ресурс]. / Віталій Княжанський // День. – №32, (2016). – 23 лютого 2016. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/istoriyi-gazovyh-voeyn>

282. Энергетическая стратегия России на период до 2035 года [Електронний ресурс]. // Правительство Российской Федерации. – 2015. – Режим доступу: www.energystrategy.ru/ab_ins/source/ES-2035_09_2015.pdf

283. Глобальная энергетика и геополитика (Россия и мир) / под ред. Шафраника Ю. К. – М. : ИД «Энергия», 2015 – 88 с.

284. Стратегия ПАО «Газпрома» [Електронний ресурс] // ПАО «Газпром». – 2016. – Режим доступу: <http://www.gazprom.ru/about/strategy/>

285. Outlet Capacity of Export Pipelines from Russia to Europe [Електронний ресурс]. // East European Gas Analysis. – 2014. – Режим доступу: <http://www.eegas.com/fsu.htm>

286. Питання про діяльність компанії «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. // НАК Нафтогаз України. – 2016. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/A54B831D85568C37C2257FA000329861?OpenDocument>

287. Гончар М. Новий енергетичний потенціал України [Електронний ресурс]. / М. Гончар // Київський міжнародний енергетичний клуб. – 2012. – 17 грудня. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/analytics/novij-energetichnij-potencial-ukra%D1%97ni-mixajlo-gonchar/>

288. Гончар М. Метаморфози газових ринків ЄС та РФ: висновки для України [Електронний ресурс]. / М. Гончар // Київський міжнародний енергетичний клуб. – 2013. – 5 червня. – Режим доступу: <http://www.qclub.org.ua/analytics/metamorfozy-hazovyh-rynkiv-es-ta-rf-vysnovky-dlya-ukrajiny/>

289. Махнева А. Европа начала строить газопровод – конкурент проектов «Газпрома». [Електронний ресурс]. / А. Махнева // АО Бизнес Ньюс Медиа. – 17 мая 2016. – Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/business/articles/2016/05/18/641387-evropa-konkurent-gazproma>

290. Королева А. Украина оставит Европу без газа [Электронный ресурс]. / А. Королева // Expert Online. – 23/08/2016 – Режим доступа: <http://expert.ru/2016/08/23/tranzit/>

291. Мазурець Ю. О., Ришков М. М. Вплив енергетичної політики на україно-російські міждержавні відносини / Ю. О. Мазурець, М. М. Ришков // Проблеми міжнародних відносин. – К. : КиМУ, 2014. – Вип. 8. – с. 60–72

292. Сценарные условия, основные параметры прогноза социально-экономического развития Российской Федерации и предельные уровни цен (тарифов) на услуги компаний инфраструктурного сектора на 2017 год и на плановый период 2018 и 2019 годов [Электронный ресурс]. // Министерство экономического развития Российской Федерации (Минэкономразвития России). – Москва. – Апрель, 2016. – 56 с. – Режим доступа: economy.gov.ru/wps/wcm/connect/d8297656-48da-4d60-aec3-1d3d27ee908e/%D0%A1%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B5+%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F2017_2019.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=d8297656-48da-4d60-aec3-1d3d27ee908e

293. Відносини Україна-РФ: перспективи, концептуальні підходи і практичні кроки // Національна безпека і оборона – №5-6 – 2014. – с. 27-40

294. Гончар М. Енергетичні аспекти відносин Україна-РФ в контексті російської агресії гібридного типу проти України / М. Гончар // Національна безпека і оборона – №8-9. – 2015. – с. 88-91